

PATHWAYS AND ROADS

— by —

Michael Podworniak

NOVELS

Published by "Doroha Prawdy"
(Ukrainian)

МИХАЙЛО ПОДВОРНЯК

СТЕЖКИ І ДОРОГИ

Оповідання

Накладом
Християнського Видавництва "Дорога Правди"

Вінніпег — 1981 — Торонто

Обгортка мистця
Валеріана Копана

Printed by the Popular Printers
787 Toronto St., Winnipeg, Man., Canada

БАТЬКИ

На Свято Матері в молитовному домі було багато людей. Було також багато свіжих квіток і багато сонця. Надворі було вже давно тепло, а тому можна було навстіж відчинити вікна, крізь які досередини молитового дому влітав запах весни.

Після вроочистого богослужіння пастор викликав на підвищення кількох присутніх тут жінок, членів своєї церкви, а зокрема тих, які завжди приходять до церкви зо своїми дітьми, які зуміли втримати своїх дітей при церкві і вони сьогодні тут зо своїми батьками. Вони співають у церковному хорі, декламують духовні вірші, у всьому приймають активний удел. Тим матерям доручили свіжі пахучі рожі, їм подякували за добре і християнське виховання дітей, за них молилися. А потім ще співали євангельських пісень і здавалося, що все це було для тих щасливих матерей.

А Оксана сидить під стіною на останній лавці самотня і зажурена. Їй ніхто нічого не каже, ніхто нічого їй не дає, ніхто за неї не молиться і ніхто не бачить її втомленого серця. Ніхто не знає, що в тому бідному серці твориться. А там здіймається ціла буря, здіймаються грізні і люті вітри, насуваються чорні хмари, приходить ніч. Темна і страшна ніч. Але того всього ніхто не бачить. Серце глибоко заховане від людей. Воно десь там з лівого боку грудей б'ється, воно болить, розколюється на дрібні кусочки, але того ніхто не бачить.

Оксана непомітно встала і поволі попід стіну, щоб менше хто бачив, вийшла на вулицю. А там було багато тепла, багато весняного проміння. Але те проміння

зовсім не доходило до зболілого Оксаниного серця, щоб його хоча трохи загріти.

Ішла знайомою вулицею додому, бо тут ось недалеко і їхній двір. Хата наскішко помальована, навколо хати ростуть квіти. Тут жужать бджоли, джмелі, перелітають жовті метелики, але тогоського Оксана не бачить. На її очі, а також на душу лягла тяжка журба і вона не відчуває тієї радісної весни. Для неї тут усюди ніч серед білого дня, осінь теплої весни.

Знайшла в торбинці ключа від хати і відчинила двері. Пилиса ще не було з церкви, він десь там затримався із знайомими і Оксана була сама. І як ніколи перед тим відчула в своїй душі, що вона дійсно сама в усіх відношеннях. Сама в хаті, сама в церкві, сама на світі, — всюди сама.

Сіла на м'якому кріслі біля самого вікна і дивилася перед себе по новій своїй хаті. І хата тепер показалася їй чомусь великою, просторою, в якій можуть жити кілька душ, а не тільки їх двоє з Пилипом. У кожній кімнаті стоять гарно застелені ліжка, нові, щойно куплені, канапи, на яких рядочками покладені маленькі подушки з різними вишиваними взорами. Оксана сама вишивала ті квіти, сама все робить, але сьогодні все це чомусь її не тішить. І не тільки немиле їй оте все, що вона бачить у своїй хаті, але немиле чомусь саме життя. А це недобре. І вона знає, що воно недобре, що такого не повинно бути в християн, але нічого порадити собі не може. Сьогодні якийсь такий важкий камінь ліг на її серце, що вона ніяк не може його позбутися.

Сиділа і дивилася перед себе на стіну. Там у круглій рамі висів портрет її Остапа, її одинокого сина. На ньому — сиве вбрання, гарно зав'язана краватка, на голові правильна зачіска і волосся трохи кучеряве. Таким він був колись, таким ходив разом з батьками до церкви, таким виростав ось у тій хаті. І таким він матері запам'ятився на все життя.

Але потім він зовсім перемінився. А востаннє кілька років тому вона принагідно бачила його і він

таким гарним не був. Навіть не признавався до батьків. Мав довге, розкуйовдане волосся і гонився на мотоциклі вулицями міста. А серце Оксани розривається тоді, розривається тепер, розривається завжди, коли вона згадує свого Остапа.

Вона дивиться на знімку сина тепер і пригадує ті минулі ще недавні часи, коли вони всі троє приходили з церкви додому. Сідали до обіду, спільно молилися, а по обіді Остап учився якусь декламацію на слідуюче зібрання молоді. І він добре декламував. З добрими наголосами там, де треба, з правильним закінченням речень. А тепер?... Боже, що ж тепер! Вона не знає про нього нічого вже кільканадцять місяців. Приходила тільки раз поліція і питалася за Остапом, але де він тепер, що з ним сталося, — ніхто не знає.

Оксана сидить, підперши голову руками і дивиться на широку стіну. Її голова трохи хитається, бо це від рук, які останньо почали дріжати. Вона ще молода, а руки вже трясуться. Через оті переживання, через сердечні болі. Сидить, а тяжкі її думи гострими стрілами пролітають пройденими нею життєвими шляхами. Пролітають і вдаряються в серце. А там, де ті стріли вдаряють, постає велика рана. Ту рану треба було б чомусь загоїти, але її знову і знову хтось колупає і не дає можливості її заливатися. І це сталося якраз сьогодні, якраз тоді, коли надворі так гарно, так весело і соняшно.

До хати ввійшов Пилип і схвилюваний подивився на дружину.

— Оксано, що з тобою? — спитався.

— Нічого, — відказала вона. — Або що?

— Ти страшно виглядаєш. Подивися до люстра.

Подивися, — і він узяв її за руку.

Оксана розплакалася. Досі їй було важко, але вона не плакала. Була сама і плакати не могла. Здається, що там десь в очах висохли сльози, всіх їх вона вже давно виплакала. Але тепер, коли вона побачила біля себе Пилипа, коли відчула тепло його руки, ті сльози

в очах знову десь взялися і потекли сріблястими краплями по її обличчі. Вона притрималася Пилипові руки і встала. Але до люстра не пішла, куди її кликав він. Не хотіла дивитися на себе, бо знала, як вона виглядає.

Сіла на широку қанапу і показала Пилипові місце біля себе. Він сів. І хвилину обоє мовчали. На стіні голосно рахував годинник свій пополуднений час. Здавалося, що він тепер голосніше рахував свої години, ніж перед тим, чи може голоснішими вони видавалися тому, що в хаті була тиша.

Оксана витерла фартухом очі і заговорила перша:

— Пилипе, скажи, де ми помилилися в нашому житті, де ми зійшли з рівної дороги, де ми не допильнували, що воно так сталося?

— Що саме? — подивився на неї Пилип.

— А ось те, що було сьогодні в нашій церкві, — крізь слізози казала Оксана.

— Властиво, що? — питався очима Пилип.

— А ось, — казала вона, — молилися за тих матерей, які по-християнському виховали своїх дітей. Їх сердечно привітали, подякували їм, а я сиділа, дивилася на це і мені було дуже тяжко на душі. До кінця я не могла сидіти, а тому пішла додому. І справді, дивися: Ганчукова Анна, Трохимова Оліта, Юхимова Мотря, — вони виховали своїх дітей так, як треба. Всі вони зо своїми батьками в церкві, а ми мали одного сина і не потрапили його виховати. До церкви ходили регулярно, жертвували, помогали в Божому ділі чим тільки могли, а таке нещастя сталося в нашій родині. Отже, десь у чомусь ми поступили не так, як треба, помилилися, прогнівили чимось Бога, чи я й сама не знаю, як це сталося.

Пилип низько похилив голову. Про те, що йому тепер нагадала Оксана, він думав багато, але сьогодні чомусь інші справи зайняли місце в його голові. Він поклав руку на плече дружини і тихо сказав:

— Не знаю, Оксано, не знаю. Пригадуєш, що ми все зробили зо свого боку, що тільки могли. Зробили те, що тільки можуть зробити віруючі батьки. Брали його на недільну школу, виховували його вдома так, як треба, ніколи не показали поганого прикладу. Але чому сталася така трагедія, я не знаю. Треба далі молитися і чекати. А Бог милосердний і Він знає, як зробити. Від нас тепер нічого не залежить, а тільки молитися і чекати. У Бога є різні дороги, якими Він може привести до Себе нашого Остапа.

— Так, Пилипе, — казала Оксана, — я молилася, молися і ти. Але мені так бажається, щоб ще хтось інший молився за нас. І не тільки за нас з тобою, але таких нещасливих батьків є багато в наших церквах, які віддали своє життя, своє здоров'я, щоб належно виховати своїх дітей, але воно так не сталося, як вони бажали. А за них так мало моляться, так мало підтримують їхні знеможені руки і впавші серця...

Пилип узяв руку дружини. Вона була худа і холодна. Він хотів чимось потішити свою засумовану дружину, але в нього не було слів. Він переживав те саме, що й вона з тією тільки різницею, що не плакав. Але чув, що відтоді, коли Остап пішов з дому, його почало сильніше боліти в грудях і він знов, що це його серце. Скорботне, батьківське серце.

На коридорі почувся від дверей дзвінок і Пилип метнувся туди. Через поріг переступив їхній пастор. Поглянув на Оксану, на Пилипа і спитався:

— Що в вас сталося?

— Те, що ви і знаєте, — тихо відповіла Оксана, підсунувши для нього крісло.

Пастор присів, поклавши капелюха на коліно. Подивився на засумованих членів своєї церкви і спокійно сказав:

— Знаю ваше горе, брате і сестро. Воно зокрема важке сьогодні, коли ми святкуємо День Матері. Тому я бачив, коли сестра Оксана вийшла з молитовного дому, а в той самий час в бічній кімнаті пролунав телевізор.

фонічний дзвінок. І цей дзвінок був відповідю на ваші і наші молитви за вашого сина.

Оксана піднесла очі на пастора, те саме зробив Пилип. А пастор казав далі:

— Так, це була відповідь від Бога. Телефонував ваш син, що він був на євангельському зібранні і там навернувся до Господа. Він просив сказати це вам і просив, щоб ви пробачили йому все недобре, що він зробив для вас. Він готовий повернутися додому і повернутися новою людиною. А ввечері буде до вас телефонувати.

Оксана плакала, але тепер були це слізози не смутку, а слізози радості. А Пилип витирав свої очі і тримав дружину за руку. Пастор устав. Він був схильований щастям своїх членів. Поклав капелюха на крісло і сказав:

— Брате і сестро, разом з Вами я хочу подякувати Богові за вислухані наші молитви, а тому помолимося.

І вони всі троє стали проти вікна на молитву. А сонце кидало у вікно золоте проміння, годинник на стіні, здавалося, спинив свої кроки і тихіше рахував свої щоденні години.

Оксана з Пилипом молилися голосно, їхні слова інколи переривалися рясними слізми радості, бо такого щасливого Свята Матері вони ще ніколи не переживали.

ЧЕРВОНИ РОЖІ

Ми познайомилися з ним в зеленому парку зовсім випадково. Було тоді дуже тепло літо і люди з міста шукали в парку прохолоди і відпочинку. Того самого шукав і я, прийшовши туди з самого ранку. Під розлогими кущами бузку й черемхи ще не висохла нічна роса, яка сяяла до сонця. По деревах плигали білки, вимахуючи кудлатими хвостами.

Я пройшов повз кругле і близькуче озерце і побачив, що недалеко від нього сидів на лавці між двома кущами якийсь незнайомий чоловік. Біля нього лежав солом'яний капелюх, а на коліні в нього лежала маринка. Він був худий, неголений, показався мені якимось дуже зажуреним, а тому в мене постало бажання конче з ним познайомитися. Познайомитися і ось так з якоюсь живою душою порозмовляти. Я думав, що це напевно один з тих перших наших старих емігрантів, які давно тому приїхали до Канади, тяжко в ній працювали, прокладаючи довгі дороги і корчуючи непрходимі ліси. У дуже тяжких обставинах вони виховували своїх дітей, даючи для них відповідню освіту. Потім ті їхні діти зайнляли в канадському житті різні високі становища, розбрелися по всіх містах, а їхні старі батьки доживають свого віку або по старечих домах або між чотирьма стінами своєї маленької хати. І так щодня вони виходять собі до зеленого парку подихати свіжим повітрям, послухати співу пташок, полюбуватися прозорістю озера, по якому завжди плавають качки і подивитися, як молодь забавляється в м'яча. А при тому згадати і свої молоді літи, які так швидко пропливли в тяжкій праці, в великих недостатках.

Я думав, що цей чоловік один з таких і я не помилувся. Це справді був він, старий піонер з нашого народу, який давно-давно приїхав до Канади десь з Буковини.

Я пройшов біля нього, постояв трохи над огорожею озера, а потім знову повернувся назад тією самою стежкою. У мене немає сміливості отак зачепити незнайому людину і першим заговорити, а тому я напевно був би пройшов попри нього, але коли я порівнявся з ним, він сам заговорив до мене і спітався:

— Пане, котра тепер година?

— Десь, біля десятої, — відповів я навмання, шукаючи на руці годинника.

— Дякую! — сказав він і посунувся на кінець лавки, зробивши для мене місце. Правда, він не сказав мені сісти, але я зміркував, що він того хоче.

Я сів. Ми розговорилися. Спочатку про погоду, про недавні вибори мейора в нашему місті, про звичайні буденні справи та про все інше. А коли я його спітався, як давно він у Канаді та звідкіля він родом, мій незнайомий ніби прокинувся з якогось забуття і почав оповідати. Спочатку про те, як тяжко нашим людям жилося колись на Буковині, як він, продавши все, що в нього було, зібрав трохи австрійських грошей і виїхав до Канади. Спочатку поселився в провінції Альберта, а потім переїхав до Манітої. Він працював на різних роботах. На найтяжчих і найбрудніших. Показав мені свої худі руки, з яким ще й досі не зійшли колишні мозолі. Виїздив на роботу на кілька тижнів, а дружина вдома була сама з трьома дітьми. Часто в хаті не було для дітей хліба, взимку замерзала біля дверей вода.

А одного разу, коли він по якомусь часі вернувся додому, він застав дружину хворою в лікарні. Дітей розібрали добре сусіди, а поліція хату його закрила, повісивши на дверях великого замка.

За кілька тижнів дружина померла і він лишився сам. У повному значенні того слова — сам. З родини

нікого не мав ані на Буковині, ані в Канаді. Дуже важко було жити. Помагала трохи Армія Спасіння. Працював тяжко і часто впроголодь, а дітей пильнував, посилаючи до школи, бо не хотів, щоб діти його були без освіти і щоб потім у житті так важко не працювали, як він.

Він оповідав-оповідав, а я слухав-слухав. І я бачив, що йому приємно від того, що знайшлася якась принарадна незнайома людина, багато молодша за нього і вона залюблена слухає довгу й цікаву сповідь незнайомої старшої людини. А я справді слухав його оповідання з великим захопленням, бо він умів гарно і завзято оповідати. Слухав, а потім спітався:

— А чому ж ви удруге не одружилися по смерті вашої дружини, якщо вам було так важко? Це полегчило б ваше життя...

— Не хотів, — відповів він, зітхнувшись. — Просто, не хотів. Були в місті вдови з нашого народу, я зінав, що помічницею для себе знайшов би, але правдивої матері для дітей не знайду. А тому так і залишився сам. Пильнував дітей у хаті, а коли йшов до праці, вони лишалися на цілий день самі, — і він замовчував.

На озері купалися лебеді. Пролітали ластівки, торкаючись крильми близкуючої поверхні води. Ми обидва дивилися туди, а потім старий казав далі:

— А згодом діти вирости. Коли були малими, то й клопіт був малий, а як вирости, то й клопіт виріс з ними. А потім... Потім покінчали школи і я був щасливий тим. А потім поодружувалися. Один син з італійкою, другий син з францужанкою. Пішли на свій хліб, роз'їхалися по всій Канаді, а я лишився сам у своїй маленькій хатині. І так живу. І дуже журливо жити самотній людині, а зокрема тепер, коли прийшла ота старість. Завжди та сама хата. Ті самі чотири стіні, а між ними — я. Також завжди той самий. Тому майже щодня виходжу сюди до парку, щоб розвіяті свою самоту, посидіти отут біля озера. Дивіться, ось літають ластівки і всі вони по парі. Плавають лебеді

і їх також два. Так вже, видно, Бог створив цей світ. Дуже, дуже гірко самотній людині, якщо вона ще здібна думати, чимось цікавиться, але вона бачить, що нею ніхто не цікавиться.

І він був ще розповідав далі, але на недалекій стежці ішав великопедом невеликий хлопчина, якось необережно зачепився за галузку колесом і з усієї сили впав на землю. Я поспішив йому на поміч, а тому сповідь тієї незнайомої людини на тому обірвалася.

Ми йшли обидва до вихідної брами. Він ішов до свого дому, а я — до свого. А за брамою, коли ми розділися кожен у свій бік, він дав мені свою адресу, число телефону і назвав своє ім'я — Матвій. І просив при нагоді колись зайти до нього, посидіти, поговорити, близче познайомитися. Йому, мабуть, хотілося розказати щось більше, чого він не докінчив у парку.

За кілька днів я так і зробив. Знайшов потрібну мені вулицю, потрібне число хати. За невисокою огорожею, помальованою на зелено, я побачив стару хату, а навколо неї росли квіти, між якими підносилися і всміхалися до сонця червоні рожі. Біля хати був невеликий город, на якому росла кукурудза, картопля і жовті круглі соняшники, що саме цвіли. З того городу повіяло на мене теплом рідного краю, далекої моєї рідної землі. Такі гарні соняшники! По всьому тут було видно, що господар любить свою хату, свій город, бо все тут про те казало. Хата на свіжо помальовані, трава підкошена, квіти росли так, що здавалося, кожна з них росте на своєму місці. Зокрема червоні рожі були підв'язані мотузочками, іхній ріст був скерований туди, куди хотів господар.

Матвій зустрів мене знайomoю вже мені усмішкою, зажуреними очима, що дивилися понад окуляри. Запросив до хати, в якій так само, як і на городі, був лад, ніби тут жила найкраща господиня. Але господині в хаті не було, з неї були тільки на стіні кольорові знімки, а в серці господаря багато спогадів, з якими він тепер ділився зо мною.

Ми сиділи напроти себе і Матвій мені багато розповідав про своє життя того, чого не встиг розповісти в парку. А життя його справді було цікаве, а також трагічне, але все те минуле тепер далеко залишилося за ним. Тепер він жив сам зо своїми квітами, що росли навколо хати, зо своїми пахучими червоними рожами, зо своїми думками і різними спогадами, з якими старші люди завжди хочуть з кимось поділитися, але їх немає кому слухати. Але я тепер залюбки слухав різних Матвієвих спогадів і бачив, що йому від того приемно.

Згодом Матвій почав приходити до нашої церкви на богослужіння. Він там знайшов друзів, які його полюбили, які його дуже часто відвідували, а також запрошували до себе. І його самітність була легшою.

Прийшов Великдень. Ми мали вранці богослужіння, а по богослуженні, був у нас такий звичай, що всі члени нашої церкви підходили одні до одних і зо словами — Христос Воскрес — віталися, цілуючись. У молитовному домі було багато сонця, багато святочного настрою і перших весняних квітів, які хтось приніс і поставив на столику перед катедрою. Я побачив Матвія, який сидів у самому куті на передніх кріслах, опустивши низько голову. Я підійшов до нього. Матвій сидів і плакав. Я поклав руку на його плече.

— Що з вами? Чого ви плачете? — спитався я.

А він похилився на стіну, взяв мою руку, стиснув її своєю долонею і ще більше розплакався. А потім, коли я сів біля нього, він сказав:

— Ви знаєте, як давно-давно. Я навіть не пам'ятаю, скільки літ проминуло, як мене ніхто не поцілував. Я навіть забувся, яке враження має людина від поцілунку того, хто її любить. Колись мене цілуvala дружина, ціluvali діти, коли були малими і сиділи в мене на колінах, але це було давно, дуже давно. А ось сьогодні мене поціluвали зовсім чужі мені люди і мені від того так приемно, так радісно, що я не можу стри-

мати сліз, — і він витирав кулаком очі, здійнявши з них окуляри.

Минали дні за днями. Познайомившись з Матвієм, я часто тепер заходив до нього. Приносив йому якусь книжку, якусь добру новину, приходив отак, щоб тільки посидіти з ним, щоб йому було веселіше. Я завжди любувався його городом, на якому росло все, що росте й на інших городах, але в нього воно росло, здавалося, найкраще, найбуйніше. А тимбільш вражали мене високі червоні рожі, що росли під вікнами хати. Вони хиталися від легкого вітру, торкаючись своїми головками вікна і пахли-пахли. Всюди тут дзвеніли бджоли, бо в сусіда за огорожею стояли інші вулики. Тому я любив побувати в Матвії, бо в нього було багато тиші й спокою. І той чудовий спокій тепер був не тільки на його городі, не тільки в його затишній хаті, але бул також в Матвієвому серці. З його обличчя зникла затурбованість, зник смуток, він не почувався самітнім, бо в нього тепер була велика духовна родина його братів і сестер у Христі.

І знову пливли дні за днями. Тепле літо в нашому місті замінилося зимою і Матвіїв город покрився густим пущистим снігом. Тієї зими Матвій занедужав і був забраний до лікарні, де він і помер. Заснув тихо і спокійно. Далеко від своїх дітей, без жодної родини. До останньої хвилини життя був свідомий і був під повною опікою членів нашої церкви, під опікою своїх друзів у Господі.

На похорони приїхали його діти і, як звичайно, замовили багату труну, багато вінків і живих квітів. Мені дуже бажалося покласти на його могилу свіжих червоних рож з його улюбленого городу, але надворі була зима і ті рожі, разом з усім городом і з хатою, були покриті снігом.

Весна того року прийшла швидка і дуже тепла. Швидко зазеленіли дерева, по всіх людських городах зацвіли квіти, заспівали пташки.

Я не ходив більше на знайому вулицю, де стояла Матвієва хата, бо я знов, що вона тепер порожня і в ній нікого немає. Але одного разу я випадково проїздив тудою трамваем і навмисне зійшов на попередній зупинці й пішов туди, де стояла Матвієва хата. Тепер вона була занедбана, одна шиба в вікні була вибита й затулена дошкою. Під стріхою на електричних дротах клубились горобці. Навколо хати росло високе хабаззя, яке давно треба було комусь покосити, але його ніхто не косив. Під ринвою, де завжди стояла бочка, в якій Матвій збирав для квітів дощеву воду, тепер стояло старе відро, перекинуте догори дном. На знайому сиділи метелики, гріючись до сонця. Город був зарослий лободою і кропивою. З-поміж тієї кропиви спиналися до голубого неба тонкі галузки рож, що саме розцвітали й хиталися від вітру. І більше жодних квітів ніде не було, тільки червоні рожі...

Я обійшов навколо хати, поглядів клямку дверей, подивився до вікна. Все тут було щільно зачинене, все заросло травою, всюди пахло пусткою, занедбанням і я мимоволі згадав доброго брата Матвія. І чомусь жаль мені стало ще одного сумно прожитого отут життя. Але я був свідомий того, що це таке саме життя кожної людини. Ми щось маємо на тій землі, чогось пильнуємо, до чогось наше серце прив'язане, але все це ми колись залишимо.

Я виходив від Матвієвої хати з якимось журливим почуттям. А коли зачиняв невелику дерев'яну хвіртку, що прив'язувалася до огорожі мотузочком, то аж тепер побачив на стіні під стріхою великого написа червоними літерами — “Продається”.

Я зачинив за собою хвіртку й пішов на вулицю. І ще раз оглянувся на Матвієву хату. Вона стояла самотня, оточена зарослям високої лободи, між якою високо підносили свої голови щойно розцвілі червоні рожі. В минулому, коли я йшов звідси додому, там

стояв господар хати, Матвій, і на прощання махав мені рукою. А тепер там нікого не було, тільки червоні рожі, які прощаючи мені, гойдаючись біля самотньої старенької Матвієвої хати...

І після того я на тій вулиці більше ніколи не був.

ВИПРОБОВУВАННЯ

Сьогодні Роман прийшов з праці досить пізно. На вулиці і в хаті давно вже засвітилися вогні і він поставив біля хати своє авто, а сам прийшов до хати, скинувши в сінях маринарку. Вечері ще не було, але він уже чув запах чогось смаженого, який долітав до нього з кухні.

У великій кімнаті, де під стіною стояв телевізор, а також кілька м'яких крісел, Роман сів просто на додівці, застеленій грубим килимом. Він любить отак сісти, простягнувши ноги і слухати, як в куті грає радіо. З кухні чути також брязкіт тарілок, а він собі лежить, заплющивши очі і після праці все його тіло відпочиває. Тіло відпочиває, але думки відпочинку не мають і він увесь час чомусь думає про те, що то було колись в його житті, а що то є тепер. Така велика різниця між тим усім, що годі навіть зробити хоча якесь маленьке порівняння. А він пам'ятає добре оте тяжке минуле, воно відбилося в його свідомості, записалося в душі такими вогненими літерами, які там ніколи не затрутися. І він про це думає чомусь найбільше сьогодні, бо листочек відривного календаря на стіні каже, що сьогодні третього березня, якраз тридцять п'ять років, коли вони з дружиною приїхали з розбитої повоєнної Європи до Канади. Тоді вони були бідні-бідні, а тепер — багаті-багаті. Тоді їм нічого не хотілося, лише знайти яку-будь, навіть найгіршу працю, знайти на якомусь піддаші найгіршу кімнату, де можна було б сковатися від дощу та бурі. А тепер? О, тепер далеко не те, що було тоді. Тепер... Ах, краще про це не згадувати.

Роман лежить на м'якому килимі, дивиться крізь вікно на зорянє небо і ніяк не може звільнитися від своїх думок, які ніби ті осінні хмари, десь випливають з-за гори і закривають собою все довкілля.

Він підійшов до календаря, зірвав сьогоднішнього листочка, подивився на нього з усіх боків і пішов до кухні. В очах його світився вогонь, палала радість. Дружина розкладала на столі тарілки і ложки.

— Знаєш, Насте, який сьогодні день? — спитався він дружини.

— Певно, що знаю. Вівторок, — відповіла дружина, тримаючи на руці рушника.

— Вівторок, то вівторок, але сьогодні якраз сповнилося тридцять п'ять років, як ми приїхали до Канади.

— Справді? — подивилася дружина з таким виглядом, ніби почула якусь надзвичайну новину.

— Справді. Я оце лежав там у кімнаті і чомусь думав про минуле. А потім подивився на календаря і пригадав. Якраз тридцять п'ять років. А ти пам'ятаєш, які ми тоді були біdnі? Пригадуеш? — допитувався Роман, тримаючи в руці листочка з календаря.

— Пригадую, — казала господиня, затримавшись біля столу. Біля неї став Роман. Хвилину мовчали обоє. На столі парувала вечера, на стіні годинник, як завжди, рахував свою вечірню пору.

Роман з дружиною сіли до столу і подивилися одне на одного. Він щось хотів сказати, але дружина йому перебила і казала сама:

— Знаєш, справді це ж свого роду якась наша річниця, ювілей, свято. Тридцять п'ять років. Це досить довгий час і пригадати тільки, як багато ми пережили за ті минулі літа, не згадуючи вже того, що пережили в Європі. Але Бог був з нами і все нам послиав. Тому, я думаю, Романе, що ми повинні те тридцятп'ятліття якось відзначити.

— Добре, можемо це зробити, але як? — питався він.

— Треба подумати. Для того є багато способів, а ми повинні вибрати спосіб, який личить християнам. Люди завжди відзначають день свого народження, день шлюбу, а ми якось це все занедбали. Але тридцятп'ятліття приїзду до Канади відзначити треба.

Вечеряли, потім помили разом тарілки та ложки і посидали в широкій кімнаті, заставленій квітами і дорогими меблями. Роман простягнувся на м'якому килимі, поклавши ноги на подушку. Лежав так і казав ніби до дружини, ніби до себе.

— Я гадаю, що ми повинні відзначити оце наше свято на слідуочу неділю. По богослуженні в церкві запросимо до себе друзів, запросимо навіть пастора і зробимо таку гостину. Пір на весь мір, як казали в нас. А ти за той час щось приготовиш. Здається, в тебе там ще лишився заморожений індик від Різдва, а до того можна ще щось докупити. Правда, це трохи буде нас коштувати, бо то все тепер таке дороге, але раз на тридцять п'ять років можна собі щось такого дозволити, — і Роман дивився на дружину, чекаючи, що вона на це скаже.

Настя була здивована, що це таке сталося з її Романом. Багато разів перед тим вона нагадувала йому, що треба було б запросити до себе проповідника та ще когось із знайомих у церкві. Після обіду посидіти отак в теплій хаті, поговорити, пригадати минуле, помолитися разом, поспівати духовних пісень і подякувати Богові за те все, що вже пройшло. Но богослуження в церкві — це одне, але добре, коли люди можуть по богослуженні отак десь зійтися для близької родинної духовної спільноти. Але Роман завжди казав одне і те саме: — Насте, пам'ятай, що кожна така гостина щось коштує. А ми не можемо отак направо і наліво розкидати грішми, яких у нас не дуже то багато. Ось приходить старість, ніхто не знає, яка вона ще буде, чи легка, чи важка, то добре, якщо в хаті буде триматися якийсь гріш.

І таке в нього завжди. Одне і те саме. Нема та й нема. Навіть пожертви до церкви він казав, що треба жертвувати з розсудком, треба знати, куди ті гроші йдуть. Тому тепер Настя була здивована, почувши що її Роман хоче так урочисто з матеріальними видатками відзначити свій приїзд до Канади. Властиво, то не є жодне якесь свято, жодний ювілей, а навіть літа якісь нерівні, не заокруглені. Коли б це було п'ятдесят років, двадцять п'ять, то ще краще пасувало б, було б якесь заокруглення, але якщо Роман має бажання це чимось відзначити, то вона нічого не матиме проти. Може таким чином Роман чогось навчиться, а зокрема навчиться приймати в себе гостей.

— Добре, Романе, — казала Настя, присівши біля нього на килимі, — але я хотіла б знати, кого ти думаєш на це свято запросити і в якій формі ти думаєш його влаштовувати?

— Ну, насамперед проповідника, а також можна Степана Гончара, Федора Шклянку, ну і ще когось, — казав Роман, відклавши набік газету, яку ввесь час тримав у руках.

— Гаразд, — знову Настя, — і треба буде сказати їм, з приводу якої події ми це влаштовуємо? Бо ж вони будуть німало здивовані, що ми ніколи не справляли такої гостини, а тут нараз справляємо.

— Певно, що сказати, — тихо мовив Роман, — а те, що ми ніколи нікого не запрошуємо до себе, то інші роблять те саме. Дивись на Марка Зарічного, на Гната Стародуба. Вона бағачі не менше нас, а...

— Романе, я тобі багато разів казала, щоб ти на нікого не дивився. Дивись тільки на себе, і найперше на себе, а з людей прикладу ніколи не бери, а зокрема прикладу поганого.

І знову якусь хвилину мовчали обое. Не співало в куті радіо, бо Роман його закрив і в кімнаті булотихо. Навіть годинника з кухні не було чути, бо двері туди були закриті. Але завжди цікава Настя порушила тутишу і спіталася знову:

— Романе, я думаю, що того мало, що ми зійдемося, погостюємо і з тим розійдемося.

— А що ж ти хочеш? — дивився на неї Роман.

— Я думаю, що треба за тих тридцять п'ять років, прожитих у Канаді, якось належно подякувати Богові. Не тільки самою гостиною, але чимось більше.

— То ми й подякуємо. Ось зійдемося всі, поспіваємо духовних пісень, проповідник прочитає щось з Божого слова, ми помолимося й подякуємо за все Богові.

— Того мало, — тихо казала Настя, дивлячись у вікно. — Яка ж з того користь? Га, яка? З'їмо індика, що лишився від Різдва, поготоримо і розійдемося. А де ж подяка наша Богові за все те, що Він посылав протягом такого довгого часу?

— Добре, то як же ти хочеш? Скажи! — і Роман звівся на ноги і сів на кріслі. Настя стала біля нього. Поклала руку на його плече і казала:

— За тих тридцять п'ять років Господь послав для нас дуже багато всякого добра. А тому, на знак нашої щирої подяки, ми повинні щось вділити з нашого маєтку на святе Боже діло, яке звершається на землі.

— Насте, ти знову те саме, що й завжди, — казав Роман. — Ми жертвуюмо по нашій спроможності, бо навіть пастор у церкві так каже. Даємо стільки, скільки можемо, а другі і того не дають. Дивись Богдан... — і він не докінчив.

— Романе, — перебила йому дружина, — я багато разів тебе просила, щоб ти на нікого не дивився і з нікого прикладу не брав. Дивися тільки на себе, бо за себе ти й будеш відповідати, даватимеш звіт перед Богом тільки за себе. А я знаю, що ми не жертвуюмо так, як треба. Я тобі ніколи так багато не нагадувала, не казала, але сьогодні, на це наше тридцят'яліття нашого прибуття до Канади хочу сказати. Чи ти готовий слухати?

— Готовий! — відказав Роман, примостившись вигідніше на м'якому кріслі і заклавши ногу на ногу.

Настя дісталася з шуфляди листочка з відривного стінного календаря, тримала його в руці й казала:

— Оце листочек з минулого тижня і написане тут на звороті просто ошоломило мене. Це якраз написано про нас з тобою і я вирішила колись знайти відповідний час, щоб прочитати тобі.

— Ану читай, — казав Роман, готовий слухати.

I Настя спокійно читала:

— Коли ми жили під безбожною владою ще в рідному краю, ми були переслідувані. Збиралися на молитву в лісі, на полі або в когось в хаті, завісивши ряднами вікна. А за піччю завжди стояла торба сухарів, бо ми кожної ночі чекали, що приде чорний ворон, а тому сухарі були б потрібні нам на дорогу. I було це все для нас тоді великим випробуванням.

— Потім ми опинилися на чужині, далеко від своєї батьківщини. Була тоді війна, ми ховалися від страшних налетів по лісах, по бункерах і були голодні та обдерті, ніби якісь дикиуни. А коли війна закінчилася, ми знову ховалися, бо за нами полювали безбожні людолови. I це було знову для нас друге велике випробування.

— Потім ми приїхали до Канади чи до Америки. Приїхавши сюди, ми не знали мови тієї країни, здоров'я наше було надвережене війною і ми шукали за якоюбудь працею, шукали за найгіршим кутком десь на піддашші, де ми могли б сковатися від дощу і від бурі. Ми молилися, ми плакали і Господь почув наші молитви. Ми поволі привикали до нового життя, вrostали в чужий ґрунт і за деякий час стали на свої власні ноги, але тепер прийшло третє випробування, багато важче від попередніх...

Настя скінчила читання і сковала листочка з календаря до кишень в фартухові. I подивилася на Романа. A він сидів на своєму місці, якийсь задуманий, невеселий.

— Ну і що ти думаєш? — питалася вона — чи не подібне до нас?

— Так, подібне, — казав він. A Настя знову:

— Ale до того, написаного на листочку, яке призначено для всіх читачів, що мають такого календаря, я хочу пригадати тобі ще інше з нашого життя. Ми приїхали до Канади з малими дітьми і ми були дуже бідні. Купляли тільки черствий хліб, бо він дешевший. Зрештою, ти сам знаш, як то воно було. A потім діти виростали і ми дожилися до того, що вони одружилися і вже пішли на свій власний хліб. A нас лишилося двох. Ми маємо хату, в якій живемо, а другу хату винаймуюмо людям. I минулого року, ти пригадуєш, ми хотіли купити собі ще одну хату. Отже, ми багаті. Маємо в банку гроші, не маємо жодних довгів і подумати тільки — пощо нам того всього так багато. Життя ж наше таке коротке, ми вже старші і треба думати також про недалекий відхід до вічного дому. A тому я думаю, що оту нашу ніби якусь річницю треба належно відзначити, треба з маєтку нашого вділити щось на Боже діло. Всюди така велика потреба, а ми гребемо маєтки обома руками, щоб те все потім покинути і піти до Бога з порожніми руками...

Настя скінчила, а Роман сидів і мовчав. Potім він устав. Пройшовся по хаті від однієї стіни до другої і затримався біля вікна. I, не оглядаючись, казав:

— Насте, все це, що ти сказала то правда. То скажи тепер, що ми маємо зробити?

— Ти господар, то роби так, як ти думаєш, щоб було найкраще, по-християнському.

— Так і зробимо, — вів далі Роман — на неділю покличемо гостей, ale не будемо нічого згадувати про те, що це наше якесь свято. Воно і непотрібно згадувати, бо то кожна людина має свої якісь річниці. A щоб серця наші були спокійні, то треба щось послати на євангельські радіопередачі, на духовну літературу. Можна взяти на утримання одну-дві сироті з нашого братського сиротинця. Ми ще ніколи того не робили, то треба зробити тепер. Bo то справді, з усіх цих випробувань, що ми мали в житті, найважче

випробування тепер. А все це постає від тієї захланності, від якої людині так важко звільнитися. Отже, зробимо так. На неділю покличемо гостей, а другого тижня я піду до банку, виберу трохи грошей і ми їх поділимо, куди що послати.

Настя стала біля Романа і поклала руку на його плече. Дивилися обоє крізь вікно на глибоке зоряне небо, по якому миготіло світло вуличної лампи. Настя була щаслива. Вона знала свого Романа, що він завжди зробить так, як сказав. Він завжди дотримував слова може на щось і недобре, то й на добре і шляхетне рішення дотримає.

НА СІНОЖАТЯХ

Сонце сковалося за далекий обрій і там, де воно зайдло, запалало велике зарево. Легенький вітер, сповнений запахом недавно скошеної трави, розходився по розлогих полях. Вечір виходив з-за горбка і накривав усе довкілля темрявою, яка пливла над полями, а над сіножатями ще більше згущувалася. Була якраз косовиця сіна і в тій вечірній темряві понад рікою стояли копиці сухого вже сіна.

На сіножатах булотихо. Десь тільки далеко було чути тарахкотіння воза по твердій дорозі і на коліні ріки, де росло найбільше вільхи; хлюпала вода, обмиваючи високий берег. Вон хлюпалася там постійно, завжди однаково, ніби там у кущах вільхи хтось сидів і переливав її відрами.

На сіножатах зовсім стемніло...

Старий, трохи похилий і завжди якийсь зажурений Архип, увесь гарячий день працював біля сіна, а тепер зібрав довгі дерев'яні граблі та вила і все те поклав під копицею біля самої ріки. Подивився додороги, розчесав пальцями розкуювдане на голові волосся і злегка кашельнув. Він так робив завжди тоді, коли кінчав свою роботу і був уже втомлений. Потім сів під копицею, опершись плечима до теплого сіна і сам до себе тихо сказав:

— Додому буде більше двох колометрів, а тому не варто бити старі ноги, коли взутра знову треба виходити на сіножаті й досушувати сіно, яке в деяких місцях ще вільготне. Ні, не варто, — повторив ще раз і почав шукати в торбі недоїдженого з дня хліба. Знайшов його завиненого в рушник, зім'ятого і ще теплого

від дня. Знайшов також квашеного огірка і поклав усе це собі на коліна. І єв. Вечеряв. Кусав хліб передніми зубами, бо кутніх уже давно не мав і запивав із пляшкі водою з недалекого джерела. Потім устав. Пройшовся понад ріку і слухав її хлюпоту. З-за сивого гаю вийшов місяць, кинувши на поверхню ріки своє проміння. На сіножатях стелився туман, а в тому тумані стояли більші й менші копиці сіна, ніби якісь привиди, ніби вартові, що пильнують отієї вечірньої тиші. Над рікою похилилися лози, купи очерету, що самі від себе гойдалися, торкаючись листям води.

Старий Архип, поївши хліба, відчув силу, десь поділася втома і він довго отак ходив босоніж твердим берегом, слухаючи хлюпоту води, шепоту прибережних кущів. Він пригадав собі давно минулі літа, коли він, бувало, молодим юнаком отакої самої літньої ночі виводив коней на скошені сіножаті і очував над самою рікою, підстеливши під себе мішка, випханого соломою. Він любив такі ночі. Лежав горілиць, дивився до зоряного неба, а коли потім заплющував очі, йому здавалося, що вся ця довколишня природа співає, йому виразно було чути, як лепеха на березі ріки шепоче. Потім він засинав, а темна ніч сіяла на сіножаті росою, від якої вранці волосся на його голові було мокре. О, він любив такі ночі колись, любить він іх і тепер! Одне тільки він помічає в собі, що тепер у нього не таке чуття, як це було колись, немає того глибокого враження, яке колись справляло на нього таке зоряне небо, така глибока тиша літньої ночі... Але вінходить іходить берегом. Стасе, прислуховується, а потім іде під свою копицю сіна. Там розстеляє свою чемерку, підкладає під голову більше сіна і лягає, важко зітхаючи і покашлюючи.

Лежав ще довго з відкритими очима і побачив у свіtlі місяця якусь невиразну тінь, що йшла на недалекій дорозі. І вона йшла просто до ріки. Архип устав, накинувши на плечі порожнього мішка. А тінь йшла. Поволі, нога за ногою. Потім вона стала, вид-

но було до місячного світла, що вона хитається, згинається до самої землі, а потім знову встає, випростовується і йде далі. Але за хвилину тінь похилася знову і впала на землю. Архип пустився в той бік і голосно спітався:

— Гей, хто там? Га, хто там? — але йому ніхто не відповів.

— Хто там, хто? — питався знову, йдучи до дороги. Але й тепер відповіді не було. І старим Архипом оволодів страх. Хто б це міг бути? А може хтось з якимось підступом? Село далеко, навколо ніч — і він швидко кинувся до копиці, схопивши вила.

А тінь не вставала. Архип підійшов ближче і побачив, що це була людина. Вона лежала на землі і Архип почув тихий чоловічий голос:

— Поможіть!... Прошу, поможіть! — і він пробував устати, але не міг. Кашкет злетів з його голови і лежав на дорозі. З другого боку лежала якась торба.

Архип побачив, що це була не тінь, не привид, а це жива людина, яка просила помочі. Худа, заросла, виснажена, докраю втомлена, яка дивилася на старого напів притомними і переляканими очима, пробуючи стати на ноги. Але для того не було в неї сили. Архип узяв його під руки, звів і так тримав біля себе. І в поспіху і в страху питався:

— Хто ти, чоловіче, і куди йдеш?

— Додому, діду, додому, — тихо казав незнайомий.

— А звідкіля?

— З неволі, — знову шепотів той. — Іду здалека, з неволі, з полону, а ось тепер не вистачило сили. І не можу далі йти. Не можу... Не знаю, чи дійду, а дім мій, здається, вже звідси недалеко. Але, — і він знову захистався і готовий був упасти на землю, але Архипові руки притримали його.

— Ходи зо мною до копиці, — казав старий і вів недужого, тримаючи навпіл, ніби дитину. А той ступав крок за кроком, важко дишучи.

— А здалека ти оце йдеш? — питався Архип і чув, що йому стає важко тягнути за собою полоненого.

— Здалека, діду, дуже здалека, — казав солдат.
— Спочатку нас везли потягом вантажними вагонами, але отут на недалекій станції нас викинули з вагонів і ми розбрелися і пішли, хто куди. А в таборі була епідемія і ми майже всі були хворі. Ми пережили дуже важкі часи, але ось я вже тут. А звідси вже недалеко додому. Недалеко...

— А звідкіля ж ти, з якого села? — питався старий.

— З Березівки.

— Знаю, знаю, але це, чоловіче, ще досить далеко. А в тебе, сину, дуже мало сили, — казав Архип.

Вони прийшли під копицю. Старий насмикав свіжого сіна, застеливши його своєю симражиною. Дав хворому води, дав решту недоїденого свого хліба і накрив його мішком. А зверху ще прикрив сіном. І дивився на нього, як той лежав і важко дихав.

А хворий з'їв хліб, напився води, кілька разів кашельнув і заплющив очі. А потім, ніби крізь сон, ніби до себе, чи до когось іншого казав:

— Багато нас там було, дуже багато. А лишилося зовсім мало. Решта полягли, поховали ми їх в братніх могилах і вони вже ніколи додому не прийдуть. Ніколи. А ті, що вижили тяжку епідемію, може й зайдуть додому. Не знаю. Може... Дайте, діду, мені ще води і дякую за те, що ви помогли мені. Був би не дійшов навіть сюди. А тепер... тепер мені холодно. Бр-р-р... — і старий Архип знову і знову обтулював хворого симражиною, підкладав збоку м'якого і ще теплого від для сіна. Хворий, здається, заспокоювався. Дивився до зоряного неба, а на його неголеній бороді блищали до місяця краплі води, яку він пив і трохи порозливав.

Старий Архип похилився над хворим, розв'язав його великі солдатські черевики і поставив іх під стіжком. А ноги хворого, що були обмотані дирявими ганчірками, також накрив мішком і сіном. Хворий лежав

тихо. Ще раз кашельнув і заплющив очі. А потім спітався:

— А скажіть мені, далеко ще звідси до Березівки?

— Далеко, сину, ще далеко. І ти з твоїми силами сам туди не зайдеш. І про це не думай тепер. Узвітра вранці вийдуть сюди наші люди і ми будемо про це говорити. А тепер лежи тихо. Ти, як бачу, дуже хворий і тобі треба лежати. Ти змучився далекою ходою, а тому лежи. Напийся ось ще холодної води і лежи. Отак, посунься трохи до самої копиці.

І хворий лежав. Мішок з сіном, яким він був накритий, підносився від важкого його дихання. Він відкрив глибоко запалі очі, щось хотів ще сказати, але нічого не сказав і знову закрив очі. Архип бачив, що він засинав.

Старий посунувся під копицю з другого боку, сперся плечима на сіно і пробував задрімати, але сон далеко від нього відійшов. Сидів так під копицею, дивився в темряву ночі на ріvnі сіножаті й нічого більше там не бачив, тільки копиці сіна, що стояли в нічному тумані. Дивився і мимоволі пригадував свою давно минулу молодість. Тоді він також вибирався разом з іншими хлопцями на війну. Був потім на фронті, був ранений в ліву ногу, на якій і досі лишився глибокий знак. Але потім щасливо вернувся додому. Вернувся з підрівнаним здоров'ям, але живий.

Старий устав і обійшов копицю навколо. Подивився на сплячого полоненого і поправив біля його голови накриття. А потім пішов над річку знову. Стояв там і слухав шепоту лепехи, хлюпоту води і дрібненьких голосів нічних цвіркунів, яких завжди вночі є дуже багато на сіножатах в часі косовиці.

А потім прийшов до своєї копиці. Насмикав ще для себе сіна і ліг на ньому обличчям до ріки. Була вже пізня пора. Місяць вийшов високо над недалеким гаєм і розсівав по сіножатах своє проміння. До Архипа підкрадався сон. Досі він його виразно не відчував, але тепер, коли він притулився до теплого сіна, цей

сон десь вийшов з-за ріки і невидомою рукою закривав його очі. Старий позіхнув, здригнувся і притиснувся ближче до сіна. І заснув.

Над ранком його розбудив ніби якийсь стогін, ніби чийсь голос. Він зірвався на ноги, протер кулаком заспані очі і подивився на сплячого полоненого. А той лежав навзнак, скотившись з сіна. Очі його були широко відкриті й дивилися до неба, на якому вже щохвилини меншало зір. Старий узяв його за руку.

— Сину, що з тобою? Га?... Що? — питався.

Але полонений нічого не відповідав. Він тільки важко дихав, пробував щось казати, підносив руку, але та довга і худа рука знову безрадно падала на сіно.

Старий схопив порожню пляшку і швидко побіг до недалекого джерела. Приніс холодної води і дав хворому. Той напився і свіжа холодна вода повернула йому силу і притомність. Він оперся на лікоть, пробував устати, але для того сил не мав і знову падав на сіно. Старий кинувся сюди-туди, але порадити нічого не міг. Хворий знову скотився з сіна на землю і стогнав. Показав рукою на спалені свої уста і Архип здогадався, що він знову хоче води. І він притулив до його уст пляшку. Раз, другий. Вода потекла по бороді, по брудній солдатській сорочці.

Нараз хворий зібрав усю свою силу і ледь-чутно сказав:

— Діду, не можу...І мабуть не дійду додому. Але я дякую Богові, що маю кращий дім там, — і він показав рукою на небо, по якому вже плигали перші проміння сонця, що десь там далеко за гаєм сходило.

— Але я прошу вас сказати колись моїм батькам в Березовиці, що їхні молитви Бог почув. Я можу вмирятися примиреним з Господом. Що я... — і голос його заломився так, як ломиться суха галузка на дереві. Ломитися і спадає на землю. Але за хвилину той голос знову обізвався, але ще тихіше, як перед тим:

— І з ними ми колись зустрінемося в тому вічному домі, куди я йду. Там буде ліпше, не буде там

воєн, Господь зітрے кожну слізу з очей тих, що тут на землі намучилися, настраждалися. І скажіть... — і він знову не доказав слова, яке так і завмерло на його устах.

Старий торкнувся його руки. Вона була тверда і мокра від нічної роси, яка разом з сивим туманом спадала на все довкілля. Хворий ще хотів щось казати, але слів його вже не було чути.

Архип зігнувся над хворим так низько, що торкався сивою бородою його грудей. Він брав його за руку, брав за голову, давав йому знову води, але той вже пити не міг. І Архип кинув порожню пляшку під копицю і казав сам до себе, або до широких сіножатів, або до нікого, бо тут справді нікого й не було:

— Так, сину, додому... Туди всім нам дорога, кому раніш, кому пізніше. Так, додому... — і закрив обличчя руками.

Потім кинувся до ріки, кинувся на дорогу, сам не зінав, що має робити, куди бігти, бо був розгублений, схильований. А на дорозі ще нікого не було. Вона снуvalася між високими житами і на ній лежали непорушенні ніким вчораши сліди воза. Сонця ще не було видно з-за гаю, але воно вже зійшло і його золоті проміння розганяли над сіножатями нічний туман.

Архип швидко пробіг повз джерело і прибіг до копиці сіна. Біля неї непорушно лежав незнайомий йому полонений. Біля нього стояли подерти його солдатські черевики, збоку лежала невелика військова торба, з якої висувався кінець брудної ганчірки. Руки його були холодні, обличчя тверде і Архип всього його накрив своєю грубою симражиною. І подивився до неба, яке палало проміннями величнього сонця. Пере хрестився, склав на груди руки і напівголосно молився. По обличчі старого текли слізы, бо жаль йому було бідного полоненого, який був уже не дуже далеко свого дому, але не дійшов.

Потім подивився до його військової торби. Там був рушник, гребінець, а також невелика книжка з зе-

леною обгорткою, на якій старий прочитав — Євангелія.

А сивий туман утікав між копицями сіна і розпливався над полями і над сіножатями. Річка пливла спокійно, хлюпала на мілких місцях, а над нею хилилася виміті нічною росою кущі вільхи. Над усе пахуче довкілля приходив новий день.

*
* *

Недалеко за селом розкинувся цвінттар, обведений глибоким ровом. Це наслідок фронту, який тут колись проходив. На цвінттарі було посаджено багато молодих дерев, а між ними білі камінні і дерев'яні хрести. В самому куті того цвінттаря чорніла свіжа могила, на якій ще ніхто не поставив хреста. Над нею тільки згиналися молоді липи і тихо шуміли.

Минали швидко дні, а потім минали тижні. Старий Архип не міг знайти спокою, не міг забути того, що він пережив на сіножатах з полоненим. Часто виймав з шуфляди Євангелію, яку знайшов у полоненого, розгортає її наполовині й читав. Брав її з собою на поле, коли копав картоплю, читав також у дома. Перекладав сторінки стеблом або листком з дерева, а другого дня звідси починав читати далі.

І згодом, коли він заглиблювався в читання тієї книжки, він відчував, що це читання приносить йому вдоволення, сповняє його якимось дивним спокоєм і приемним чуттям. Читав він собі, а потім читав також сусідам, які приходили до нього й сідали на колодках дерева під стодолою. І старий Архип побачив, що згідно тієї книжки, він дуже великий і загублений грішник. Але коли він читав далі, то побачив, що йому ще є можливість спастися і бути прощеним. А спасіння те можна отримати тільки через віру в Господа Ісуса Христа. І про все це ця книжка розповідає.

Минуло тепле літо і наблизилася осінь. Дні були коротші і холодні. По небі пливли сиві хмари і сяли

дрібним дощем, ніби крізь сито. А потім хмари розпливалися і небо дивилося з-поміж них своєю глибокою голубінню. Дерева скидали останнє листя, хитаючись в один бік, то в другий.

Одного такого осіннього дня старий Архип, спонуканий якоюсь внутрішньою тugoю, пішов самотній на цвінттар за село. Присів на сухій траві біля знайомої могили і глибоко задумався. Був схвильований від багатьох думок, які кілька останніх тижнів не давали йому спокою. Він бачив, що Євангелія писала одне, а життя його досі казало щось друге. А він так бажав, щоб життя своє поєднати якось з тим, що було написане в Євангелії. Він дивився на могилу, згадував ту незабутню ніч, коли він зустрів полоненого на сіножатах. Згадав і став на коліна перед могилою. І з його втомлених грудей пливла щира і глибока молитва. Він просив Бога простити йому всі гріхи минулого життя і навчити його жити так, як каже ця маленька книжка.

Молитву старого Архипа слухало небо, її слухали безлисті кущі солдатського цвінттаря, бо від того дня він повірив у Христа, як свого особистого Спасителя, віддавши Йому своє серце. А все це зробила випадкова і несподівана смерть полоненого солдата.

СИРОТА

Надворі лютувала буря вже другий день. Вона кидала густим лапатим снігом поза хати, рівно замітала дороги і такої негоди нікому не хотілося виходити з теплої хати.

Але Анатолій не визнавав жодної негоди і не лякався жодної бурі. Його місійна праця повинна виконуватися завжди. Чи влітку світить сонце, чи падає дощ, а зимою навіть при грізняй завії він мусить бути там, де є потреба. До того він уже привичайвся, а тому його нічого не лякало. Головне, що здоров'я його дозволяє йому бути в дорозі, снігів ще таких великих немає, щоб вони могли стримати потяга, а решта — йому все байдуже. Теплий короткий кожушок щільно прикриває його плечі, на які він ще й накинув теплого шаліка, на руках стирчать кожушані рукавиці, на голові — кудлата шапка і те все хоронить його від вітру і морозу.

Анатолій поскладав до витертої різними дорогами валізки свої необхідні дорожні прибори, поклав також духовної літератури, з якою він ніколи не розлучався і старший син завіз його на залізничну станцію. Людей там було небагато, бо надворі хуртовина не припинялася, і кому не було великої потреби кудись іхати, ті сиділи вдома.

На дерев'яних лавках під стіною дрімали втомлені подорожні і Анатолій також сів біля них. На станції було тепло, в недалекому куті стояла залізна піч і там кондуктор постійно підкидав до неї черпаком вугілля. Піч була гаряча і біля неї можна було кожному погрітися.

За півгодини пасажирів випускали на засніжений перон і Анатолій пройшов біля порожніх бочок від бензину, а там стояв його потяг з широкими близкучими вікнами. Він знайшов вигідне і тепле місце у вагоні і скинув свого кожуха, повісивши його собі над головою. Сів на м'яку лавку і мав таке приємне враження, яке завжди з ним подорожує, — спокій, відпочинок і тиша. А за вікном не переставав віяти вітер, замітаючи снігом людські сліди.

Того самого дня Анатолій потяг прибув до великої станції, оточеної з усіх боків високими будівлями, але це ще не був кінець його дороги. Тут Анатолієві треба чекати три години, потім пересісти на інший потяг і їхати далі. Місто це для нього чуже, чужі й усі ті люди, що тут сидять зо своїми пакунками і валізами. Анатолій ходить по довгій і близкучій залі, знайомиться з тим, що тут бачить, а потім сідає на порожню лавку і читає свіжу газету. І нараз чує за собою грізний голос залізничного поліцая:

— Геть звідси!... Надвір! Геть!...

Анатолій оглянувся. Біля стіни стояв молодий хлопець, а поліцай шарпав його за рукава і голосно казав одне і те саме:

— Геть!... Надвір!...

Хлопець не спішив іти надвір, бо там було холодно і він відішов у кут між лавки. Але поліцай схопив його за руку і тягнув до дверей. Тягнув і ввесь час казав:

— Геть!... Геть надвір!...

І хлопець не боронився, не супротивлявся, а спокійно пішов. На ньому була подерта куртка, на ногах, пов'язані мотузям, старі черевики.

Анатолій підійшов до поліцая.

— Пошо ви його вигнали надвір? — спитався.

— Бо такий закон, — відповів поліцай, дивлячись на годинника. — Хто не має проїздного квитка, то не має права бути на станції. Вони сюди приходять тільки щоб погрітися, а потім дещо стягнути дрімаючим паса-

жирам, — і він пішов між лавками, шукаючи очима ще когось.

Анатолій вийшов за двері. Недалеко під будинком стояв той самий хлопець, затуляючись від вітру. А вітер його не жалів так само, як і поліцай. Він шарпав його поли, кидав йому на плечі клаптями снігу.

Анатолій підійшов до незнайомого хлопця. Взяв його за плече і спитався:

— Тобі холодно?

— Так, холодно, — відповів той і подивився на Анатолія. В його очах було повно сліз. Уста його дрижали і він посинілою від вітру рукою притримував розкуйовдане волосся, яке вітер шарпав і ломив, ніби солому.

— Ходи зо мною на станцію, — казав Анатолій.

— Не можу, бо мене звідти виженуть, — дивився на нього хлопець і дивився не тільки в його обличчя, але дивився в глибину його душі. Такого погляду Анатолій ніколи ще не бачив.

— Не бійся, ходи, — тягнув він хлопця за руку. Але той впирався в двері і не хотів іти.

— Я не можу, пане, бо мене виженуть. І ще можуть побити. Учора тут хтось напав на дрімаючих пасажирів, забрали в них валізки, одного побили, а тому на станцію таких, як я, не впускають.

— Ходи, ходи, я говоритиму з поліцаем і він тобі нічого не скаже, — казав Анатолій, ведучи хлопця за руку.

Вони сіли обидва біля Анатолієвих речей. Поліцай перешов поза ними, подивився, щось шепнув сам до себе, але нічого не сказав.

— Сину, ти голодний? — спитався Анатолій хлопця.

— Так, дуже голодний, бо сьогодні ще нічого не їв, — відповів той.

— То візьме оце гроші, піди до ресторану і з'їж собі щось теплого. Тоді ти загрієшся. А потім прийди

до мене знову, а я отут чекатиму тебе, — і він дав йому п'ять долярів.

Хлопець скопив гроші і з його очей струмком бризнули рясні слізки, які впали на Анатолієву руку.

— Пане, — казав він, оглядаючись на поліцая, який ходив між лавками, — пощо ви мені даєте стільки грошей? Мені ще ніхто ніколи не дав так багато грошей і ніхто мене ще ніколи не називав сином, — і він боязко дивився навколо себе, витираючи рукавом очі.

— А ти хіба не маєш батька? — спитався Анатолій.

— Ні, не маю, — відказав хлопець, хлипаючи.

— А маму?

— Також не маю.

— А кого ж ти маєш? — пильно дивився на нього Анатолій.

— Нікого. Батько мій помер давно-давно, я навіть мало пам'ятаю, а маму я покинув у далекому місті і це також було давно.

— Пощо ж ти покинув її?

— Бо вона мені завжди докучала. Заставляла мене іти до церкви, заставляла молитися, а я не хотів того робити. А потім послухався недобрих приятелів і ми іздили по всіх містах, шукаючи грошей. Влітку було добре, бо ми спали по парках, а зимою не було де дітися. Потім мої друзі мене залишили, а я зостався сам... І тепер нікого не маю, — і він знову заплакав.

Анатолій побачив перед собою якраз добре духовне поле для посіву на ньому Божого зерна. Йому стало жаль бідного хлопця, що був ще молодий, але докраю був утомлений важким своїм життям. Він звівся на ноги і сказав:

— Знаєш що, хлопче? Ти піди через дорогу до того ось ресторану і з'їж собі щось, а потім прийди до мене. Я сидітиму тут.

— А поліцай? — дивився хлопець переляканими очима.

— Його не бійся, я говоритиму з ним, — і Анатолій взяв хлопця за руку і провів до самого виходу. І дивився на нього, поки той сховався за дверима ресторану.

До відходу потягу лишилося небагато часу. Анатолій вирішив не залишити безталанного хлопця, а тому знайшов телефонну книжку міста, довго перелистував її пом'яті сторінки, а потім накрутів число, яке знайшов у книжці. І говорив:

— Гало! Гало! Чи я можу говорити з пастором євангельської церкви, що на вулиці Торговельній?

— Він і говорить, — почув Анатолій в трубці чоловічий голос.

— Тут говорить незнайомий вам місіонер. Я приїхав на станцію вашого міста і чекаю тут на потяга, щоб іхати далі. І я дуже прошу вас, якщо ви можете, приїдьте негайно до мене сюди. Я дуже потребую вашої допомоги.

— Матеріальній, моральної чи якоєї іншої? — питався той самий голос.

— Духовної, бо справа у мене дуже важлива і її можна розв'язати тільки при помочі того пастора, який дбає про спасіння грішників.

— Добре, я зараз буду у вас, — почувся знову в трубці голос і там щось глухо стукнуло.

Анатолій сперся на стіну і чекав. За кілька хвилин на станцію ввійшов незнайомий мужчина, шукаючи когось очима. Анатолій підійшов до нього. Вони подали собі руки, сказали свої прізвища і познайомилися. Це був той, кого Анатолієві було треба.

Вони сіли на лавці під стіною і Анатолій розповів пасторові про свою зустріч з хлопцем-сиротою.

— Добре, — казав пастор, вислухавши Анатолія до кінця, — але наша церква не має притулку для таких хлопців, яких тепер наплодилося так багато і які приносять для порядних людей стільки всякого лиха. Може нехай він іде до Армії Спасіння. Там йому дадуть їсти, переночують, а в нашій церкві того немає.

— А хіба ваша церква не проповідує любові до біжнього, а зокрема любові до сироти, до вдови? — спитався Анатолій.

— Проповідує, але в нас... Знаєте... — і він не докінчив, бо до них підійшов хлопець, який став і несміливо дивився з-під розкуйовданого над чолом волосся.

— Оце-він, — казав Анатолій, — і я дуже прошу вас, дорогий пасторе, узяти його до себе на два-три дні, а коли я вертатимуся додому знову через ваше місто, я візьму його з собою. Наша церква заопікується ним. Він сирота, а Бог виразно каже нам у Своєму слові, щоб ми дбали про сироту. І не тільки про його тіло, але також про його душу. Ми в нашій праці мали вже такі випадки і кількох отаких молодих хлопців навернулися до Бога, — і він поспішно дивився на свого годинника, бо до відходу потягу лишилося дуже мало часу.

Лавки порожніли, бо одні пасажири вже вийшли, інші збиралі свої валізи і тлумаки. Анатолій з пастором ще сиділи, а біля них також сидів здивований хлопець-сирота. Він бачив, що ті два чужі йому мужчини посхиляли голови і тихо молилися. І молилися за нього. Так само, як колись молилася його маті. Якесь приемне тепло пройшло по його тілі, очі запалилися ясним вогнем.

За три дні Анатолій вертався зо своєї подорожі і знову був на тій самій станції. До нього знову викликаний по телефону пастор. Вони знову привіталися, але вже, як знайомі. І сіли разом у куті на тій самій лавці, що й колись. І пастор казав:

— А тепер хочу сказати вам, брате, радісну новину, — і Анатолій підніс на пастора очі.

— Радісну новину тому, — продовжував пастор, — що Івась, якого ви мені дали три дні тому, знайшов свою маму. Виявiloся, що це наша сестра в Господі. Вона не переставала молитися за свого сина і Бог почув її молитву. Учора вона приїхала і забрала його додому. Я всюди телефонував і знайшов її повну надій,

що син її колись вернеться. І при тому сталася ще одна радісна новина.

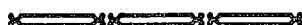
— Яка? — питався очима Анатолій.

— Що вчора ми всі молилися в нашему домі ї Івась навернувся до Господа. Дух Святий працював у такій мірі, що моя старша дочка, яка досі не була наверненою, також віддала Богові своє серце. А тому я сердечно вам дякую за все, бо це все сталося через вас.

— Ні, не через мене, але через того поліцая, що отам ходить між лавками, — виправдовувався Анатолій, який ніколи не бажав, щоб йому хтось приписував якийсь успіх у духовній праці.

Надворі давно затих вітер. Усюди лежали великі пагорби снігу, що блищав до сонця. Потяг швидко минає великі будівлі й виходить за місто. В тому потязі сидить Анатолій і їде до свого дому. Він сидить біля самого вікна і дивиться на засніжені простори полів, які простягаються десь в невідоме. Він дивиться на ті безмежні простори і перераховує в своєму серці різні пригоди з його духовної праці. Були вони різні, бо й життя кожної людини складається з різного. Але пригода, яка тими днями сталася з хлопцем-сиротою, була одна з найкращих.

Він похилив голову на стіну вагону, підклавши туди руку і слухав рівномірне стукання коліс. І від того всього, що сталося, до його серця приходив дивний Божий спокій і тиша...

ЛИСТИ

Коли вечірнє богослуження закінчилося, коли хтось уже згасив на головній залі одне світло, проповідник затримав членів церковної ради і вони сіли гуртом на передніх кріслах біля вікна. І дивилися цікавими поглядами на свого пастора, не знаючи, чого це він їх затримав, коли їм усім уже треба йти додому. А пастор присвяк скоював від вікна, дістав з кишенні трохи зім'ятого конверта і сказав:

— У мене справа, брати, дуже коротка, — і він почав випростовувати до світла згорненого вдвое листа. — Ось прийшов з Європи лист, що там у притулку для старців і інвалідів важко хворий один наш брат по вірі, який дуже потребує нашої матеріальної помочі. Тому я залишив вас, щоб порадитися в тій справі і щось йому допомогти. Він сам один на чужині, хворий, то ви знаєте, як це важко такій людині. А він же наш брат у Христі.

— А як він там опинився? — спитався чийсь голос під самою стіною.

— Того я не знаю, — відповів пастор, — але я гадаю, що в часі війни, разом з багатьома людьми опинився в Німеччині. Здорові і молоді роз'їхалися потім по різних країнах, а він, мабуть, так і залишився там самотній. А зрештою, я того не знаю. Так тільки думаю. Оце лист прийшов до нашої церкви і я можу його вам перечитати.

— Не треба читати, — обізвався чийсь голос, здається, що голови церковної ради, — бо ми і так не можемо нічого вирішити. Немає брата Петра, немає Омелька, немає Дмитра, а якщо немає всіх членів цер-

ковної ради, то й вирішувати нічого не можна, — і голос його, трохи захриплий, упав на долівку і сковався між лавками.

Пастор мовчав, мовчали також інші члени церковної ради. На залі хтось згасив ще одне світло, на коридорі хтось рипнув дверима, а за вікном була зоряна ніч.

— Може другої неділі ми зможемо про це поговорити, — сказав церковний скарбник, але йому ніхто нічого не відповів. А пастор глибоко відчув, що може він не відповідний час і зовсім непотрібно поставив це питання, якого ніхто не підтримав. І від того було йому сумно і важко. Він вийшов з молитового дому останнім, зачинивши двері і згасивши на коридорі світло.

Ішов темними вулицями свого міста і чомусь думав про того далекого і незнайомого свого брата у Христі, що деся там лежить між чужими людьми. Хто він і звідкіля? Яка недоля вирвала його з рідної землі і кинула на чужину? Чи має він десь якусь свою родину, дітей, братів і сестер? Пастор нічого не знов, але тепер ішов додому і чомусь увесь час думав про того свого далекого незнайомого брата. Навколо нього шепотіла тиха літня ніч, збоку хідника цвіти кущі бузку, а він ішов, глибоко роздумуючи. В кишені його маринарки шелестів лист, якого він через поспіх у церкві навіть не поклав до конверта.

Другої неділі, як завжди, в молитовному домі відбулося вроочисте богослуження. Гарно співав хор, чудово грали органи, на вулиці перед молитовним дном довгими рядами стояли нові бліскучі авта, якими члени церкви приїхали на своє богослуження. На богослуженні були різні точки: співи соло, квартети, дуети, у богослуженні приймала участь також молодь. Молитовний дім переповнений людьми, на передній стіні блищають великі літери зо Святого Писання, на які сонце крізь вікно кидає свої свіжі проміння.

По богослуженні пастор побачив, що й сьогодні немає повної церковної ради, а тому за свого листа нікому нічого і не казав. А ті, кому він минулой неділі вінс своє питання, також промовчали. І пасторові показалося, що вони будуть раді, якщо він не буде більше їх турбувати своїм листом. Бідні на світі завжди були і будуть, бо так навіть сказав Христос. І всіх накормити й одіти ніяк не можна.

І по богослуженні всі спокійно і тихо роз'їхалися до своїх домів.

І ще минула одна неділя, минуло ще одне вроочисте богослуження з таким самим неповним числом членів церковної ради. І щойно на четверту неділю до пастора несміливо підійшов секретар церкви, спокійний і добрий брат Трохим і сказав:

— Сьогодні є всі брати з церковної ради і добре було б нам обговорити справу того листа з Європи.

— То добре, — відповів пастор, — прошу скликати всіх до тієї бічної кімнати. Я листа маю з собою і треба буде щось з ним зробити та помогти бідному своєму братові. Це ж наш християнський обов'язок.

І ввесь церковний комітет зійшовся. Наради, як завжди, відкрив сам голова церковної ради. Для того він ніколи не вставав зо свого місця, сидів також і тепер, спершись на лікоть правої руки. Пастор уважно перечитав листа з Європи, писаного не самим хворим, але кимось із його знайомих, писаного наполовину мовою російською і українською. Хворий просив помочі, а коли можна то якоїс теплої одяжі на зиму. Він напівспаралізований і дуже потребує теплих вальянон і шаліка. В листі подає міру своїх ніг, пише, що минулого року всю зиму не виходив надвір, бо не мав у чому. Давно вже не був на богослуженні, давно не бачив нікого з віруючих зо свого народу і тому дуже тужить за своїми людьми.

Члени церковної ради вислухали читання листа з глибокою увагою, а потім забирали голос у дискусії. Але поки прийшло до якоїс дискусії, то вони довго

мовчали. Сиділи і ніхто перший не хотів забирати голосу. Лист здалекої Європи закрив їхні уста, закрив серця і їм важко було почати якусь мову. Ніхто перший не хотів обізватися, виставити себе наперед і бути за щось відповідальним.

— Говоріть, говоріть, брати, — заохочував голова ради. — Кажіть, що ви думаете. Га? Кажіть, — а сам твердо мовчав.

— Я думаю, що ми не можемо говорити про якусь велику суму, — обізвався брат Онуфрій в далекому куті.

— Я також так думаю, — підтримав його інший голос, такий самий рішучий і твердий. — Наш молитовний дім потребує ремонту, треба його наново помалювати, поправити сходи, а в нашій церковній касі грошей обмаль. Отже, треба з тим уважати. Можна щось уділити, але треба дивитися також на свої потреби.

— А цікаво знати, скільки коштуватимуть такі валянки і шаль? — обізвався ще чийсь голос, якийсь тихий і несміливий.

— Це можна довідатися в крамниці, але я не думаю, щоб аж надто багато, — пояснив церковний скарбник, — і я думаю, що самими валянками і шалем тут не обійтися. Треба ж буде заплатити і пересилку поштову, треба щось додати і готівкою хоч кільканадцять доларів, треба старому ще щось вислати. Якщо він бідний, якщо він до того і напівкаліка, то ми повинні це зробити.

Інші члени церковної ради забирали в нарадах голос, але пастор мовчав. На його обличчі лежав сум, а на серці лежав великий тягар. Він побачив, що розпочинається затяжна дискусія, що його лист зовсім тут непотрібний. Він тільки кинув якесь замішання, незгоду, бо всі ті його члени не потребують ані шаліка, ані валянок, бо в їхніх хатах кожної зими тепло, а тому справа якогось там далекого і незнайомого їхнього хоч і брата в Господі, їх мало обходить.

Мовчав також голова церковної ради. Але коли брат Трохим, церковний секретар сказав, що помимо всіх церковних потреб, вони можуть бідному своєму братові помогти, то голова заворушився на своєму кріслі, заклав ногу на ногу і голосно чомусь зітхнув. А потім сказав:

— Чекайте, чекайте і не спішіть. І не роздавайте так щедро того, чого ви не маєте права роздавати!

Він підійшов до столика і вийняв звідти старого зошита, списаного чиєюсь рівною рукою. Розгорнув його десь на половині і впевнено сказав, подивившись перед тим на всіх присутніх:

— Ось тут ясно в нашій церковній конституції написано. І написане воно чорним на білому, що наша церковна рада може розпоряджатися не більше, як двадцятьма долярами. А я бачу, що ви посягаєте далеко більше. І валянки, і шаль, а потім ще й готівкою щось висилати. А ми ж порушувати конституції не можемо, на це ми не маємо права, бо ми конституцію прийняли на нашему річному зібрannні. І це нам закон, який зобов'язує кожного тут присутнього, — і він замовчав, опершись на поруччя крісла, ніби якийсь професор, який поставив своїх розгублених учнів у безвідідне положення, а тепер чекає, що це вони казатимуть. Дивився перед себе на стіну і чекав.

Але йому ніхто нічого не відповів. У кімнаті було тихо. І коли б у цю хвилину сюди заletіла муха, то її лет було б чути. Але муhi не було. Шепотіло тільки листя черемх за відкритим вікном.

— То як же тепер буде? — спитався секретар, піднісши голову з-над столу, де він записував усі рішення церковної ради.

— Ніяк! — твердо відповів голова. — Треба зібрати членське зібрання і тільки рішенням церкви ми можемо щось узяти з церковної каси.

— Як же ви зберете всіх членів літньої пори? — знову секретар. — Тепер літо, багато членів мають

свої відпустки від праці і їх у місті немає. І зібрати тепер усіх просто неможливо.

— То нічого. Почекаємо, але ми не можемо порушувати своєї конституції. Не можемо! — і голова встав на ноги. А це завжди визначало, що наради церковної ради закінчені.

Секретар церкви, добрий брат Трохим, не міг заспокоїтися від того, що він чув і що бачив. Він подивився на свого пастора, а той мав дуже засумоване обличчя, ніби він прийшов з похорону. В руках так і тримав згорненого листа з Європи.

А слідуючої неділі знову відбулося в молитовному домі врочисте богослужіння. Знову співав чудово хор, молитовний дім був ущерть наповнений людьми, що сиділи на м'яких кріслах, слухаючи співу, слухаючи проповіді Божого слова.

Про справу помочі бідному хворому братові в Європі пастор тісі неділі нікому нічого і не нагадував. Справді, багатьох своїх членів він тут не бачив, бо чимало з них вийшли з міста ще минулого тижня, навіть немає декого з церковної ради. Отже, не було кому про цю справу і нагадувати.

І минали дні, минали тижні. Лист з Європи лежав на пасторовому столику і йому здавалося, що він, той лист, лежить не на столі, а каменем лежить на його серці. Він досі нічого на нього не відписав, бо не знає, що треба відписати. Треба чекати. Літо ось швидко промине, до міста з'їдуться всі відсутні члени церкви, а тоді він ще раз востаннє нагадає про листа і то вже на повному членському зібранні. А тоді відпише. Він таки твердо вірить, що його члени не такі вже немилосердні, щоб не помогти в недолі бідному своєму братові.

Пройшло ще кілька неділь. В молитовному домі відбулися знову богослужіння, бриніли пісні, виголошувалися проповіді. А однієї неділі секретар церкви підійшов до пастора і сказав:

— Сьогодні найбільше є своїх членів, можливо, що є всі, а тому добре було б після богослужіння попросити, щоб усі залишилися на кілька хвилин і ви прочитаєте того листа, що отримали з Європи. Треба було б цю справу полагодити і полагодити по-християнському, позитивно і добре.

Пастор так і зробив. По богослуженні всі в церкві так і лишилися на своїх місцях, цікаві знати, що це таке важливе сталося в іхній церкві.

Голова церковної ради вийшов наперед, бо він завжди проводив усіякими діловими справами. Він трохи схвильований, ніби чимось невдоволений. Вуса його трохи смикаються догори, брови натягаються на очі. Він без потреби мне в руці якогось папірця і кидає навмання словами:

— Брат пастор затримав вас, але я непевний, чи ті наші наради можуть бути правосильними. Кожне членське наше зібрання повинно бути наперед оголошене, бо таккаже наша церковна конституція. Але пастор скликав позачергові наради, то він сам і скаже, які це в нього справи, — і він подивився набік, де спокійно сидів на кріслі пастор.

— А в якій саме справі оце ми лишилися? — спістався чийсь голос він дверей.

— Знову грошова справа, — відповів голова і випростався, дивлячись перед себе.

— Яка грошова? Просимо пояснити, — знову обізвався чийсь голос.

— Та прийшов з Європи якийсь лист, що там ніби хтось хворий і потребує матеріальної помочі. А хворих же людей на світі багато і ми не можемо отак роздавати грошей, не знаючи дійсно кому, — і голова поправив на шиї краватку, яка зсунулася набік.

— Звісно, що так — обізвався ще хтось, — бо в нашій касі не переливається від фондів, а видатки в нас велики. Ось надходить зима, треба опалювати молитовного дома, треба на нього підняти забезпечення від вогню, треба...

— Не перерахуй, брате, так багато, — перебив чиєсь голос від самої стіни, — але скажіть ясно, щоб ми знали. Якщо треба комусь помогти, то ми це можемо зробити. На те ми і маємо все, щоб можна помогти тим, що не мають. Як же не помогти, якщо є потреба? Ми ж християни.

— Правильно, правильно! — почувся тепер жіночий голос. — Слава Богу, ми маємо з чого помогти і треба це зробити, а зокрема тимбільше, коли це хтось з наших братів по вірі.

— Чекайте, чекайте! — казав голова, трохи червоніючи, — ми ще вдійності детально не знаємо, хто цей хворий. Прийшов тільки лист від нього і тепер добре, щоб пастор нам більше про це сказав і дещо докладніше пояснив.

Пастор сидів, підперши рукою голову, а тепер він устав. Обличчя його було сумне, на чолі заблищаю краплі поту, які він витерхустинкою. Він став перед підвищенням, на якому він завжди проповідував, а над його головою сяяли до сонця великі літери Святого Писання — Бог є любов. Подивившись на всіх присутніх своїх членів, він спокійно сказав:

— Від того хворого нашого брата в Європі я мав два листи. Він сам не пише, але пише за нього хтось із його друзів. Але з листа видно, що це також хтось з віруючих, бо невіруюча людина таких слів не напише. Один лист прийшов давно, а другий цойно позавчора. То прошу, скажіть, котрого листа вам почитати? — і він ковтнув слину і поступився трохи наперед.

— Розуміється, останнього, — відповіло кілька голосів.

Пастор ще раз витер спіtnіле чоло, кліпнув очима, вийняв з кишені листа і дрижачим голосом читав: “Дорогі брати і сестри! Просимо не турбуватися про справу помочі бідному вашому братові, бо тієї помочі він уже не потребує. Він минулого тижня відійшов до вічності. Відійшов туди, де немає вже недуги, немає болю і немає матеріяльної потреби. Він відійшов до Господа

в повній вірі, згадував вас і просив усім вам передати від нього останній його щирий привіт”, — пастор скінчив і втомлено сів на своє крісло.

В молитовному домі зробилосятихо і нараз зробилося якось темно, бо надворі сонце зайшло за хмару, кинувши на вікна тінь. А секретар закрив свого зошита, в якому він завжди записував усі церковні рішення.

Ніхто нічого не сказав, ніхто офіційно, як це буде завжди, не закривав тих нарад. Не було що казати, прочитаний лист сказав усе.

Мовчки розходилися, мовчки сідали до своїх авт і їхали кожен до свого дому. Пастор ішов піхotoю, бо йому недалеко. На завороті двох вулиць, під бузковим кущем його перестрів голова церковної ради. Він дивився в очі свого пастора, але промовити слова відразу не міг. Кліпав очима, важко зітхав, а потім тихо сказав:

— Брате, простіть мені! Я винен... Я..., — і він ковтнув недоказане слово.

— Брате, я не маю вам що прощати, бо проти мене ви нічого не зробили. Ви провинилися проти свого брата у Христі, але його вже немає в живих і ви не можете попросити в нього прощення.

— Але мені так важко... Це все через мене сталося, що ми йому нічого не послали. А він тепер у Господа і він...

— Так, у Господа, — перебив пастор, — і ви тепер найкраще просіть прощення у Господа. Так, тільки в Нього. А Він милосердний... Він простить, бо це був гріх зроблений не тільки проти свого брата, але і проти Бога. Він наказав нам любити свого близького, як самого себе, а ми тільки себе любимо.

Голова церковної ради стояв з опущеними долі очима, ніби школляр перед своїм учителем, перед яким він провинився. На нього падала тінь бузку і та тінь робила його обличчя ще більше засумованим. Пастор узяв його за руку.

— Бог милосердний, — сказав він батьківським ніжним голосом, — і Він прощає всі наші провини. Він простить і ти. Ходім...

І вони пішли туди, де широка вулиця робила ще один закрут і йшла повз рівні хати з помальованими тинами, з відцвілыми кущами бузку.

СПІВЧУТТЯ

Богослуження ще не починалося, а тому люди стояли надворі біля молитовного дому. Стояли і розмовляли. По двох, по трьох, а надворі було тепло, навіть трохи парно, хоча сонце сковане було за хмарами. Навколо молитовного дому росли клени і дуби, які розкидали холодком на траву, а також на недалеку дорогу.

Люди приходили і приходили, бо це не було звичайне собі богослуження, яке щонеділі відбувається в цьому молитовному домі, але це була чергова конференція євангельської молоді. І молоді приїздили, чим тільки могли: автами, мотоциклами й велосипедами, які стояли навколо молитовного дому, спреті на стіну, а також спреті на дереву.

Микола знов, що людей на богослуженні буде багато, а тому пішов до молитовного дому першим, зайнявши місце під самою стіною. Поклав біля себе співника і чекав.

Люди почали заходити. Переважно молоді, але були між ними і старші. Такі самі, як і Микола. Знайомі і незнайомі. Вони розходилися по лавках, стиха гомоніли, бо ж богослуження ще не починається, то можна і порозмовляти.

Микола сидить під стіною, підперши рукою голову. Він дивиться до співника, з якого на нього також дивляться різні знайомі слова дорогих євангельських пісень. Ті пісні він знає напам'ять багато літ, але тепер він їх не читає. Лише дивиться на них, бо так, здається йому, час швидше минає. Його думки літають гендалеко від того молитовного дому, в якому

він тепер сидить. Він знає, що в місті, з якого він сюди приїхав на конференцію молоді, десь блукає темними і брудними вулицями його улюблений син, його рідна дитина. Колись він і його водив до молитовного дому, він вчащав до недільної школи, але це було тоді, коли Юрко був малим. А тепер він виріс, не слухає ні батька, ні матері, щовечора пізно приходить додому і ніхто не знає, що він де робить, як він живе. І Микола тепер думає про нього. Посувається ще далі до стіни, в самий кут, щоб бути найдалі від людей, навіть від самого себе...

А до молитовного дому заходить багато гарної молоді. Вони мають з собою музичні інструменти і Микола сподівається почути сьогодні будуючі духовні точки, які завжди бувають на таких конференціях. Інші молоді несуть у руках свої співанники, Євангелії і Микола знає, що на богослуженні будуть різні точки співу, будуть свідоцтва молодих. І від того йому ще чомусь сумніше, болючіше, коли він згадує свого Юрка.

Він посунувся ще далі в кут і йому не бажається, щоб хтось сів біля нього із знайомих, не бажається йому з кимось говорити, але хочеться бути отак самому тільки зо своїми тривожними думками. Він бачить багато молоді, а де ж його син? Він не знає, де він, але він думає, що Юрко не там, де треба, не там, де він повинен бути. І через те Миколі важко на душі. А зокрема важко тепер, коли він бачить багато молоді, яка йде до церкви, яка буде грати, буде співати і буде молитися. Ті молоді разом тут зо своїми щасливими батьками, а він сам один. А через те, що Юрко не йде туди, де збирається добра євангельська молодь, то й Миколова дружина лишилася вдома. А він сам оце прийшов на конференцію євангельської молоді. Сам прийшов і сам зажурено сидить у молитовному домі під стіною. Переглядає співаника, а думками переглядає все своє не дуже то довге життя. Воно було важким з самого початку, він сподівався, що легшим воно буде на старші роки, але легшим воно не стало.

Були малі діти, то й клопіт був малим, а коли вирости діти, то з ними виріс більший клопіт. І ніхто не знає, як довго це буде, чи Юрко ще колись опам'ятається.

До молитовного дому входили все нові і нові люди. Ось і прийшов брат Гарасим із сусіднього хутора. Вони знайомі з Миколою, часто зустрічаються в кооперативі, в церкві й діляться своїми думками і своїми переживаннями, яких у них обох завжди є багато.

Біля Гарасима йшов разом з батьком його син. Високий, з чорним кучерявим волоссям, але глухонімий. Таким він народився, таким залишився і досі. Батько завжди брав його на богослуження до церкви і тепер вони також прийшли обидва. Сіли на тій самій лавці, що й Микола, привітавшись з собою кивком голови.

Розпочалося богослуження. Забриніли пісні, заграли струни. Якраз так, як у псалмах Давида — все співає і славить Господа. У молитовному домі повно людей, а ті, що не можуть зміститись у середині, стоять під вікнами, які сьогодні відчинені навстіж.

Гарасим сидить біля свого сина і вони дивляться один на одного. Дивляться пильно і уважно. Гарасим щось показує пальцями, показує всією рукою, показує очима. Обертає долоню в один бік, у другий, випростовує пальці, то знову згине якось так по-чудернацькому. А син пильно дивиться на свого батька, щоб не прогавити ні одного знака.

Микола трохи повернувся набік, бо йому хочеться бачити тих, що виступають впереді з різними точками, але йому також бажається бачити, як розмовляють батько з сином тією мовою, яку тільки вони обидва розуміють. Йому цікаво бачити ті рухи, яких він не розуміє, але син, видно, розуміє, бо обличчя його інколи стає дуже уважним, інколи зажуреним, інколи дуже радісним і щасливим. А Гарасим показував пальцем на себе, показував дотори, долі, убік. Він складав усі пальці докупи, а потім знову їх випро-

стовував, обертаючи відкритою долонею. Микола пильно дивився на ті руки і знаки свого сусіда, нічого в них не розуміючи.

Богослуження закінчилося і всі люди вийшли надвір. Розійшлися по саду, поховалися в холодку під деревами. На небі розпливлися хмари і надворі було гаряче і парно після недавнього дощу. Люди стоять групами, стоять по дві, по три, але додому не розходяться, бо по полудні має відбутися ще одне богослуження, прощальне і закінчення з'їзду молоді.

Микола також вийшов надвір. Пройшовся поза молитовним домом, де була висипана дрібним піском стежка і присів на траві. Сидів і думав про свого брата Гарасима і його одинокого сина, з яким батько може розмовляти тільки різними знаками обох рук. І жаль йому було Гарасима, жаль його сина, який приходить до церкви, але не може разом з молодими ані співати, ані грати, ані дружити і бути разом з молоддю таким, як вони всі.

Тепер він побачив, що Гарасим сидів зо своїм сином трохи далі під кущами відцвілого бузку, а тому пішов до них, присівши собі на горбочку. Прийшов і сказав:

— Вибач, брате Гарасиме, що я тебе спитаю. Найперше, я щиро співчуваю тобі, а також твоєму синові, але мені цікаво знати, чи ти можеш отак руками сказати йому все те, що відбувається в церкві в часі богослуження?

— Так, можу, — відповів Гарасим, заслонивши рукою сонце.

— І ти десь навчався того такого делікатного мистецтва? — знову Микола.

— Ні, я ніде не навчався, але життя навчило. Коли наш син народився, потім виростав, то ми з великим страхом побачили, що він не чує. А коли він уже повинен був вимовляти перші слова, то ми побачили, що він не говорить. Ми з дружиною тяжко це сприйняли, а потім почали, як уміли, розмовляти з ним знаками

рук. А коли він виріс отаким юнаком, як ти бачиш, я почав йому свідчити про Христа. Я йому показав, а він мене зрозумів, що колись, у вічності, він отримає нову мову, якою, разом зо своїми батьками, буде прославляти Бога. Це була важка праця, але її Господь прийняв і поблагословив. Мій син навернувся до Господа і це є нашим найбільшим щастям. Пройде колись наше життя, як усе на світі проходить і минає, а ми будемо в вічності. І там мій син дійсно отримає мову, отримає слух, — і Гарасим усміхнувся, витерши рукою сльозу.

Микола ще хотів щось спитати свого сусіда, але в нього не було слів. Він бачив щасливу усмішку на обличчі Гарасима і знов, що вона походить від тієї свідомості, що його син пізнав Господа, що він оце зо своїми батьками в церкві.

А потім люди знову йшли до молитовного дому. Микола також пішов, зайнявши під стіною своє попереднє місце. Сидів і слухав усе, що було. Слухав співи, декламації, проповіді. Сидів і думав про те, хто щасливіший, — він чи Гарасим. Думав і зважував усе в свою серці. А від того думання було йому важко і гірко на душі. Він має одинокого сина, який здоровий і сильний, який закінчив школу, який записався до футбольної групи і постійно виграє спортивні нагороди, але... Оте маленьке слівце “але” відібрало в Миколи спокій, відібрало сон, розхитало його нерви, а дружину малоощо не запровадило до лікарні...

А Гарасим?... Він щасливий. Має також одинокого сина, який народився глухонімим. Але Гарасим навчився говорити з ним на пальцях, він такими знаками свідкував йому про Господа і той навернувся до Христа. І разом з батьком ідуть до церкви. І обидва вони веселі і щасливі. Це видно по їхніх обличчях, про це кажуть їхні очі.

Богослуження закінчилося. Микола пустився до дверей і на порозі знову зустрівся з Гарасимом і з його сином.

— Як же там ти поживаєш? — спитався Гарасим, спинившись за дверима. — Як дружина, син?

— Ет! — і Микола байдуже махнув рукою. Поправив під бородою ковніра сорочки і скривився так, ніби його щось заболіло. Гарасим подав йому руку, притримав за лікоть і тихо сказав:

— Брате, я глибоко тобі співчуваю. Але тримайся і не падай на дусі. Молися, а ми також будемо молитися за тебе. Господь не без милосердя і Він дастъ на твою молитву відповідь. Твій Юрко ще колись повернеться до Бога. Треба вірити і надіятися, — і вони вийшли на дорогу.

Микола йшов додому сам. Ішов через луки, через поля до свого села і слухав щепоту пшеници, що стіною росла над стежкою. Ішов і думав ту саму важку свою думу, що і в молитовному домі. Думав про себе, про брата Гарасима і в думках своїх приходив до того самого висновку, що Гарасим щасливіший від нього.

Далеко за горбком видніли верхи дерев його села. Микола перейшов кладкою через річку і пішов долиною. Подивився догори, а там розплівлися білі хмари, ніби вітрила на безмежному океані. І нараз він відчув, що на душі в нього стає так погідно, так солодко, так приемно.

А він іде все далі і далі...

У ЛІСІ

Недалеко від лісної огорожі, в підніжжі стрімкої гори блищає джерело чистої і влітку дуже холодної води. Від того джерела, хлюпочучи між високою травою, плив вузенький струмок. За горою простягнулося широке поле з пахучою гречкою й конюшиною. За тим полем стояв зеленою стіною ліс, а за лісом — знову поля, біла гречка і якраз розцвіла червона конюшина. Від джерела під горою проходила полем майже непомітна втоптана стежка. Вона минала гречку, простягалася через конюшину, а потім ховалася в перших кущах лісу.

Гарячий літній день хилився до вечора. Сонце, втомившись цілоденною ходою, тепер перехилилося далеко за південь, виглядало з позолочених хмар і величким колесом скочувалося за обрій, який палав загравою пожеж. На поля сідала передвечірня прохолода. Здавалося, що гречка ще більше пахла, а вітер стрибав через межі і розносив той запах по всьому довкіллі.

З лісу вийшов сивоволосий старець і пішов стежкою до джерела. В його руці теліпався старий солдатський дзбанок, від якого до самої трави висів мотузок. Старець прийшов до джерела, набрав до дзбанка води і пішов у поворотну дорогу тією самою стежкою між травами і квітами. Покульгуючи трохи на ліву ногу, і опираючись на сучковату палицю, ввійшов до лісу. Минув низку ліщинових кущів, повернув наліво, із стогоном перебрався через неглибокий рів, зарослий хабаззям, опинився на рівній лісовій поляні, покритій густою травою. На самому краю поляни стояла, ніби навмисне там примостившись, низенька хата з

двома кривими вікнами, з почернілою солом'яною стріхою. Над хатою, ніби вартовий, схилилася чіхата липа. На ній вуркотіли голуби і їхній сумний голос, разом з передвечірньою росою, падав на землю.

Старець підішов до дверей. Повернув дерев'яною ручкою в один бік, повернув у другий і двері з легким скрипінням відхилилися до сіней. Поставив дзбанка на ослоні під стіною, а перед тим напися просто з дзбанка свіжої і холодної води. З-під столу вискочив рябий пес, одинокий його приятель на тому безлюдді і, спершись передніми лапами на коліна старого, дивився на нього своїми бліскучими очима. Старий дістав з полиці шматок хліба, що лишився від обіду і кинув псові. А сам сів на ослоні, підпер голову рукою і задумався.

— З кожним днем трудніше і важче носити мені ту воду, — прошепотів сам до себе і витер рукою на чолі піт. Устав, поклав до дзбанка нечищенну, але помиту картоплю і поставив на вогонь, який завжди горів у печі під стіною.

Надворі з кожною хвилиною темніло. Клубки сивого диму, вилетівши з комина, розплівалися над верхіттям дерев. Огонь у печі тріщав й освічував похилену над столом голову старого і протилежну стіну, на якій уже світилася нафтова лямпа.

Старий зварив картоплю, поставив лямпу на столі й почав вечеряті. Нараз за дверима почувся якийсь шорох, а потім голосний стукіт у двері. Старий задріжав і миттю, як він тільки міг, вийшов з-за столу. Але двері самі відчинилися і на порозі став незнайомий мужчина в довгій солдатській шинелі. Він дивився на старого, хотів щось промовити, але старий уже йшов до нього і казав:

— Прошу, прошу, заходьте.

Той увійшов. Поклав торбу, яку мав за плечима, на долівку біля самого порога й сказав:

— Я, знаєте, заблудився у тому вашому лісі. Йшов до села, але з головного шляху повернув не на ту до-

рогу і опинився в лісі. А тепер не знаю, як з нього вийти на потрібну мені дорогу. А надворі вже темно.

— Та нікуди тобі, чоловіче, не треба йти, — казав старий, всміхаючись. — У мене ж є хата, ось ослін. Постелю соломи і переночуєш ніч. А завтра підеш собі далі виспаний і відпочилий.

Незнайомий здійняв шинелю, кинув її на лавку, а зверху поклав кашкета. Старий висипав до миски всю картоплю, дістав з полиці хліба, молока і запросив гостя до столу. Вечеряли і дивилися один на одного. Незнайомий був утомлений з дороги, мабуть був голодний, бо жадно їв картоплю, запиваючи молоком.

По вечери посидали обидва на ослоні і старий відчинив навстіж вікно, яке виходило на широку поляну. Там бриніли голоси цвіркунів, далеко десь в грушевині кричала сова. Незнайомий подивився в темряву ночі й спітався:

— Вам не лячно отак самому жити в такій глупші і в такій темряві?

— Ні, не страшно. Бо властиво, людині немає чого лякатися. Навколо така чудова природа, така глибока тиша і тільки в такій тищі людині найкраще жити, — відповів старий і вихилив голову за вікно. Там по поляні бігав його пес.

Потім старий розпитував гостя, хто він, звідкіля йде і куди Господь провадить. Той розповів, що сам він здалека, аж з-під Латвії. Минулого року працював у місті на цегельні, а потім його звільнili з роботи і від того часу він отак ходить, шукаючи чогось, щоб тільки можна було прожити. В серці старого пробудилося милосердя до незнайомого гостя. По ньому він бачив, що це справді бідна і нещасна людина. Обличчя його було худе, заросле колючою бородою, сорочка роздерта на обох ліктях. Він дістав з полиці останній шматок солонини, який він мав, розрізав його на двоє і дав одну половину незнайомому.

— Візьми, матимеш на дорогу, а якщо бажаєш можеш і тепер собі з'їсти, — казав.

Незнайомий відрізав шматок, почав їсти, а решту поклав до торби біля порога. Потім оперся на стіну, простягнув перед себе ноги і так сидів, смакуючи солонину з чорним хлібом. А старий сидів на ослоні під другою стіною біля вікна і йому було приемно на душі від того, що в нього був хліб і солонина, що він міг належно прийняти подорожнього, такого несподіваного гостя.

У кущах за вікном давно затихли голоси пташок. Там було тихо і в хаті також було тихо. Великий круглий місяць виплив над лісом, розкидаючи своє проміння по верхів'ях дерев.

Старий розстелив на дошках соломи, віддав незнайомому свою подушку і рядно, а сам приліг на ослоні під другою стіною біля печі, в якій ще дотлівав жар. Йому забажалося розповісти незнайомому також і про своє життя. Жив він отак на цьому безлюдді, немає кому розповісти про себе, нема когось, щоб хотів його слухати, а тому старий радий, що знайшлася оце якась чужа і незнайома людина, яка лежить у його хаті і він їй оповідає, накрившись рядном під самою бороду і поклавши руки на груди, ніби покійник.

— Мав я двох синів, — казав старий, — один не вернувся з війни, другий поїхав до Бразилії й оце вже шостий рік, як немає від нього жодної вістки. Лишився я сам один, але ѹ самому треба якось жити. Добре, що громада помогає. Вибрали мене сторожем громадського лісу, побудували оту хатину і живу я в ній уже кільканадцять років, ніби якийсь пустельник, але добра нізвідки немає. Та ѹ старому вже не треба жодного добра. Щоб тільки хліб, картопля, молоко, а це я маю. Бог знає, як воно буде далі, як довго я ще можу служити громаді хоча кволими своїми силами, — старий гірко зітхнув і хотів продовжувати свою журливу розповідь, але почув, що незнайомий хропе, — затих. Йому дуже хотілося комусь розповісти все, але побачив, що немає кому його слухати. Тому натягнув рядно на голову, закрив вікно, погасив лямпу і почав дрімати.

Прийшов ранок, новий день. На листі беріз і лип, що росли над поляною сяяли краплі роси. В яру кувала зозуля. Старий тихо встав, натягнув піджака і так само тихо вийшов з хати. Незнайомий спав, навіть не ворухнувшись.

Старий обійшов навколо частину лісу, яка до нього належала, затримався якийсь час біля щойно насаждених минулой весни ялинок і пішов межею, що відділяла поле від лісу. Всюди тут було багато роси, але він має подерти чоботи, які вже не бояться ні води, ні вогню. Йому треба було ще обійти ями, що їх вимила недавно злива і вийти на свою поляну з другого боку.

Штикульгаючи на ліву ногу ѹ опираючись на костур, він минув ті ями, а тут недалеко і поляна. Він побачив, що двері до його хати були відчинені і якесь недобре передчуття торкнуло його серце. Крок за кроком, переступаючи густу траву, він підійшов до хати. Незнайомого в хаті не було. На дошках, де він спав, лишилася тільки подушка і зібране докути рядно. Старий побачив, що в хаті не тільки немає незнайомої людини, яка тут спала, але не було також нових чобіт, на полиці не було солонини, а також не було сорочки, яку учора старий віправ і повісив сушитися на жердці.

Старий вийшов надвір і крикнув з усієї сили, шукаючи якоєсь помочі. Його голос покотився відгомоном поляною і розплівся по лісі. Але на нього ніхто не обізвався. Всюди в лісі було тихо, тільки над хатою злегка шуміли липи, хитаючись від легкого вітру.

Утомлений ходою, старий присів на поріг, опустив низько на груди голову і важко зітхнув. Відчув себе дуже покривдженим і самітним. Той, кого він серед ночі прийняв до своєї хати, з ким розділив останній кусок хліба, кому відкрив не тільки двері хати, але ѹ відкрив серце, розказавши про своє життя, так важко його тепер скривдив. Пес бігав по поляні, потім прибігав до свого господаря, терся біля його ніг, а господар сидів, тримаючись за голову, і стогнав...

Від того часу минуло кілька років. Життя старого сторожа не багато змінилося. Тільки хата на лісній поляні більше постаріла і здавалося, що одним боком похилилася на липу. Здоров'я старого підкосилося, десь поділася недавня ще сила. З недалекого села приносили йому хліб, молоко. Все менше і менше обходив він свою ділянку лісу, більше лежав у хаті або сидів на порозі, байдуже дивлячись перед себе на листя осик, яке безустанку тріпалося, ніби на нього хтось дмухав. Сидів і пригадував усе минуле, яке так швидко пройшло. Пригадував також незнайомого, що був обікрав його, але якому він тепер готовий був усе простити. Чув, що незабаром залишить працю сторожа лісу, а його місце займе хтось інший. Відчував, що жити лишилося недовго, а тому не хотілося відійти з тієї землі і понести на той світ до когось жалість чи якесь невдоволення.

У неділю під вечір з села прийшли люди відвідати свого сторожа. А він лежав на дошках біля вікна хворий і близький до смерті. Але він ще мав силу і притомність. Дивився на своїх односельчан, дивився крізь вікно на поляну, на якій було повно сонця і казав:

— Добре, що ви прийшли, бо я думаю, що моя праця тут уже скінчилася. Вам уже пора на моє місце вибрати когось іншого.

Односельчани потішали його, запевняючи, що він ще виздоровіє, що буде ще служити громаді, скільки зможе, але старий хитав сивою головою і тихо казав:

— Ні, ні. Я вже не зможу, бо мої літа проминули, а тепер прийшов час збиратися додому. Я це чую. І воно вже й пора, — і він дрижачою рукою відхилив вікно, пустивши до хати свіжого повітря і сонця.

Нараз у сінях заскрипіли двері й до хати ввійшов незнайомий для всіх чоловік. Він привітався зо всіма, що тут були, а потім підійшов до старого, і дрижачим голосом спітався:

— Діду, чи ви пізнаєте мене?

— Ні, я тебе не знаю, сину, — відказав хворий.

— А я колись був у вас і ночував тут у вашій хаті. А потім я вкраяв ваші чоботи, вашу сорочку. Я сильно скривдив вас. Пригадуєте?...

— Так, пригадую, — шепотів старий, не відкриваючи очей. — Пригадую, але це було давно і не треба його згадувати. За те я на тебе не гніваюся, давно вже забувся, бо в житті все недобре треба забувати.

Незнайомий сів на лавці біля хворого, взяв його руку і тримав у своїй долоні й обидві ті руки дрижали чи від старости чи від хвилювання. Він зо слізми на очах розповів присутнім, як він блукав по світі, шукаючи праці і хліба. Потім він принагідно попав на євангельське зі branня, де він почув вістку спасіння. Там він розкаявся в своїх гріхах, прийняв Ісуса Христа своїм особистим Спасителем, а тепер вернувшись знайти старого, перепросити його за те зло, що він йому зробив і чимось віддати йому вдесятеро, всотero. Він вийняв з кишені маленьку книжечку і читав про якогось Закхея, який прийняв Ісуса в свій дім, а потім готовий був учетверо віддати тим, кого він у житті скривдив. І таким Закхеєм був я, — казав незнайомий, — але Христос увійшов до моого серця, бо я хати своеї не маю.

А звідкіля ж ти, чоловіче, — питалися люди, — і як твоє ім'я?

— Я, добрі люди, здалека і згодом я все вам розкажу про себе. Я був дуже поганою і недоброю людиною, поки Христос не переродив мене. А мое ім'я — Пилип. І так мене і називайте.

Люди слухали мову незнайомого і це для них було щось нове, бо такого вони ще ніколи не чули. А коли надворі почало темніти, всі вони пішли до села, а Пилип лишився із старим. Він нагрів хворому молока, зварив молодої картоплі, а потім сів біля нього і довго розповідав йому про те, як Бог полюбив євіт, що Сина Свого Однородженого віддав на смерть, щоб кожен, хто увірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне. І обличчя хворого прояснилося. Він відчув близкість

Того, Хто умер за нього на хресті, а тепер готовий прийняти його до Себе.

Було вже пізно. Крізь відчинене вікно з недалекого озера долітали голоси жаб, а липи над поляною тихо шуміли.

Пилип засвітив лямпу, схилився над хворим і тихо шептав:

— Боже, я дякую Тобі за те, що Ти дозволив мені прибути сюди і сказати тій бідній людині про Тебе і про Твою любов. Дякую Тобі сердечно і глибоко!

А хворий лежав із закритими очима і дихав з кожною хвилиною все тихше і тихше... Над ним світилася лямпа, від якої бліде світло падало на його спокійне обличчя, падало на вікно, на долівку, на чашку недопитого молока, що стояла на столі.

І ще був один чудовий літній ранок. Із села знову прийшли люди, а потім приїхала підвода, яка насили втиснулася між деревами і стала на поляні біля хати. На ній стояла, збита з дощок домовина, а біля неї сидів староста села з широким солом'яним капелюхом на голові. Він привітався з Пилипом, а потім сказав:

— Сьогодні буде похорон нашого сторожа, а після похорону наша громада хоче говорити з вами.

— Про що? — питався той.

— Просити вас, щоб ви зайняли місце померлого сторожа. Громада платитиме вам за це, поправить оту хату. Ви письменна людина, а нам такого треба. У нас у селі немає письменних людей.

— Добре, я подумаю, — казав Пилип.

Підвода поїхала до села, туди пішли також усі люди, а Пилип лишився в хаті сам. Він хоче побути насамоті, а потім піде до села коротшою дорогою біля джерела. Він так і сказав людям.

Пес бігав по поляні і був мокрий від роси. Він не зінав про те, що він має нового господаря. Лиши над поляною шуміли і вони також того не знали. Далеко кувала зозуля і ліс жив своїм щоденним життям.

Пилип стояв на порозі хати, склавши руки до молитви. На нього падало проміння сонця, яке недавно зійшло, цілуєчись з росою.

А потім він зачинив вікно, зачинив двері і пішов вузенькою втоптаною стежкою до недалекого села. Навколо нього, праворуч і ліворуч стежки, тягнулися широкі поля, покриті білою гречкою і конюшиною. Він ішов і думав про те, що він може бути не тільки сторожем цього лісу, але може бути також благовісником Євангелії для тих людей, які Євангелії ще ніколи не чули. І від тієї чудової природи, що розплівалася навколо нього, від погідних думок, що наповняли його серце, йому було легко йти.

Він вийшов на горбок. Звідтам було вже видно село, над яким розплівався прозорий ранковий туман.

МІСІОНЕРИ

Нарешті добре бажання Одарки здійснилися і вона була прийнята до великої християнської Біблійної Школи. Багато разів перед тим вона молилася про це, радилася за своїми батьками, які не тільки не відмовляли її від того доброго заміру, але навпаки, — заохочували її посвятити своє молоде життя для Господа. Піти до Біблійної Школи, а потім бути місіонеркою і працювати на широкій Божій ниві.

Але найбільшою заохотою для Одарки було висвітлення прозірок з духовної праці місіонера, який одного разу показував їх в їхньому молитовному домі і оповідав про свою духовну працю в далекій Африці. Досі Одарка багато читала про таку працю по різних християнських часописах, чула від багатьох місіонерів, але вона не могла повністю зображені та, що вона побачила на висвітленні прозірок.

Вона бачила низенькі хати, подібні до наших хлівів, але ще бідніші, бо були вони покриті чи то сухим очеретом, чи якоюсь довгою травою або просто деревням. У тих хатах немає вікон, а двері завішені якоюсь подертою плахтою, якою ввесь час гойдає вітер. Біля хати ростуть кущі, між ними ходять кури, до паля прив'язана коза, і вона ввесь час махає хвостом і обганяється від мух. А люди ходять напівголі, опалені гарячим сонцем, обвіяні вітрами і виглядають, ніби скелети з воску. Ходять босоніж і, можливо, вони й не знають, що на світі є такі люди, які ніколи босоніж не ходять, але мають добре і вигідні черевики.

Одарка пильно дивилася на кольорові прозірки, дивилася на малих чорних дітей, що сиділи під хатами

і їй було їх дуже жаль. Які вони бідні! Напевно завжди голодні, бо про це кажуть їхні худі обличчя, на яких ніколи немає діточої усмішки. А також вони і їхні батьки ще не чули нічого про Бога, про Христа.

І в її душі запалилося непереможне бажання посвятити своє молоде життя для тих бідних людей. Поїхати до них, може чимось полегшити їхню долю, а найголовніше щось сказати їм про Христа, Який також любить їх, Який може зробити їх щасливими навіть у їхній далекій чорній батьківщині.

І тепер Одарка навчається в Біблійній Школі. Вона дуже пильно вивчає всі предмети їхнього навчання, вивчає Біблію, вивчає багато того, що дотепер було для неї неясне. І вивчає не тільки самі біблійні точки, але пильно засвоює знання, як треба ходити біля хворих, як працювати в лікарнях.

Шкільний будинок, критий сивою дахівкою, стоїть між високими липами і тополями, між якими тихою ходою проходить тепла осінь. Але Одарка сьогодні не проходить, а сидить самотня на старій дерев'яній лавці між кущами, з яких уже трохи впало на землю жовтого листя. Біля неї на лавці лежать розложені книжки, зошити, олівці. Ліпши скидають пожовкі, трохи поскручувані листки і вони в безладі падають на землю, а також падають на похилені Одарчині плечі.

У саду більше нікого немає, лише вона сама. Інші студенти відробляють свої лекції в будинку, але Одарка чомусь любить своє затишне місце на тій дерев'яній лавці. Тут море свіжого повітря, безліч пахучого осіннього дозвілля і тихої самотності. І вона любить це місце. Вона пригадує таку саму теплу осінь минулого року, коли вона прийшла до тієї Біблійної Школи. Вона ще не мала тут нікого знайомого, все для неї було чужим, а тому ввечері вона вийшла сама між дерева, знайшла оту лавку. Вона присіла в темряві, а навколо неї була тиша і ніч. На небі блимини зорі і вона тоді гаряче молилася до того глибокого

зоряного неба. І з того часу вона полюбила ту дерев'яну лавку між кущами. Тут так легко відробляти свої лекції, а також легко помолитися і роздумувати про все, що було в її минулому недовгому ще житті. А також роздумувати про те, що ще може бути.

І сьогодні вона тут. Сама і одинока. Тільки зо своїм Богом у душі, зо своїми погідними думками, з книжками і зошитами. Надворі чудова погода. Ітиша. Де-не-де вгорі відірветься з тополі листок і чути, як він шелестить, падаючи на землю. Вітру немає і дерева стоять непорушно, купаючись в блискучих проміннях сонця. А сонце перекотилося за полуцені давно, воно посувався над лісом і здається, що воно поменшало, ніж було влітку.

Але ось в шкільному будинку стукнули двері і на стежку, яка йшла до недалекої залізної брами, вийшла група студентів, молодих хлопців і дівчат. Вони весело розмовляли, щось розповідали собі і пішли за браму до густого лісу, який сивою стіною тягнувся аж до головної дороги.

Але Дмитро, побачивши Одарку, відлучився від гурту і прийшов до неї.

— Ходи трохи з нами до лісу. Кажуть, що вже з'явилися осінні гриби, — сказав.

— Не можу, — відповіла дівчина.

— Чому? — дивився він на неї.

— Бо маю відробляти лекції.

— То ми всі маємо, але ось ідемо. А лекції відробляться пізніше. Ходи...

— Ні, Дмитре, я не можу. В мене дуже багато праці. Вам добре, бо ви уже на третьому році навчання і вам можна побувати в лісі, на дозвіллі, а я щойно перший рік, а тому мені треба над собою багато працювати, щоб устигнути.

Дмитро присів на другому кінці лавки. І казав:

— Пам'ятай, Одарко, що чим більше будеш сидіти над тими зошитами, тим більше темніють думки і заплутуються. Тоді розум тяжче сприймає те, що

йому треба. Я це знаю з власного досвіду. Треба дати голові і думкам трохи відпочити, а тоді побачиш, що твої лекції легко відробляться. Ходи... Ну, дивись, яка хороша погода, а завтра може бути дощ і тоді треба буде сидіти в будинку. Походимо трохи по лісі разом з усіма, а потім я тобі поможу відробити лекції, — і він почав складати докупи Одарчині книжки і зошити. Був певний, що Одарка таки піде.

Дівчина встала. Занесла до своєї кімнати книжки, накинула на руку светра і вийшла на стежку, де на неї чекав Дмитро.

Вони пройшли брамою, звернули вліво там, де кінчається огорожа і пішли поволі попід лісом. Групи студентів не було видно, але було здалека чути їхні голоси і Дмитро з Одаркою пішли туди. Під їхніми ногами шаруділо сухе листя, тріщали впавші з дерев галузки. А вони йшли обое одне біля одного. Сонце кидало крізь віття дерев на їхні голови проміння, кидало його також під ноги, розсівало по всьому довкіллі. Дмитро чомусь спинив ходу, а потім спітався:

— Скажи мені, Одарко, що тебе спонукало піти до Біблійної Школи? Я знаю, що твій батько багата людина, ти в своїх батьків одиначка то й без Біблійної Школи можеш найкраще влаштувати своє життя. Але ти ось вибрала таку школу, яка не всім дає те, за чим вони сюди прийшли.

— Я це знаю, — подивилася на нього Одарка, — але я не того прийшла до Біблійної Школи, щоб влаштувати собі добре життя. Ні, далеко не того.

— А чого ж? — знову Дмитро.

— Я хочу бути місіонеркою. Хочу працювати на Божій духовній ниві, а якщо Господь знайде мене достойною, то хочу поїхати місіонеркою до якоїсь напівдикої країни, щоб тим бідним людям розповісти про Христа. Оце така моя мета. І якщо я про це думаю, про це молюся, то це далеко не те, щоб мати добре забезпечене тут життя.

Вони йшли мовчки якусь хвилину, вдихаючи в молодечі груди свіжість осіннього лісового повітря. Одарка була здивована несподіваним питанням її шкільного друга. Не була також певна, чи вона правильно відповіла на це питання, але вона сказала те, що думала, як їй підсказало серце.

А коли вони вийшли на широку поляну, по якій плигали білки, Одарка подивилася на Дмитра і спіталася:

— А скажи мені так по-широму, з якою метою ти пішов до Біблійної Школи?

— Щоб бути потім пастором якоєві церкви і та-кож працювати на духовній ниві, — відповів Дмитро без надуми.

— Цебто бути також місіонером, виконувати місійну працю, бо я гадаю, що кожен пастор є також місіонером, якщо він проповідує Євангелію.

— Так, але зовсім в іншому сенсі, як ти собі уявляєш. Бач, колишні місіонерські часи безповоротно минули. Тепер немає Адонірама Джонсона, який лішив свій край і поїхав до Бурми навертати людей до Бога. Немає також тепер Вільяма Карея, що поїхав був до Індії, немає Давида Лівінгстона з його Африкою та багатьох інших, що кидали добре життя в своїй країні, а самі їхали напризволяще і найчастіше, що десь в джунглях гинули. Ми тепер живемо в модерному світі, різні християнські товариства мають евангельські радіопередачі, які покривають проповіддю Євангелії найбільш віддалені закутки світу. Різні-прерізні народи і племена мають нагоду чути проповідь Євангелії в своїй рідній мові, а тому нехай вони слухають. І якщо хочуть, нехай навертаються до Бога. Але їхати десь до Індії, до Африки, а там захворити на малярію, а потім померти, то на таке я не збираюся. А тимбільше не збираюся, щоб мене там якісь дикиуни замордували.

— Тоді з тебе, Дмитре, буде дуже бідний духовний робітник, дуже мізерний пастор — спокійно сказала Одарка.

— Чому?

— Бо кожен духовний робітник, кожен місіонер найперше шукає добра для інших, а потім уже для себе. А ти, як я бачу, найперше думаєш про вигідне і легке своє життя. І все це тобі може дати світська освіта, а Біблійна Школа не для того. Вона тобі того не повинна дати, бо це не її завдання. Кожен проповідник уже перед повинен бути готовий на всякі невигоди. Якщо не на переслідування, якого покищо в нас немає, то на пониження, на зневаги тощо, — казала Одарка.

— А я, власне, думаю навпаки, — боронився Дмитро. — Пастори в нас, я гадаю, мають найлегше життя. Вранці він може собі довше поспати, йому не треба спішити на пору до праці, щоб там відбити свою картку. В неділю вранці він виголосить проповідь, яку легко приготовить з різних підручників, скаже другу проповідь увечері, а потім увесь тиждень він вільний. Він може, коли тільки бажає, поїхати собі на дозвілля, його нічого не зобов'язує, ніхто йому нічого не каже, ніхто ним не розпоряджається. Тому я й вибрав собі таку працю, яка мені дуже подобається.

На другому кінці широкої поляни, де розстелилася густа і суха трава, сиділа група молодих хлопців і дівчат, студентів недалекої Біблійної Школи. Від них було чути голосний і веселій гамір. Але Дмитро з Одаркою не пішли туди. Вони сиділи на сосновому стовбуру зламаної вітром сосни і гуторили. За час свого перебування в школі це вперше вони отак близько зійшлися і розмовляють. Щодня вони бачили одне одного в столовій за обідом і вечерею, бачилися на лекціях, але ніколи з собою не говорили отак близько і відкрито. І ще й на таку важливу тему. З другого кінця поляни їм махали руками, кликали до себе іхні друзі, але вони не пішли.

Дмитро вигідніше примостиився на стовбурі сосни. Він побачив засумоване обличчя Одарки і йому було її жаль. Може він щось невластивого сказав, може це через його слова вона така засумована. Подивився навколо себе і сказав:

— Знаєш, Одарко, людина має тільки одне життя, цебто живе один тільки раз, а тому кожна людина повинна насамперед подбати про те, щоб те своє коротке життя прожити спокійно, добре, в достатку. А бути місіонером в якісь далекій напівдикій країні, тоді треба те коротке життя прожити для когось іншого, просто змарнувати його. Треба комусь віддати його в жертву. А на таке я не готовий. От подумай, ти напевно читала про те в пресі, скільки то місіонерів загинуло в Китаю, скільки загинуло по різних страшних джунглях і що з того? Га?... Померли та й годі.

— Не кажи того, Дмитре, не кажи. Гріх таке казати, а ще й тобі, студентові Біблійної Школи, — говорила схвильована Одарка.

— Чому гріх? — дивився він на неї, а також дивився перед себе на широку поляну, по якій не перевивали плигати білки.

Вітер гойдав деревами, які ввесь час шуміли і скидали на землю пожовкле листя. Далеко за лісом почувся гудок від'їджаючого потягу.

— Чому ж гріх таке казати, коли це правда? — спітався тихо Дмитро.

— Тому, що Христос вимагає від нас, щоб ми віддали себе в жертву для інших так само, як Він Себе віддав за всіх людей. Це ж служба кожного місіонера, кожного пастора, кожного духовного робітника.

— Так, але Христос був Богом, а ми тільки смертні люди і в нас такої посвяти не може бути, — перебив їй Дмитро.

— Але були люди перед нами, вони є також тепер, які віддають себе в праці для інших. І це, Дмитре, не змарновання життя. Ні, це життя повне нагороди великої в майбутньому. Бо земне наше життя, оте, яке

ти бажаєш найкраще собі влаштувати, воно пройде так, що й сліду по собі не залишить. Але те, що ми придаємо собі для вічності, воно й вічно стоятиме. Я десь читала, як умирав один старий місіонер в Африці, а біля нього стояв отакий молодий місіонер як ти, чи я. Він стояв і розгублено казав:

— Що ж ти мені востаннє скажеш? Чи ти хочеш, щоб і я прожив тут своє життя, а потім помер від малярії?

Умираючий насили підніс догори худу руку і показав на небо. І тихо казав:

— Сину, коли я прийду туди і стану перед Христом, до мене прийдуть оті чорні бідні негри і скажуть до Христа: «Господи, це той, що нам сказав про Тебе, а то ми ніколи про Тебе не знали б», — і мені буде присмно слухати ті слова.

А що ж ти скажеш, коли будеш пастором навіть найбільшої церкви, якщо ти маєш таке поняття і таке переконання, що твоя праця — це кар'єра, це добре, сите і безтурботне життя. Що?...

— Не знаю, Одарко, багато про це я не думав, але ти мені цікаве розказала. Бач, кожна людина має свої власні уподобання, свої вимріяні обрії, до яких вона різними дорогами змагає. Мені цікаво було таке почути від тебе, бо ні від кого із моїх колег-студентів я такого не чув.

— Може я щось і недоброго сказала, то ти мені пропош, — дивилася дівчина, ніби схвильована, ніби затурбована. — Я тільки недавно тут, а тому мені здається, що всі студенти Біблійної Школи повинні так думати, як я, бо християнство сьогодні більше потребує місіонерів, аніж пасторів. Більше тих, які готові жертвувати собою для інших, аніж тих, що тільки в неділю виголошують палкі проповіді і на тому й кінчається їхня ніби місійна праця.

І Дмитро нічого не відповів. Відчув у душі, що Одарка сказала правду і тепер їйому було соромно за

себе, соромно також за отих своїх друзів на другому кінці поляни, якщо із них хтось так само думає, як він.

Вони встали обоє і пустисялися йти до гурту. Над лісом пливли хмари, закриваючи сонце. Зривався більший вітер, надворі ставало холодніше.

Студенти зібралися разом і верталися до своєї школи. Йшли попід лісом, який голосніше шумів, як перед тим. Хтось почав знайому евангельську пісню, хтось інший підтримав той одинокий голос і пісня по-пливла тиха і ніжна поміж деревами, лягаючи на пожовкле листя.

Дмитро з Одаркою і тепер ішли окремо. Він в одній тільки сорочці й камізельці, вона в светрові, перекиненому через плечі. Дмитро був зажурений, не такий, як завжди. Але він щось жваво оповідав Одарці і не хотів, щоб вона помітила його заклопотання. Але біля самої залізної брами, де розходилися іхні стежки і де Одарка мала йти в один бік, а Дмитро в другий, він подивився на дівчину і сказав:

— Знаєш, Одарко, ти сьогодні мені таку велику правду сказала, що про неї я ще ніколи не думав. І тепер я хочу перевірити свої думання, бо я бачу, що я не на правильній дорозі.

— А що саме? — захвилювалася дівчина.

— А це, що людина має тільки одне життя, яке ніби трава, ніби польова квітка. Повіє вітер — і її немає. І вже більше ніколи не буде. Кінець. Ніколи. Ти знаєш, які це жахливі слова.

— Але треба знати, що людина потому житиме в іншому світі і то в світі кращому, — казала дівчина.

— Ти віриш в це?

— Так, вірю, але про це я мало думав. І добре, що я още зустрівся з тобою, бо ти відкрила мені ніби якусь велику таємницю, про яку я напевно знов, але досі вона мені була закритою. Я думав про кар'єру пастора, про велику церкву з багатьома людьми, з могучими близкучими органами, але ніколи не думав про те, чи ця моя праця буде подобатися Богові, чи це

якраз те, з чим я прийшов до Біблійної Школи. І тому я думаю, що я тут зайвий.

— Ні, Дмитре, ти не помилився, що прийшов сюди. Це якраз те місце, де ти можеш навчитися, як краще Богові служити, як працювати на Його духовній ниві. Але тобі тільки треба перемінити своє думання. Треба знайти в собі інше бажання, багато більше і шляхетніше, ніж сама тільки життєва кар'єра. Бо все це минеться, все це пройде, ніби сон, але те, що людина зробить доброго в ім'я Боже для ближнього, воно залишиться вічним.

— Дякую тобі, Одарко, за нашу сьогоднішню зустріч і за те нове, що ти мені відкрила. Я хочу послухати твоєї доброї поради і перевірити своє дотеперішнє думання.

Дмитро подав дівчині руку і здавалося йому, що він довше потримав її руку в своїй, ніж це належиться при прощанні. Одарка подивилася на нього веселими очима і сказала:

— До побачення, Дмитре, і нехай Господь допоможе тобі в твоїх добрих намірах.

І вони пішли кожне своєю стежкою. Над ними шуміли дерева, а вище над тими деревами пливли осінні хмари і здавалося, що вони також шуміли. Навколо пахло свіжістю ялинок, під ногами шаруділо сухе листя.

Дмитро ішов до своєї кімнати і на його серці стало так само погідно і тихо, як навколо в природі.

РІДНИЙ БЕРЕГ

Був 1945-й рік і була весна. Довгий сосновий ліс стояв на горбку, а біля нього, розкинувшись направо і наліво, стояли дерев'яні бараки. Колись, далеко перед війною, в тих квадратових будинках з чотирма вікнами стояло німецьке військо, а в часі війни там жили французькі і бельгійські робітники. А тепер усе те поселення займає польський табір, який удень і вночі гомонить, ніби великий вулик бджіл, не маючи ніколи спокою. На широкому майдані повіває польський і американський прапори, а з комінів, яких малощо видно за стріхою, під вечір і вранці снується сивий дим, розстеляючись по лісі. Біля криниці завжди скрипить заливна помпа, десь галасують діти, хтось рубає дрова і завжди тут повно різної самотохи.

А ліс, простягнувшись аж до головного шляху, стоїть задумано і мовчазно. Поміж стрункими соснами зрідка ростуть осики і вони якраз повбиралися в свіже зелене листя, яке завжди, чи є вітер, чи його немає, вони тримтять, ніби там на них хтось дмухає. В лісі видніють неглибокі чорні ями від недавніх бомб, що там падали, валяються поламані дерева. Те поламане і давно зі'яле дерево тепер люди стягають до свого табору, ріжуть і рубають на рівні поліна і складають біля своїх бараків. Їх запевняють, що війна щойно скінчилася, в розбитій Німеччині лишилося дуже багато недавніх примусових робітників і ніхто не знає, яка їхня дальша доля, коли вони зможуть повернутися до своїх домів. Тому люди складають біля своїх бараків порізані дрова, копають грядки, щось садять і сіють, бо ніхто не знає, як довго тут доведеть-

ся бути. Під лісом багато сонця, тут уже давно сухо, ніби справжнє літо. Небо голубе і глибоке, воно щедро розсіває по таборі тепло. Ліс злегка шумить, в ньому багато запаху живиці, високо на соснах вуркотять дики голуби. За лісом проходить головний шлях і від нього чути гуркіт вантажних авт, що там проїздять.

Петро, мешканець цього табору, кожного підвечора, коли за деревами заходить сонце, любить пройтися під лісом. Тут стільки дозвілля і тиші і в тій тиші добре побути на самоті, помолитися, пороздумувати і подихати свіжим повітрям, а також пригадати ті недавні часи, коли вони кидали на фабриці свою працю і на тривогу втікали до цього лісу, ховаючись поміж деревами. А на просторі голубого неба пливли цілі хмари аліянтських літаків. Вони летіли сивими табунами десь на Мюнхен, а коли гудок сповіщав про кінець тривоги, Петро, разом з іншими робітниками, верталися назад до праці. І було багато чого іншого згадати.

Тепер війни вже немає, фабрика, де Петро працював, стоїть порожня. Літаки інколи пролетять над лісом, але тепер іх ніхто не боїться. Тривоги вже нема, на луці аж до самого лісу цвітуть квіти і Петро ходить поміж ними сам один. Наспіве тихо якусь мелодію, а потім сідає на траві. Спершись плечима на сосну, він дивиться перед себе в далечінню, яка багряніє від заходу сонця. Там далеко видніє комін колишньої його фабрики, з якого тепер не видно чорного диму. А недалеко праворуч видніє його табір. Розкидані в різні боки бараки здаються, ніби коробочки від сірників. Над ними повівають прапори, звідти інколи долітають якісь голоси.

Петро встає. Стрясає з себе соснові колючки, що почіплялися до штанів і йде далі. Сонце сковалося за гору і звідти повіяло передвечірньою прохолодою. Напроти нього тією самою стежкою вийшов з-за кущів якийсь незнайомий чоловік. Зрівнявшись з Петром, він скинув капелюх і сказав:

— Перепрошую, пане, чи ви будете з того табору, що отам під горбком?

— Так, з того, — відповів Петро.

— А як ви думаете, чи мене не могли б прийняти до того табору?

— Не знаю, — казав Петро, оглядаючи незнайомого. — А ви хіба ще ніде не приписані?

— Ні, — казав той.

— А чому? — і Петро зійшов із стежки, ставши під деревом.

Незнайомий і собі зійшов набік. За плечима в нього висів заялозений наплечник, у руці — палиця, на яку він опирався, штикульгаючи на ногу. Тепер він здійняв наплечника і переклав його на друге плече. Подивився на Петра, подивився навколо себе і важко зіткнув. А потім сказав:

— Ні, я ще ніде не приписаний, бо мене ніде не приймають. Тут усюди самі польські табори, а я польської мови не знаю, а тому мене до них і не приймають.

— А звідкіля ж ви самі? — питався Петро.

— Та звідтам, — і незнайомий кивнув головою на схід, звідки тягнувся ліс. — У Харкові німці зловили мене на вулиці, привезли сюди, я важко працював, скалічив ногу, потім захворів, був у санаторії для сухотників, а тепер ось не маю де дітися.

— А додому не збираєтесь іхати? — дивився на нього Петро.

— Ах, — і він витер рукавом чоло. Сперся на стовбур сосни і важко дихав. Обличчя його було худе, покрите зморшками, покрите пилюкою гарячою дня і неголеною бородою.

— Не знаю, — казав Петро, — наш табір польський, але в ньому є також ваші люди. Вони нишком собі живуть, про них ніхто не знає, звідкіля вони, а тому покищо їх ніхто не турбує.

— Пане, — дивився незнайомий на Петра очима, в яких було повно сліз, повно розpacі і прохання, — поможіть мені. Як бачите, я вже немолода людина, ні-

кого на світі я вже не маю, бо вся моя родина загинула з голоду. А я тепер навіть переночувати не маю де. Прошу вас, — і він почав тяжко кашляти, тримаючись за груди.

І Петрові зробилося жаль тієї незнайомої старшої людини. Чи він зможе їй помогти, то він ще не знає, але він буде пробувати. Він добре знайомий з комендантром табору, який справді є щирою і доброю людиною і він проситиме за нього.

— Добре, — казав Петро, — я попробую вас влаштувати. Може якраз удасться, але я непевний покищо.

Вони сіли обидва під лісом, а високі сосни кидали на них довгу тінь. Незнайомий поклав біля себе свого наплечника і знову почав тяжко кашляти випльовуючи на траву слину, перемішану з кров'ю. Обличчя його при тому кривилося, на ньому виступали плями. Вони сиділи, розмовляли і за короткий час, поки надворі стемніло, Петро довідався, що оцей його принадійний незнайомий називається Мартин Матвієвич, що він родом з самого Харкова, був професором десятирічки і пройшов у житті багато в'язниць. У Німеччині працював у каміноломах, де й захворів. Оце коротка його біографія, з якою він неохоче поділився з Петром, коли той його питався.

Надворі було вже темно. У вікнах в бараках під лісом запалилися вже вогні. Петро взяв під руку Мартинового наплечника і вони пішли стежкою до табору. В Петровій кімнаті не світилося і вони зайшли до неї другими дверима з коридору. Петро засвітив лямпу і поклав наплечника на долівку під вікном.

— Пане професоре, — казав, — можете роздягатися. Повечеряєте в мене, переночуєте, а завтра будемо шукати якось ради, щоб вас тут приписати. Ви голодні, правда?

— Чоловіче добрий, — казав Мартин Матвієвич, — учора вранці я з'їв шматок черствого хліба, запивши його водою із струмка і ще від того часу нічого не їв. Ale знаєте що, прошу вас не називати мене професо-

ром, бо це колись було і давно минуло. Кажіть на мене просто — Мартин Матвієвич і я буду за те вам дуже вдячний.

Петро приготував чай. Поклав на столі шматок сиру, відчинив американську м'ясну консерву, нарізав хліба. В чащі розвів спорошкованого молока.

І посідали обидва біля столу, зробленого зо старих дерев'яних скринь і застеленої газетою. За вікном було темно, але в тій темряві ще чути людські голоси, табір ще не спав, він щойно починав жити своїм вечірнім життям. З-за лісу доносився гудок потягу. І Петро казав:

— Знаєте, пане проф... чи пане Мартине Матвієвичу, у мене такий звичай, що перед кожною їдою я молюся, дякуючи Богові за хліб щоденний. А тому я й тепер хочу помолитися, — і він став біля столу, склавши руки до молитви.

У своїй молитві Петро дякував Богові за несподівану зустріч з Мартином Матвієвичем, молився, щоб Господь допоміг йому взутра успішно влаштувати його в таборі, щоб тепер благословив їхню вечерю. Дякував за минулий день.

По молитві Петро сів на ослін, але Мартин Матвієвич стояв. По обличчі його текли рясні слізози. Він кинувся до Петра і з усієї сили обійняв його за шию.

— Пане, ви може штундист? — питався, хлипаючи.

— Так, — казав Петро, — а ви також?

— Ні, я не штундист, але я хотів би таким бути. Довгі літа я був безвірником. Сам у ніщо не вірив і інших того самого учив. Але один штундист розбив моє невірство. І від того часу я шукав таких людей, але ніде знайти не міг. А тепер я дякую Богові, що Він виповнив мое бажання і я зустрів вас. Ви молитеся так само, як цей штундист молився і такої молитви я в житті ніколи ще не чув, — казав Мартин Матвієвич і витирав слізози.

Іли те, що було на столі, пили гарячий чай і розмовляли, як давні знайомі. Петро зробив з двох осло-

нів місце для спання під самим вікном, застеливши ослони сивою ковдрою, яку він кілька разів збирався викинути, але яка йому завжди ставала в пригоді. Мартин Матвієвич відразу поклався на приготоване для нього місце, але спати вони обидва ще не думали. У них є багато різних розмов, різних роздумувань, а особливо Мартин Матвієвич турбується про завтрашній день, коли отут рішатиметься його доля.

І той другий день прийшов після короткої весняної ночі. Він був сонячний і сповнений паходами весни. Петро цілий той день ходить від однієї канцелярії до другої. Він говорить, просить, переконує, а потім іде ще далі. Він уже має офіційне посвідчення, що Мартин Матвієвич приймається до табору, але це тільки перший крок. А тепер треба ще йти до кухні, щоб ще від сьогодні отримати на нового мешканця табору картку на хліб, на маргарину і на інші харчі. А потім треба ще йти на станцію таборової міліції, а потім... Ще і ще треба десь ходити. І Петро ходить і не чує жодної втоми. Йому присмно, якщо він може чимось помогти якісь далекій і чужій людині.

А ввечері в Петровій кімнаті зібралися його знайомі. Молоді хлопці й дівчата, а також кількох старших людей. Сьогодні в них молитовне зібрання і Мартинові Матвієвичу цікаво перший раз у житті побути на такому вечорі. Багато він різного чув про тих штундистів, а тепер він бачить їх своїми очима, він сидить між ними і відчуває від них теплоту і сердечність. Ось хтось стає під стіною, проказує якісь слова, а потім усі тихо співають. Хтось інший щось читає з маленької книжечки, але Мартин Матвієвич не зовсім розуміє прочитане. Але він думає, що це читання з Євангелії, бо з чого іншого могли б ті штундисти читати. Потім знову співають, потім усі стають, кожен там, де він сидів, і моляться. Мартин Матвієвич чує, що вони моляться також за нього, дякують Богові за те, що братові Петрові вдалося все залагодити з його припискою до табору. Вони також моляться за нього, щоб Гос-

підь відкрив його серце і щоб він прийняв Ісуса Христа своїм особистим Спасителем. І від того, що він чує, йому так легко на серці, йому здається, що він у якомусь іншому світі, між такими людьми, де він недостойний бути.

Потім ще співали, ще молилися і Мартин Матвієвич збагнув, що те якесь ніби богослуження закінчилось, бо всі почали голосніше розмовляти з собою, а Петро познайомив його з усіма присутніми. І потім сказав:

— А може б ви, Мартине Матвієвичу, нам щось сказали і від себе. Ви згадували мені, що колись зустрілися в житті з якимось штундистом, то може скажіть нам, як це було?

І Мартин Матвієвич став біля стіни, тримаючись за ріг столу. Кашельнув один раз, другий і тихо почав щось казати. Але мова йому не йшла. Отак уперше говорити між чужими людьми, а ще й на якихось релігійних сходинах йому зовсім не пасувало. Але він набрався відваги і казав:

— Це було, дорогі друзі, давно. Дуже давно. Я був тоді ще молодий, але тієї пісні, яку співав тоді той незнаний брат, я ніколи не забуду. Вона ввійшла в мою душу і мое серце глибоко-глибоко.

— А як та пісня називалася? — перебив йому Петро.

— Не знаю, друзі, не знаю. Запам'яталося тільки дві слова і це все. І то російською мовою, бо це було в Росії.

— Ану скажіть, прошу, може ми знаємо ту пісню, — знову Петро, тримаючи в руках книжку, з якої перед тим усі співали.

Мартин Матвієвич задумався. На його чолі лягли грубі зморшки. Він напружив свою пам'ять і казав:

— Хвилину, хвилину, ось зараз пригадаю. Ага, тільки дві слова. Так, так. Ось вони — челн в пристані. Так, член в пристані. Знаєте щось таке в ваших піснях?

Присутні знизали плечима, дивлячись одні на одніх.

— Ні, такої пісні ми не знаємо, — казав за всіх Петро. — Я маю “Гуслі”, але там такої пісні немає. Це повинно бути щось пов'язане з морем, з бурею. Челн в пристані. Ні, такого я не можу пригадати з наших пісень.

— А він її співав — казав Мартин Матвієвич, дивлячись по всіх присутніх. — Ми сиділи тоді у в'язниці, а одного дня всіх в'язнів вигнали для якоїсь праці на майдан, а нас двох із них залишили позамітати камеру і помити долівку. Ми швидко зробили свою роботу, я пішов у далекий кут камери і ліг на своє ліжко. Але чую, що мій співв'язень співає далеко в другому куті. Я тихо підійшов ближче до нього і побачив, що він стояв біля загратованого вікна і співав, склавши руки на груди. Але це не була пісня, а була молитва. На жаль, я не запам'ятив більше слів, а тільки дві. Челн в пристані, член в пристані. Сонце кинуло крізь гратеги жмут проміння на його сиву голову і він тоді був подібний до ангола. Дивився у вікно і співав. А я дивився на нього і в моїй душі творилося щось таке, чого я не можу передати словами. Він закінчив співати, став біля вікна на коліна і голосно молився. Молився за свою дружину, за своїх дітей, за своїх братів і сестер, що десь там лишилися вдома. А я лежав на нарах, закрившись простирадлом і боявся ворухнутися. Мені здавалося, що після тієї молитви зараз щось станеться, що відчиняться двері нашої камери, попадають стіни, залишить земля. Але нічого не сталося. На коридорі тільки щось загуркотіло, вартові розвозили гарячу воду на чай. І було чути, що до камери йдуть знадвору в'язні...

— А ви ще потім зустрічалися з ним? — спитався хтось з присутніх.

— Ні, не зустрічався. Другого дня його викликали, сказали йому забрати всі свої речі і він більше до нас не вернувся. Я тільки потім питався вартового,

бо був один якийсь добрий, то він махнув рукою і я все зрозумів.

У кімнаті було тихо. Але по хвилині в куті обізвався чийсь голос:

— Бррати, то ж ми знаємо ту пісню.

— А яка ж це? — спіталося нараз кілька голосів.

— Уж Йордана берега так ясно видни мне. Це із співника "Песни странника". Чи знаєте її?

— А певно, що знаємо, — сказали всі дружньо. І хтось сміливо почав пісню, яку негайно підхопили інші, співаючи жіночими і чоловічими голосами:

Уж Йордана берега так ясно видни мне,
Родная ты моя страна, тебя узрю вполне.

Уж скоро член в пристани, бури где нет ни волн,
Проходит мгла, светлеют дни, уж скоро там мой
член.

Молоді хлопці й дівчата співали, а Мартин Матвієвич сидів біля столу, поклав голову на руки і крізь слізози казав:

— Це вона, вона. Ця сама пісня. І ця сама мелодія. Він так її співав, як ви. Проміння сонця крізь загратоване вікно цілуvalo його і тісі чудової картини я ніколи не забуду. А далі як, співайте далі. Прошу...

І присутні співали:

Уж издали твой берег мне блаженный мир несет,
Вещает он о той стране, где солнце не зайдет.

Еще немного и я там, где больше нет скорбей,
Где Иисус все слезы Сам отрет с моих очей.

Уж скоро член в пристани, бури где нет, ни волн,
Проходит мгла, светлеют дни, уж скоро там мой
член.

Пісня затихла і в кімнаті знову було так само тихо, як і перед тим. За вікном на майдані галасувала молодь, але в Петровій кімнаті вже не бриніли пісні.

Стихи розмови і кожен з присутніх думав про того якогось незнайомого їхнього брата в Христі, якого човен уже причалив до рідного берега.

Спокійно і зажурено минали тaborovі дні. Мартин Матвієвич жив разом з Петром в одній кімнаті. Вони обидва щодня під вечір ходили під сосновим лісом, а коли Мартин Матвієвич починав кашляти, тоді вони сідали на траві, поки той жорстокий кашель відходив.

Щонеділі в Петровій кімнаті відвувалися евангельські зібрання, на яких завжди був присутній і Мартин Матвієвич. Він навчився евангельських пісень, постійно читав Євангелію, а згодом, якраз перед Різдвом, широко навернувся до Господа, прийнявши Ісуса Христа своїм особистим Спасителем. І був щасливий тим, що на далекій чужині знайшов таких людей, яких він бажав, своїх братів і сестер у Христі.

Прийшла ще одна весна, пахуча і весела. Кашель Мартина Матвієвича з кожним днем посилювався. Він рвав його груди, стримував дихання. І віруючі з табору відвезли його до сусіднього містечка до лікарні, відвідуючи його там групою майже щодня. Приносили йому свіжі квіти зо своїх городів, співали біля його ліжка, молилися разом із ним. А він завжди був спокійний, якийсь радісний і щасливий. І кожного разу повторював:

— Бррати і сестри, уж скоро член в пристані, бури где нет ни волн. Так, скоро, бо я це відчуваю. Але того я не боюся, бо там краще. Хочу тільки колись зо всіма вами там побачитися. Бо ви всі прийдете туди, кожен свого часу.

Сьогодні до лікарні прийшов тільки сам Петро. Він довго сидів біля хворого, тримаючи його худу руку. Вона була тверда, покрита довгими і грубими жилами. Прийшов лікар і попросив Петра вийти на коридор. І спітався його:

— Це ваш батько?

— Ні, — відповів Петро, — він мені чужий, але притому дуже близький.

— То я хочу вам сказати, що години його життя вже пораховані. Узавтра в тій порі його вже напевно не буде між нами живими, — і лікар пішов довгим коридором до інших дверей.

Петро знову вернувся до хворого. Той лежав горілиць, прикритий до половини білим простирадлом. Дивився запалими під бровами очима догори, хотів щось сказати, але вже не міг. Уста його тільки трохи шепотіли і Петро, похилившись над ним, міг розібрати його шепіт.

— Уж скоро член в пристани... Так, уже скоро і бури, где нет ни волни..., — і знову щось шепотів, але це тихше, як перед тим.

Другого дня в таборі відбувся похорон Мартина Матвієвича. Він закінчив свою життєву мандрівку і човен його спокійно причалив до тихої пристані рідного берега.

САМОТА

Спочатку у великому міському парку нас було тільки двох. Він і я. Ми сиділи поодинці, бо досі ми ще не було знайомі. Він сидів на старій дерев'яній лавці, між двома щойно посадженими молодими липами, а я сидів на такій самій лавці недалеко невеликого озерця, яке блищало до сонця прозорою водою. По тому озері плавала самотня качка, а біля самого берега плавав відріваний з дерева кленовий листок. Тихий вітерець дмухав з-за кущів на озеро, на ньому злегка гойдалася поверхня води і кленовий листок плавав то в один бік, то в другий. Потім він зачепився за стебло і став. Хитався на воді, але за хвилину відрівався і поволі поплив аж до другого берега.

Я дивився на того кленового листка, дивився на самотню качку і думав-думав. Не пригадую тепер до кладно, що я тоді думав, але я відчув якусь тяжку і болючу самоту. Я знов, що така самота приходить найбільше восени. Тоді, коли в нашому міському парку спадає з дерев пожовкле листя, коли між кущами шугає холодний вітер, а на нескошеній траві срібляться перші приморозки. Але чому така самота прийшла до мене в розгарі чудового і теплого літа, я не знов.

Не було вже видно ані самотньої качки, ані кленового листка, блищаючи тільки поверхня води, в якій візеркалювалися тіні дерев. І я сидів одинокий. А недалеко мене на старій дерев'яній лавці, між молодими липами, сидів також якийсь незнайомий чоловік. І нас було тільки двох. Може там далі за горбком,

куди простягнувся парк, були ще люди, але тут не-далеко озера нас було тільки двох. Він і я.

А потім я побачив, що той незнайомий чоловік устав. Поправив на колінах штани, які зім'ялися від сидження, злегка кашельнув і пустився йти втоптаною стежкою до озера. Він був невисокого росту, старший літами, трохи накульгував на праву ногу, чи може це мені тільки так здавалося. Пасми сивого волосся спадали йому на чоло, закривали очі і вінувесь час підгортає рукою те волосся дотори.

Я не дуже люблю першим зачепити незнайому людину, а зокрема тоді, коли я бачу, що та людина щось думає або чимось заклопотана. А цей незнайомий таким мені показався. Він низько опустив голову, дивився собі під ноги і мені здавалося, що він чогось шукає на тій вузькій стежці. І я прийняв рішення заговорити до нього першим.

І коли він порівнявся зо мною, я набрався відваги, посунувся на кінець лавки і сміливо сказав, ніби до когось мені давно знайомого:

— Прошу, ходіть і сідайте трохи біля мене.

Незнайомий став і підніс на мене засумовані очі. І щойно тепер я побачив, що ті очі дуже чимось заклопотані. І мені було соромно і якось незручно, що я отак без потреби зачепив незнайому людину. І поки він зібрався щось мені відповісти, я показав йому місце біля себе на лавці й сказав удруге:

— Ходіть, прошу. Сідайте і посидимо разом. Тут ось і холодок. Ходіть!

— Дякую, дуже дякую! — сказав він і сін на лавці поруч мене.

Він навіть не привітався зо мною, а отак просто сів на другому кінці лавки і простягнув перед себе ноги. І коли б хтось нас так тоді був побачив, то подумав би, що ми обидва давно знайомі, що ми навіть друзі, які оце зійшлися, посідали і розмовляють. А ми, властиво, ще нічого не розмовляли, а тільки пильно подивилися один на одного. Він на мене, а я на нього. Мій незнайомий поклав худу свою руку на коліно і я побачив, що його рука трохи дрижала. Чи може від старости, чи від якоїсь недуги.

На недалекій стежці показалося двоє молодих людей, хлопець і дівчина. Вони трималися за руки, про щось весело розмовляли і пішли за озеро, звідки було чути гамір молоді.

Потім на тій самій стежці показалося з-за кущів двоє старших людей. Видно, що це був чоловік і жінка. Старша пара тих пенсіонерів, які кожного пополудня виходять до зеленого парку, щоб поміж деревами зазнати свого затишного дозвілля. І вже нас у парку не було тільки двох, а було більше людей. І все по двоє. Старші і молоді, але всі по двоє.

Незнайомий пильно подивився мені в очі, чомусь кивнув головою, чи це до мене чи отак собі з привичаєння і спокійно сказав:

— Отак подивіться, то люди все ходять по двоє, а я виходжу сюди сам один, — і він важко зітхнув, перевівши руку на друге коліно. І рука та почала дрібно дрижати.

— А ви що, не маєте з ким ходити? — спитався я і чомусь був певний, що такого питання не треба було, що треба було щось сказати доцільнішого.

— Ні, не маю, — відповів мій незнайомий.

Він на хвилину замовчав, кліпнув очима, а згодом вів далі:

— Оце вже другий рік, як померла моя дружина і я виходжу сюди сам. А колись ми обоє сюди виходили. Сідали на тій самій лавці, дивилися на озеро, кидали качкам окрушини хліба і слухали співу пташок. А тепер я сам, — і він злегка кашельнув.

— Але вдома ви ще маєте когось? — спитався я знову і знову не був певний, чи влучне було це мое питання.

— Ні, я не маю нікого. Діти живуть десь далеко на Флориді, а я сам. І щоб розігнати якось ту свою самоту, я купив був собі маленького песика. Але що ж,

це лише створіння Боже, звірина, але це не людина. Воно бігало біля мене, я говорив до нього своєю мовою, мені здавалося, що воно розуміє мене, але воно до мене не говорило. Тільки скавулюло якимось журливим голосом. І я віддав його сусідові. І оце, як бачите, сам один у повному значенні того слова — один. Виходжу до парку і шукаю там між деревами її слідів, щоб хоча побачити якусь її тінь, яка ось тут багато разів проходила. Але її тут ніде немає...

Я слухав мову мого принагідного і досі ще незнайомого і мені було його жаль. А він нараз обернувся до мене, здійняв приношеного свого кашкета, поклав його біля себе на лавці й спитався:

— А ви маєте родину?

— Маю, — відповів я, — дружину маю, дітей.

— А чому ж ви самі ходите до парку?

— Ну, знаєте, — шукав я якоїсь відповіді й ніяк чомусь не міг йому відповісти. Але потім казав:

— Дружина ще працює і приходить з праці щойно по п'ятій годині, а тому мені інколи хочеться отак самому піти до парку. Без нікого. Щоб бути тільки з собою. Часом, знаєте, хочеться такої самоти, коли біля вас немає нікого, коли ви тільки сам один з собою, зо своїми думками, а також зо своїми клопотами чи з радощами. Тоді, знаєте...

Я ще хотів щось сказати і закінчити мої слова, але він мені перебив:

— Друже, — казав він, — ви ще ніколи не були самі, а тому ви не можете збагнути, який ви маєте скарб, якщо з вами живе ще ваша дружина, ваші діти. Ви не можете повністю збагнути туги самотніх людей, а тому дорожіть тим скарбом, якого ви маєте. І не шукайте самотності. Самота — це найбільший ворог людини. Це в'язниця, в якій людина живе і не може з неї звільнитися. Ви ось тішетеся тією природою, що навколо нас, вас вабить те чудове озеро, квіти, що он там ростуть, а мені все це байдуже і якесь немиле. Я отак посиджу тут один, походжу тими стежками, а потім іду

додому, несучи з собою гірку самоту. А вдома — хата велика, широка і порожня. Чотири стіні, а між ними я. Одинокий і нікому непотрібний. Отже, отже..., — хотів він ще щось казати, але не закінчив свого сумовитого речення.

З-за кущів, з-поза високих лип і тополь виходили люди. Старші і молоді. І все чомусь виходили парами. Поволі, крок за кроком вони минали озеро, минали нас і розходилися по паркові.

А ми сиділи уздвох. Він і я. Ми вже багато чого переговорили. Познайомилися. Він мені багато розказав про себе, дав свою адресу, телефон і просив колись зайдти до нього або хоча потелефонувати. Я намагався знайти в серці своїм якісь слова, щоб потішити його в його самітності, але мені важко було знайти щось такого. Він був пригноблений тільки однією думкою, що він сам, що він нікому непотрібний, що він дуже одинокий. І коли він ще раз нагадав мені, що він отак щодня ходить по тому парку і шукає слідів своєї улюбленої дружини, мені пригадалися євангельські слова: “Чого ви шукаєте живого поміж мертвими”, але їх треба перефразувати. І тоді я розказав йому всю історію воскресення Ісуса Христа, якої він у житті ще ніколи не чув. Ця історія була для нього нова, він її ще не чув, хоча часто ходив до своєї церкви.

Ми довго розмовляли і наша розмова була щира і сердечна. Мені здається, що ми полюбили один одного, відразу стали приятелями. Я просив його не шукати мертвих поміж живими в парку, але шукати запокоєння своєї самоти в Бозі. Якщо він знайде Бога, тоді і в самоті своїй він не буде один. Він буде чути, що бля нього хтось є, що він не сам.

Ми ще довго сиділи, а потім розійшлися, як стари знайомі, як близькі друзі.

І минуло від того часу кілька тижнів. Я згадав свого принагідного знайомого в парку і потелефонував до нього. Але в телефон мені ніхто не відповів. Тоді я одного підвечора поїхав до нього. Його хата,

обсаджена живоплотом, стояла на далекій затишній вулиці нашого міста. Навколо хати росли квіти. Колись вони цвіли, але тепер були зів'ялі, похилені до землі. Хвіртка була закрита, закручена дротом, але я її відчинив і постукав до дверей. За дверима було тихо і я постукав голосніше.

— Там нікого немає, — сказав до мене якийсь чоловік із сусіднього подвір'я.

— А де ж господар? — спитався я.

— Він помер.

— Давно?

— О, ще позаминулого тижня.

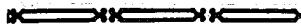
Я стояв біля тих чужих для мене дверей і в своїй уяві бачив свого принагідного знайомого з парку. Бачив його засумоване, покрите зморшками, обличчя, очі, які відбивали самоту одинокої старшої людини. Я не мав що казати сусідові, але ще спитався:

— Що ж, він був хворий? Від чого помер так швидко?

— Від самоти. Просто від самоти, — відповів той.

— Коли лишився сам, місця собі не міг знайти. Ходив, сумував і... Помер.

А другого дня я чомусь знову був у парку. Так само, як і колись. Був сам. Блищало озеро, по ньому плавали качки, а людей перед полуднем не було. І я був тільки сам. Сам один...

РЯТУНОК

Небо затягнулося сивими хмарами і безустанку, ніби на замовлення, сипало на землю м'яким лапатим снігом. Сердитий вітер підхоплював той сніг і в безладі розносив його по дорогах, розкидав поміж будинками Юхимового двору, який стояв на самому краю села. Учора ще всі дороги в селі були чисті, втоптані санями, а сьогодні, ніби навмисне, іх завіяло снігом, а в деяких місцях зрівняло з горбками і плотами.

Такої сніговиці, такої негоди найкраще сидіти в теплій хаті і слухати, як у печі горять сухі поліна дров, а за вікном хуртовина нехай собі лютує. Але Юхим сидіти в хаті не може. Сьогодні — четвер, в місті відбувається ярмарок і він конче мусить на ньому бути. У нього так багато різних справ до міста і він сьогодні мусить їх усіх полагодити. Заплатити податок, вирівняти в кооперативі довг з минулого тижня, отримати гроши за пшаницю і багато-багато іншого. А до такої сніговії він привик. Він також знає, коли вітер дує з-за церкви, то це знак, що до обіду він затихне і надворі випогодиться. А місто недалеко. Коні дорогу знають, добре тільки, що великого морозу немає і сніг трохи мокроватий, чіпляється до чобіт і швидко розстає.

В Юхимовій хаті тепло. В печі горять дрова, які вчора він нарубав у шопі і заніс до хати. Тепер вони сухі й відразу здіймаються вогнем. Його дружина пряде під вікном куделя, а діти галасують на печі. Юхим збирається. Ходить по хаті сюди-туди, приміряє до голови то одну, то другу шапку, шукає рукавиць, які сам десь учора поклав і забувся де. Надягнув теплого

кожуха, кругом шиї зав'язав башлика і підперезався по кожусі мотузком. А потім ще раз дістав з-за пазухи свого гаманця і ще раз перерахував гроші, які лишилися в нього з минулого тижня. Почухався за вухом, щось подумав, стягнув щільніше по кожусі мотузком і сказав до дружини:

— Не знаю, чи вистачить мені грошей купити тобі чоботи. До кінця місяця треба розрахуватися в кооперативі за минулий довг, а ось і Різдво приходить, треба щось і дітям купити. Гроші і гроші. Давай і давай, а брати нема звідки.

Ксенька стримала веретено і подивилася на Юхима.

— Та я ж тобі толкувала, — казала, — що коли не вистачить грошей на все інше і конче потрібне, то я без чобіт ще можу обйтися. Ось у тих шкарбанах я сміливо можу ще перезимувати, — і вона поставила ногу на стільця, щоб Юхим побачив її чоботи, які можуть ще перебути зиму.

Юхим натягнув на вуха шапку, взяв батога і вийшов надвір, де його чекали запряжені в сани коні. Солома на санях була присипана сніgom, але він рукавицями посқидав сніг, примостиився на в'язці соломи і потягнув віжки. Коні шарпнули вперед, залишаючи за собою свіжі сліди від саней. Ті сліди відразу засипало свіжим снігом. Двері до шопи були відчинені і він їх так і лишив, бо знов, що Ксенька зачинить.

До міста було недалеко і незабаром звідти, де на роздоріжжі між тополями розходяться дороги, було видно перші міські будинки, а між ними високий комін цегельні. За цегельнею вже стояло багато саней, які розім'яли сніг, притиснувши його до землі або розкинувши навколо до самих хідників, яких тепер з-під снігу не відно.

Юхим знайшов між санями прожнє місце і поставив там свої коні. Накрив їх подертими ряднами, а до диша повісив опалку, з сіном. Обійшов сани навколо, поправив на конях накриття, стряс із себе сніг

і пішов знайомою вулицею до середмістя. Звідти вже долітали до нього разом з вітром людські голоси, рев худоби, вигуки продавців і покупців. А вітер, як Юхим і сподівався, поволі затихав, але міцнішав мороз. Щипав за вуха, залазив десь під рукавиці, під грубий кожух.

І не встиг Юхим ще вийти на вулицю, що вела до головного ринку, як почув, що хтось узяв його за плече. Він оглянувся. На нього дивилося знайоме заросле чорною бородою, обличчя його кума Омелька з сусіднього села.

— Ти щось купуєш, чи продаєш? — питався Омелько, витираючи рукавицею вуса, до яких почіплялися клапті снігу.

— Та певно, — відповів Юхим, — якщо приїхав, то треба щось купити. А продавати немає що. Минулого тижня продав трохи пшениці, а також кілька просят.

Говорили про одне, про друге, зійшовши з хідника набік, де було менше снігу. Від минулих жнів вони це не бачилися, а тому було про що говорити. І здавалося їм обом, що за той минулий час вони постаріли, Омелько навіть схуд, очі запали глибоко за кошлаті брови і дивилися звідти двома далекими вогниками. Юхим зауважив, що при вітанні Омелькова рука дрібненько трясеться, вона зробилася ніби довша, худіша і тверда. І Юхим знає, від чого це. Його кум дуже часто буває в корчмі й засиджується за чаркою, а також багато курить довгі цигарки з найгіршого тютюну. Юхим інколи напоумляв його, казав що горілка йому шкодить, що його здоров'я і так нікуди не пішло, але Омелько махав довгими руками і казав, що вже немає коли кидати, що він і так до смерті доживе.

Юхим також інколи любить перехилити чарку, але він уважає себе мудрішим за Омелька і в усьому знає міру. Вип'є келішок-два і на тому кінець. Його ніхто не намовить на більше. Через те він фізично сильніший від Омелька і заможніший матеріально. У нього

двір огорожений живоплотом, хата крита дахівкою, а в хаті щороку є хліб і картопля не тільки до самого Різдва, але й по Різдві. І про це знає все село, вся околиця.

Надворі сильнішав мороз, а двох кумів стояли під муром сивого будинку і розмовляли. Біля них проїздили сани, на яких тріпалися прив'язані телята, вівці, свині. Господарі йшли біля своїх коней в теплих шапках, у сірих кожухах, які довгими полами торкалися снігу. А сани скрипіли, прорізуєчи свіжий сніг. Після вітру небо прояснювалося і блищало широкою голубінню.

— Ходімо, куме, ось до тієї крамниці з чобітьми, — казав Юхим, — може я куплю для дружини якісь шкарбани.

І вони ввійшли до напіввідчинених дверей. Юхим узяв одну пару чобіт, узяв другу. Стукнув пальцями по підошві, пом'яв у долоні халіву, оглянув з усіх боків і поставив одного чобота на долівку біля своєї ноги. Він у пальцях був широкий і Юхим знов, що для Ксеньки ті чоботи завеликі. Треба хоча на один номер менші. А так — вони можливі. Підошва, ніби дерево, обцаси, ніби камінь. Узяв другу пару. Вони були міцної роботи, на око Юхим знов, що це міра якраз для Ксеньки і він спитався господаря за ціну. Але перш, як сказати ціну, господар запевняв Юхима, що це найкращі в місті чоботи, що таких чобіт він більше ніде не знайде. І вони не тільки найміцніші, але також найдешевші.

Юхим уже виходив з крамниці, але ще раз вернувся від самого порога, біля якого чекав на нього Омелько. Ще раз подивився на нові чоботи, ще раз поступав пальцями по підошві і переконався, що чоботи справді добре, сильні і його Ксенька буде рада, якщо він їх купить. А вона в нього варта більше, як одна пара чобіт.

І Юхим дістав з-за пазухи кожуха свого заялоного гаманця. Продавець ще зменшив ціну на кілька золотих і Юхим перекинув через плече куплені нові

чоботи. Вийшли з кумом за двері просто на купу снігу, яку саме хтось нагорнув від другого будинку.

— Бр-р-р, — проговорив Омелько посинілими від холоду устами, ховаючи вуха під шапку, — може б ми, куме, з нагоди нашої зустрічі по такому довгому часі зйшли до корчми погрітися. Надворі мороз, що можна околіти. Га? — і він дивився на Юхима двома вогниками втомлених очей

— Може пізніше, — відмовлявся Юхим, але він також відчув, що мороз добирається до нього під кожух, а тому не дуже відмовлявся від пропозиції свого доброго кума. Загрітися в корчмі завжди можна. І треба, бо на те людина і живе. І поки Юхим ще хотів щось сказати, Омелько скопив його кожушаний рукав і силуо потягнув через поріг дверей, над якими була намальована порізана надвоє ковбаса, а біля неї трохи похиlena стояла пляшка з горілкою. Ця приваблива вивіска магнітом тягнула до себе померзлих людей, вона також потягнула Юхима з Омельком.

За дверима було тепло. Над похиленими біля столів людськими головами стояли сиві хмари тютюнового диму. В самому куті біля вікна, яке виходило на головну вулицю, був порожній круглий стіл і обидва куми сіли біля нього. І не встигли вони скинути своїх засніжених кожухів, як до них підійшов знайомий Омелькові корчмар і байдуже спитався:

— Що вам подати?

— Дай міцної на сорок п'ять, бо надворі кріпшає мороз, а нам треба добре загрітися, щоб мороз нас не вчепився, — відповів Омелько, розстібаючи кожуха і ховаючи до його кишені свої рукавиці.

За хвилину на порожньому столику з'явилася відкоркована пляшка і закуска. Юхим поставив куплені чоботи під столом і ще раз перерахував гроші, що лишилися в нього після чобіт.

— Вона в мене варт таких чобіт, ота моя Ксенька. А все інше купимо пізніше, — казав Юхим ніби

сам до себе, ніби до кума Омелька, який наливав до двох порожніх келішків горілку.

Випили по одному, випили по другому і закусили ковбасою з квашеними огірками. І відразу обидва відчули, як тепло пішло по всьому тілі. Їм тепер заражали кожухи і вони поклали їх в куті під вікном, разом з башликами.

У корчмі було душно і сиво від тютюнового диму. Біля сусіднього стола двоє старших мужчин, схиливши на стіну розкуйовджені голови, дрімали. Біля них проходив корчмар, але нічого їм не казав, бо знов, що вони продрімаються, а потім знову замовлять горілки. Двері на вулицю ввесь час рипіли, до корчми входили нові люди, інші виходили надвір. Тоді до корчми через поріг котився мороз, ніби клубки пари, розпливаючись між столами.

Юхим зо своїм кумом випили ще по чарці, а потім ще. Їхні язики розв'язалися і вони навзаєм оповідали собі давнину події із свого життя, які тільки могли тепер пригадати. Махали руками, витирали з чола піт, перебивали один одному і один за одним висушували келішки. Господар приніс нову пляшку, таку саму нову закуску. Байдуже поставив на столі і відійшов за свій прилавок.

Час непомітно минав. Багато столів були вже порожні, розплівлися хмари тютюнового диму, але Юхим зо своїм кумом ще довго сиділи, оповідаючи собі взаємно одне і те саме.

Потім Юхим устав. Простягнувся перед вікном, витер уста рукавом кожуха і поволі, хитаючись, пішов до прилавка, за яким сидів корчмар. Відрахував гроши, поклав їх на столику і сказав:

— Добре?

— Добре, — відповів корчмар і змів долонею гроши до шуфляди.

Юхим повернувся до свого стола і шарпнув Омелька за рукава. Той піdnіс розкуйовдену голову, яка хиталася, ніби вона була прив'язана до ший мотузком.

— Куме, пора іти, — термосив Юхим Омелька, ніби малу заспану дитину. А при тому нагнувся під стіл за чобітами. Але чобіт там не було. По них не лишилося навіть сліду.

Юхим нараз опритомнів. Чад вийшов з його голови і він спочатку кинувся до дверей, потім до корчмаря, потім до сусіднього стола, при якому ще сиділи за чаркою незнайомі йому люди.

— Це ти украв мої чоботи! — крикнув він до незнайомого і усієї сили шарпнув його за рукав.

Але незнайомий був сильніший за Юхима, бо він щойно прийшов знадвору і не встиг ще добре похмілитися. Він шарпнувся до Юхима, з-під вікна прибіг п'яній Омелько, прибігли інші п'яні і ще тверезі й починалося на велику хуртовину, але з-за прилавка вибіг корчмар. Він схопив обома руками Юхима за плечі і з усієї сили пхнув його за відчинені двері на сніг, викинувши за ним його шапку і рукавиці.

Юхим опинився на вулиці сам один. Омелька не було, а двері до корчми були зачинені. Туди входили нові люди, а вивіска над дверима з ковбасою і пляшкою горілки блищаєла до сонця і до морозу. Юхим оглянувся навколо себе і все пригадав, як це воно так сталося. Підійняв зо снігу рукавиці, знайшов шапку і пішов вулицею, хитаючись. Люди робили йому дорогу, хтось підтримав його, коли він зачепився за сніг і малоцько не впав.

Ішов утоптаною дорогою і здалека під огорожею побачив свої коні. Вони поскідали з себе рядна, якими були накриті, з'їли з опалки все сіно, а тепер самі обернулися до саней і їли зо снігом солому. Більше саней під огорожею не було, всі вони роз'їхалися додому. А там, де стояли чи-будь сани, тепер порпалися ворони, шукаючи в снігу зерна з кінського оброку.

Юхим поправив на конях шлеї, зібраав на снігу рядна, зібраав решту недоїденої соломи і пустився й собі додому. В голові у нього шуміло, в устах робилося сухо, а тоді він діставав сніг і лизав його. Коні

бігли рицю. З-під їхніх ніг відривалися тверді куски снігу і падали на сани.

Місто лишилося далеко за деревами і тепер навколо було тільки широке поле. Надворі починало темніти і не відомо, чи це від того, що кінчався день, чи від того, що небо знову затягнулося сивими хмарами і сипало густим снігом.

Далеко впереді показалися якісь кущі, але вони в Юхимових очах хиталися на всі боки, десь зникали, а потім знову виринали з-за горбка. Він намагався пригадати ті кущі над знайомим йому шляхом, але пригадати не міг. Тепер у тій бідній голові під кудлатою шапкою все переміщалося разом з вітром, разом зо снігом, який величими клаптями падає на коней, падає на сани.

Коні бігли вперед і вперед, але дороги тут ніде не було видно. Все покрилося снігом, все затягнулося сивим туманом. Юхим потягнув за віжки і спинив сани. Коні кивали тяжкими головами і рвалися вперед. Але Юхим їх тримав. Він випростався на санях, щоб розглянутися за дорогою, але навколо тільки біліла широчину сніговії, яка тягнулася на всі боки. Праворуч лише чорніли верхи якихось кущів, яких Юхим перед тим ніколи там не бачив.

Нараз коні шарпнулися вперед. Юхим випустив з рук віжки і з усієї сили впав головою на сніг. Пробував устати, але не міг, не мав сили. В ушах у нього шуміло, там стукали якісь молотки, йому робилося то холодно, то гаряче, а сніг розставав на шапці і холодною водою стікав за комір кожуха. Коней не було видно і нічого не було видно. Лише вітер і сніг. А потім нараз він чує чийсь голоси, десь гавкають собаки, хтось рубає дрова, хтось витягає з криниці воду, бо журавель жалісно скрипить. А потім нараз усе раптово затихло. Юхим відчув, що йому так добре, що це не сніг навколо нього, а це білим цвітом цвіте гречка на його полі. По ній літають бджоли і вона пахне медом. А потім... Потім він не пам'ятає, що було. Не пам'ятає,

але чує, що чийсь сильні руки беруть його за плечі, чує знову чийсь голоси, знову пробує встати і йому так добре, очі стулюються до сну, в ушах дзвенять дзвіночки. Дзвенять дрібненько-дрібненько — дзінь, дзінь, дзінь...

Юхим відкриває очі і бачить біля себе якихось незнайомих людей. Вони дивляться на нього, а він дивиться на них. І він бачить, що він не на снігу, не на полі, але на ліжку в якісь чужій хаті. Голова його перев'язана рушником і він пробує його здійняти.

— Лежи тихо і не здіймай рушника, — чує він тихий знайомий голос.

Юхим напружує свою пам'ять, збирає всю свою свідомість, підносить догори руку і нараз усе минуле страшною живою картиною стало перед ним. Він піdnis голову і простогнав:

— Ксенько, це ти?

— Лежи, Юхиме, лежи. Це — я, — почув він голос дружини.

І він лежав, важко дишучи. На стіні горіла нафтова лямпа, а її світло падало на протилежну стіну, на якій у широкій рамі блищаючи слова: “Я і мій дім будемо служити Господеві”. Якийсь незнайомий мужчина присів на ліжку і взяв Юхимову руку.

— Усе гаразд, друже, — казав. — Славу Богу, що так сталося, а не сталося гірше. Ви зблудили з дороги і коли б ми припадково не їхали тудою і не побачили ваших коней, що тягнули порожні сани, то вас уже не було б у живих. А так Богові було дo вподоби, що ми вас знайшли і врятували. Як бачите, Бог вас любить і Він бажає, щоб ви і Його полюбили, щоб віддали Йому своє серце і служили Йому. Ми й дружину вашу знайшли і повідомили її про те, що сталося. Коли б не Господь, вона вже сьогодні була б удовою, а ваші діти були б сиротами. І душа ваша була б загинула навіки, бо ви були близько смерти. Але Бог був милосердний до вас. Він любить вас і хоче, щоб ви Його полюбили. І якщо Господь зробив з вами таке

чудо, то я бажаю, щоб ми отут в нашому домі спільно Йому подякували, — і він допоміг Юхимові сісти під стіною.

Якісь незнайомі люди стояли навколо його ліжка і молилися. Юхим чує, що вони моляться за нього, за його дружину, за його дітей. І такої молитви він у своєму житті ще ніколи не чув. Між тими незнайомими людьми стояла його Ксенька. Вона витирала очі фартухом і тихо плакала. Він бачить, що її уста тремтять від болю і йому стало соромно за себе, бо це він до того її привів, що вона плаче, а чужі люди мають з ним стільки клопоту.

І ще того самого пізнього вечора ті добрі люди завезли своїм кіньми Юхима з Ксенькою додому. А дітям Ксеньчиним завезли якісь подарунки, якісь книжечки з кольорими малюнками. А в неділю вони знову відвідали Юхима і запросили його з родиною до себе. А потім запросили до своєї Церкви. І Юхимове серце розстаяло від спільноти з тими добрими людьми так, як сніг розстає від сонячного тепла. Він віддав своє серце Господеві, дякував Йому за спасіння не тільки його тіла, але також його душі.

НОВЕ ЖИТТЯ

За вікном ходила сердита осінь. Вона зривала з дерев пожовкле листя і в безладі розкидала його по землі. Узвітра те листя Макар буде згортати на купи і буде його палити. Воно сухе і шелестить, як солома, Жовте, червоне, різних кольорів і різних форм. Ціле літо те листя росло на Макарових липах, які завжди шуміли навколо його хати. Завжди воно було зелене, пахуче, сочисте, а тепер зів'яло, пожовкло, поскручувалося і падає на землю. А вітер його складає по ямах, по різних закрутках, розносить по кущах, по городі.

Біля самої Макарової хати гойдається висока липа і на ній уже немає ні одного листка. Вона ніби звільнилася від якогось тягару і тепер випросталася, піднеслася догори і достає галузками до самого вікна. Влітку по тих галузках стрибали білки, а тепер і їх немає. Все живе десь поховалося в дуплах, під стріхами хат, тільки холодний вітер розбушувався і гойдає деревами, ніби він на них чомусь дуже сердитий.

Макар давно прийшов з роботи. Він уже помився, повечеряв, не чекаючи дружини, а тепер сидить біля вікна і переглядає сьогоднішню газету. Він не любить читати всього, що там написане, але перечитає заголовки і він уже знає, що робиться на широкому світі.

Надворі за вікном ще видно, бо небо вияснилося і на ньому за недалеким парком червоніють пасми від сонця, яке десь там сковалося. Лямпи на вулиці ще не світяться, тільки гойдаються від вітру.

Макар поклав на долівку біля себе газету і схилився на м'яке поруччя крісла, готовуючись до дрімоти. Але за стіною нараз задзвонив телефон і він миттю кинувся туди.

— Гало, гало, хто говорить? — питався він твердої телефонічної трубки.

— Це я, Петро, — відповів у телефоні незнайомий голос.

— Який Петро? — спитався знову Макар.

— А що, ти так швидко забувся? — знову той самий чоловічий голос. — Тут говорить Петро, з яким ти колись працював в одній фабриці у Німеччині. Пригадуеш? Що, забувся?

— Зіньчук? — спитався Макар.

— Так, він самий.

— А де ж це ти взявся? — майже викрикнув Макар, притискаючи трубку близче до вуха.

— Я на залізничній станції. Чекаю на потяга, згадав про тебе, що десь тут живеш і потелефонував.

Макар відчув, що його серце якось защеміло, коли він почув голос старого свого друга, з яким вони довгі роки не бачилися. Він тримав трубку телефону і гукнув до дружини:

— Лідо, ходи сюди, тут говорить мій старий приятель ще з часів війни. Ми з ним колись разом працювали, разом жили. Ходи, ходи...

Дружина прийшла і стала побіч Макара. Вона вистроєна, причіпурена, бо щойно вернулася з міста і не встигла навіть ще роздягнутися.

— А де ж він? — спиталася байдуже.

— На залізничній станції. Чекає на потяга, — казав Макар, затулюючи долонею трубку, щоб у ній нічого не було чути.

— Ну, то що ти з ним маєш робити? Чого він дзвонить? — знову Ліда.

— Хочу спитатися його, чи не зміг би він у нас переночувати. Багато літ ми не бачилися і мені дуже хотілося б побачитися і порозмовляти.

— А де ж ти його покладеш на ніч? — питалася Ліда, зробивши великі очі і приступила близче до телефону.

— Як то де? — дивився на неї Макар. — В котрійсь кімнаті або ось тут на канапі.

— О, ні! — відсікла господиня, — я канапи не купила для того, щоб по ній товктися, а більше в нас немає місця, де б його покласти. Наша кімната — для нас, наверху дві кімнати для дітей, а ту, що ми недавно викінчили, я не хочу, щоб у ній хтось спав. А зрештою, вона ще й не викінчена, як треба. Там я хочу повісити на вікна нові фіранки.

І Ліда була б ще щось казала, але Макар їй перебив:

— Добре, добре, — казав, — насамперед я його спитаюся, де він тут уявся, як довго він тут може бути, а потім будемо говорити, — і він знову схилився над телефонічною трубкою.

— Гало, гало, а де ж ти тут уявся і як довго будеш в нашому місті чи на тій станції? — питався Макар.

— Я іду через ваше місто принагідно, потяг наш спізнився на повних три години і тих три години я чекатиму тут. І був би радий побачитися з тобою, — казав голос у трубці.

— То почекай там, а я зараз приїду, — відповів Макар, навіть нічого не питуючи дружини, щоб показати, що й він у своїй хаті має якесь право і голос.

За кілька хвилин Макар їхав своїм розкішним, щойно недавно купленим автом, широкими вулицями свого тихого міста. Їхав і думав про колишнього свого друга Петра. Було це давно, а може й не так дуже давно, бо щойно біля тридцяти років, коли на світі горіла війна. Вони обидва з Петром працювали в одній фабриці біля Мюнхену в Німеччині. З фабрики

до села, в якому були їхні бараки, треба було йти щось зо три кілометри туди і назад. Дорога була нерівна, з вибоїнами, вона виходила на горбок, а під лісом спускалася в долину. Чи надворі була погода, чи дощ, чи сніг з колючим вітром, а вони завжди йшли тудою. На них були подерті черевики з дерев'яними підошвами, до яких дуже причіплювався сніг. Вони були голодні, перемерзлі, але тоді, коли приходило найбільше горе, коли до серця підкрадалася зневіра і людині легко було заломитися, Петро завжди казав:

— Не журімось, друже, після густих чорних хмар завжди буває соняшно. Люди в різних концлагерях терплять ще більше, а ми ось ідемо самі і нас не супроводить жодний конвой. Дасть Бог, колись міне вся ця недоля, а тому нам треба вірити і терпеливо чекати тих кращих майбутніх днів.

Петро завжди говорив спокійно, зрівноважено і Макар ще й тепер ніби чує той його голос, який в телефоні, здавалося, був такий самий.

Одного піввечора, коли над далекими лісами спускалося червоне сонце, вони ішли до села до своїх бараків. Цілоденна праця на фабриці була тяжка, сьогодні вони чомусь не отримали належного придулу хліба, а тому були голодні.

За горбком, не доходячи села, вони побачили стареньку німецьку жінку, яка везла возиком вугілля й порізані поліна дров. Тягар цей був їй не під силу і вона зійшла набік від дороги, щоб відпочити. Петро не знав німецької мови, але він показав руками, що хоче тій жінці помогти. Вона всміхнулася і кивнула головою.

Вони обидва взяли возика з вугіллям і потягнули по дорозі там, де вона була рівніша. А в селі завезли на підвір'я. Скинули вугілля, скинули поліна дров, а возика поставили під шopoю. Старенька жінка була рада, вона щось казала, але вони обидва з Петром не знали, що вона каже. Зрозуміли тільки те, що вони мають отут почекати, поки вона вийде з хати. І

вони чекали. Старенька жінка винесла дві хлібині і дала кожному по одній. Петрові більшу, а йому меншу.

Вони прийшли до своїх бараків. Там уже світилося. Одні робітники прийшли раніше, інших ще не було з роботи. Але в їхній кімнаті було повно гамору. Макар склав свою хлібину під подушку і сидів на ліжку, роздумуючи про ту стареньку німецьку жінку, яка лишилася сама в хаті, бо сини десь на фронті, а вона сама мусить на старші роки також важко працювати. Петро підійшов до нього і сказав:

— Дай-но мені твій хліб.

Макар дав йому свій буханець. А Петро поклав на ліжко свій хліб і сказав:

— Візьми, бо цей більший.

— А пошо ти таке робиш? — боронився Макар, — та ж ти такий самий голодний, як і я?

— Ні, друже, — казав Петро, — тобі більше треба, бо ти молодший, ти навіть худіший за мене, а тому візьми, візьми собі ту більшу хлібину.

Того вечора Макар довго не міг заснути. Під подушкою в нього був цілий буханець хліба, якого йому вистачить на кілька днів. Він чує головою той хліб і йому здається, що там під подушкою лежить не тільки самий хліб, але там лежить частина Петрового серця, яке він завжди готовий віддати комусь другому. Як багато він помогав бувало йому при праці, коли десь треба була підняти щось важкого, а він сам підійняти не міг. Тоді спішив до нього Петро, веселий і усміхнений при всіх обставинах...

Макар лежав на своєму ліжку під самою стіною, а напроти було вікно. Він дивився на зорі нічного неба і довго думав про Петра. Дійсно, який він добрий, справжній друг і вірний брат у Христі Йусі.

Думав він так колись, думає й тепер, коли оце їде зустріти Петра на залізничній станції. Наперед уявляє собі, як то вони зустрінуться, який той

Петро тепер, чи хоча трохи подібний до себе по таких довгих літах.

Роздумуючи про минуле, Макар навіть не зглядався, коли перед ним заблищали вогні станції. Він увійшов у фронтові двері й тут відразу кинувся в обійми свого друга, який на нього чекав. Поцілувалися один раз, другий, кожен витер рукавом слозу, і тримаючись за руки, ніби хлопець з дівчиною, пішли в далекий куток на лавку.

— Як довго ти чекатимеш потягу? — спитався насамперед Макар.

— Не повну годину, бо ось щойно проголосили, що потяг чомусь піде раніше, щоб наздогнати спінене, — відповів Петро.

— А до мене хіба не пойдеш? Може б так у мене переночував, побув би день-два? — знову Макар.

— Ні, друже, не можу. Я їду в місійних справах і муши бути там на визначений час.

— А ти що, хіба місіонер? — здивувався Макар.

— Ні, не місіонер в повному значенні того слова, бо я працюю так, як і всі інші люди, маю свою родину, за яку треба дбати, але якщо десь треба помогти в духовних справах, то наша церква мене посилає. А як же ти, друже, живеш, що робиш? Як Бог хоронить? Чи є в вашому місті церква для нашого народу, чи приймаєш якийсь уділ в церковній праці? — питався Петро, присунувшись ближче стіні.

Макар позіхнув, скинув кашкета, поклавши собі на коліна і був радий, що друг його про все хоче знати і він має тепер таку чудову нагоду все йому розказати про своє життя.

— Я, — казав Макар — живу в цьому місті біля тридцяти років, як тільки приїхав до Америки. Тут одружився, маю двоє дітей, а діти вже самі на себе заробляють. Дружина працює, а я також працюю. Колись робив на дві зміни, в одному місці кінчав роботу і спішив у друге місце. Треба було працювати в неділі і свята. Таке саме було і з дружиною. І Бог

нас видимо матеріально благословив. Ми маємо давно виплачену хату, в якій живемо, а іншу хату маємо в місті, яку винаймаємо і вона щомісяця приносить нам кілька соток доларів. Так що матеріально ми стоймо дуже добре і я навіть дивуюся, як воно в нас так добре і так швидко пішло. Окрім того, маємо свою хату над озером, де ми проводимо літо, маємо свої човни, маємо пасіку бджіл, щороку є свій мед, навіть іншим продаємо. От жаль, що ти спішиш і не можеш бути в мене. Побачив би мою хату, познайомився б з моєю Лідою. А хата моя така, якої в нашому краю губернатори не мали. Мурована, обложеня єй кольоровим камінням. Так, що Бог справді матеріально мене поблагословив, — і Макар заворушився на лавці, обірвавши чомусь мову на півслові.

— Це дуже добре, друже, що ти матеріально так добре стойш, але я хотів би також знати, як у тебе справи духовні? — спитався Петро.

— Духовні... Гм, — казав Макар, — про духовні справи мені важко щось сказати. Ми інколи, якщо не працюємо, то йдемо до церкви. Раз до однієї, а другий раз до другої. Але це буває мало, бо ми пов'язані з працею. Всі кажуть, що прийде велика криза, якась там має бути депресія, тому хочеться щось скласти на той чорний день, щоб не залишитися на старші роки жебраками. А церкви для наших людей тут немає. Колись була невелика, але всі її члени розійшлися по інших церквах, бо вони, бачиш, хотіли будувати свого молитовного дома і люди злякалися та й розійшлися по тих церквах, які вже мають свого молитовного дома, і де не треба так багато давати грошей. Ми також тоді залишили свою церкву, бо яка ж для Бога різниця, до якої церкви людина йде. Шоб тільки вона ішла туди щиро, з чистим серцем.

Петро слухав мову свого друга і поглядав на годинника, якого стрілки не стояли, а посувалися поволі вперед. Наблизався час відходу потягу. Він устав і поправив на собі теплого шаліка. Йому стало важко

на душі, бо він з мови свого друга збегнув, чим він живе, чим дихає. Але йому бажалося щось Макарові сказати, чимось проговорити до його серця, хоча він знову уже, що в серці його колись такого доброго друга, тепер запанував доляр, гірка земна мамона. Він таки хотів щось сказати, але Макар поспішив і спітався перший:

— А як же ти там поживаєш?

— Слава Богу, добре! — відповів Петро. — Моя дружина не працює через хворобу, працею я сам і нам вистачає. Маємо невелику стару хату, а коли вона зруйнується, то ми маємо на небі дім нерукотворний, але вічний, як каже апостол Павло. В нашому місті є церква для нашого народу і ми з дружиною помагаємо там у духовній праці. Маємо на повному утриманні сироту з нашого сиротинця в Південній Америці, посилаємо матеріальну поміч одному місіонерові в Африці, жертуємо наше радіонадавання, на духовну літературу та на інші корисні справи Божого діла. Робимо те, що можемо і думаємо, що робимо мало. Хотілося б зробити щось більшого, але немає на це спроможності, а тому нехай Господь прийме і ту нашу невелику жертву.

Петро хотів ще щось сказати, але кондуктор відкрив навстіж двері станції і проголосив відхід потягу.

Петро з Макарем устали і подали собі руки. А біля дверей ще затрималися на хвилину і ту хвилину Петро використав, щоб таки щось сказати своєму другові.

— А все ж таки, мій друже і брате в Христі, — казав — мені було дуже важко слухати те, що ти розповідав. З усього того я збегнув, що ти з головою вірнув у життя тілесне, матеріальне, земне. А так не можна. Згадай, чим ми були, що ми мали, а Господь нас не лишив. Ти повинен пригадати, як по війні ми хвалилися в розбитій Німеччині від тих лютих людоловів, які хотіли нас зловити і силоміць вивезти до своєї

неволі. І ми просили тоді Бога, щоб Він допоміг нам вийхати навіть на самий край світу, вийхати в якісь джунглі, в пущі, щоб тільки не впасти до рук тих людоловів. І Бог зробив для нас більше, як ми просили, більше, як ми були варті. Він привів нас до багатої Америки, а ми тут так швидко забуваємо за все минуле. Не можна так, Макаре, не можна. Пропадуть колись твої хати, твої човни, твоє багатство, до якого ти вклав усе своє серце, а бідна твоя душа впорожністане перед Богом. Тому опам'ятайся, поки ще не пізно і служи Богові так, як ти колись обіцяв Йому служити. Я дуже жалію, що зустрів тебе таким. Це добре що ти багатий, але якщо ти багатство мало б відвернути тебе від Бога, то краще залишитися бідним матеріально, але бути багатим у Господа. Кажу тобі це від серця, а ти мені за це пробач, що я такий відкритий до тебе. Ти пригадуєш, що я завжди таким був, — і Петро був би ще щось казав, але до них підійшов кондуктор, узяв Петра за лікоть і всміхнувся. І Петро зрозумів, що треба йти, бо потяг пускав пару і збирався відходити.

— До побачення, Макаре! Будь здоровий і нехай Господь помагає тобі, а я за тебе буду молитися, — казав Петро, оглядаючись на сходах до вагону.

Макар приїхав додому. Було вже пізно, але його дружина ще не спала. Чекала його, лякаючись, щоб він часом не привіз на ніч свого друга. Але Макар приїхав сам, привіз тільки якісь схильовані думки недобре почування від Петрових слів. Згасив на коридорі світло і сів на стілець, поклавши біля себе маринарку. Був якийсь утомлений і невеселий.

— Що, поїхав? — спіталася Ліда і загасила телевізор, який досі голосно не всю хату співав якимсь диким голосом.

— Так, поїхав, — відповів Макар, не підіймаючи голови.

— А чого це ти такий зів'ялий? — знову дружина.

— Думаю про моого друга Петра.

— Що ж ти про нього думаєш?

— Думаю, що він живе не так, як ми. Живе багато краще від нас і розумніше.

— Він так казав? — питалася Ліда, підсувуючись ближче до стіни.

— Так, казав, — відповів Макар, зітхнувши.

— Казав, що живе в маленькій своїй хатині, але коли та його хатина зруйнується чи завалиться, то він має дім розкішний і нерукотворний, але вічний.

— Не розумію, Макаре, — цікавилася дружина.

— І я не розумів спочатку, але тепер уже розумію. Їхав із станції додому і багато про це думав. І прийшов до переконання, що Петро живе багато краще від нас. Він багатший від нас, щасливіший від нас, хоча має тільки одну маленьку хату, а ми маємо кілька хат, маємо гроші в банку, але ми бідні. Дуже бідні. Я б сказав, що ми — бідні багачі. Живемо тільки для себе, а Петро живе для інших, він щось робить для Господа, для проповіді Євангелії. А ми живемо тільки для себе й ніколи не маємо вдоволення. Маємо чудову хату, але коли вона зруйнується, ми більше нічого не маємо в Господа. А тому наше життя бідне і воно, я б сказав, нерозумне. Бо ми, ніби й християни, але по-християнському не живемо. — і Макар скінчив, кашельнувши в кулак.

— Не розумію, Макаре, — казала дружина.

Живемо так, як можемо, як живуть усі люди. А якщо зложили якогось там гроша, то не забудь, що всі люди таке роблять. Прийде ось старість, прийде чорний день і треба буде тоді мати якесь забезпечення, бо не можемо залишитися дідами, проробивши все життя й нічого не мати.

— Ні, Лідо, не так, — поволі вів Макар, — були

часи, що ми нічого не мали, але Господь нас не забув. А тепер ми маємо все, але забуваємо Його. Хочемо все придбати своїми руками і забезпечитися. Працюємо вдень і вночі. Гребемо й гребемо і завжди нам мало. І кінця тому немає. Про церкву не дбаємо, на

духовну працю не жертвуємо, десь на конференцію вірюючих не поїдемо, бо це коштує гроші. Інші їдуть, а ми працюємо і складаємо, ніби на якусь погибель, справді ніби на якийсь чорний день. Духовної книжки в нашій хаті нема, немає в нас ні однієї духовної платівки, бо це все зараховується до видатків. А я тебе запевняю Лідо, що всього того, що ми маємо, що ми вже наскладали, ми його не зужимо. У Бога є багато способів, якими Він може в нас усе це забрати. Тому, нам треба опам'ятатися, поки час, поки ще не пізно. Мені Петро любовно про це нагадав і я тепер не перестаю про це думати. Що по тому, що ми багаті? Що по тому, що наша хата найкраща в тій околиці, якщо душі наші і наші серця такі холодні і такі бідні? А ми ж рахуємося якимись християнами. Колись, як була біда, ми тоді складали Богові обітниці служити Йому, а тепер ту свою обітницю ми так швидко забули, — і Макар устав і пройшовся по хаті.

Дружина і собі встала. Дивилися одне на одного, але мовчали. Не було що казати, бо Макар усе сказав.

— То як ти думаєш? — спитався Макар, затримуючись біля вікна.

— Думаю, що ти сказав правду, — відказала дружина. — Ми аж надто турбуємося про земне, а треба подумати і про небесне. Поки не пізно, ми ще маємо можливість опам'ятатися, наново покаятися, бо ми далеко-далеко відійшли від Бога.

Вони стали обос біля вікна, за яким світилися лампи і де між деревами ходила холодна осінь.

І цього пізнього осіннього вечора Макар з Лідою прийняли блаженнє рішення розпочати відтепер нове життя.

ВІРНИЙ ДО КІНЦЯ

В'язниця стояла далеко за містом і була оточена почорнілою від давності камінною огорожею. По тій огорожі плівся дикий хміль, в якому завжди цвірінкали горобці, які там клубилися, нікого не лякаючись, бо до огорожі ніхто ніколи близько не підходив і горобців ніхто ніколи не лякає. В огорожі була тільки одна в'їзова і виїзда брама, в якій приміщувалася кругла будка з одним тільки вікном. У тому круглому вікні постійно сидів вартовий з перевішеною через плече рушницею. Такий самий вартовий у довгій сивій шинелі завжди ходив потрісканим цементовим хідником поoddаль від брами і дивився собі під ноги, ніби шукаючи за чимось згубленним.

А в'язничний будинок, критий зеленою бляхою, стояв на рівному майдані і біля нього завжди було порожньо і дуже сумовито. Осінній вітер зрывав пожовкле листя з тополів, які росли поза огорожею, ніс їх до самих дверей в'язниці, але того листя ніхто не замітав і воно там так і лежало. В недалекому місті було повно життя, там їздили трамваї, ходили люди, але тут біля в'язниці завжди булотих і мовчазно. Інколи тільки заскриплять бічні двері, інколи кашельне в кулак вартовий, який ходить біля брами, а потім знову тихо. Цвірінкають тільки горобці в хмелеві і за огорожею шумлять тополі.

Колись у тій в'язниці сиділи конокради, всякі розбішаки та авантюристи, але тепер положення різко змінилося. Прийшла нова влада і всіх тих злодіїв випустила на волю. Вони розбрелися по всьому

місті, розійшлися по всіх довколишніх селах, де зайняли всякі державні становища. Поробилися комісарами, урядували в суді, працювали в кооперації, на пошті.

Але через те, що всі ті злочинці були випущені на волю, в'язниця за містом не дармувала і порожньою ніколи не була. Її тісні і брудні камери наповнилися іншими, бо ж людей для в'язниць ніколи не бракує. В камерах, де колись сиділо п'ять-шість в'язнів, тепер могло, при добрій потасовці, зміститися багато більше. Старих, молодих, майже ще дітей. Вони відбували своє покарання, але більшість з них не знали, защо вони сидять. Про це вони навіть не сміли когось питатися, бо за таку цікавість покарання могло продовжитися. Мовляв, пощо тобі знати, защо ти сидиш? Влада про це знає і вона тобою турбується.

Харитон Бальчук, пресвітер невеликої євангельської громади з Горичкова, також сидить у тій понурій в'язниці за містом і сам не знає защо. Одного разу було якесь свято і до нього до хати прийшло кількох його одновірців, щоб отак собі посидіти та порозмовляти. Євангельських богослужень у Горичкові вже давно не було, бо молитовний дім був забраний на клуб, але віруючі то в одному місці, то в другому зійдуться, посидять, порозмовляють, посумують, а на розході помоляться.

Так було і тоді, коли до Харитонової хати прийшло кількох сусідів. Тоді був вечір і вона завісили вікна ряднами, щоб ніхто їх не бачив. Над столом горіла нафтова лямпа, на дерев'яних стільцях під стіною сиділи засумовані людські тіні. І розмовляли про одне, про друге. Хтось запропонував, щоб тихо заспівати відому й улюбленну євангельську пісню "Господь — наша скеля", але Харитон сказав:

— Ні, брати, співати не будемо, тільки помолимося.

І всі ті тіні, хто де сидів, тепер стали на коліна і молилися. Молилися гаряче, але тихо, щоб менше було чути за вікном. А лямпу над столом хтось прокрутів так, що в хаті було напівтемно.

По молитві всі розійшлися. Пішли між деревами до своїх дворів так тихо, як і прийшли. Ніхто не бачив, коли ті люди прийшли до Харитонової хати, ніхто не бачив, коли вони вийшли, бо був темний вечір і місяць ще не сходив.

Але чиєсь невідоме око бачило і пильно підслідило, бо другого дня Харитона покликали до сільради і якийсь незнайомий мужчина з району відразу накинувся на нього:

— Які це ти влаштовуеш пізнями вечорами сходини в своїй хаті?

— Це жодні сходини, — спокійно відповів Харитон.

— А що ж? — знову незнайомий.

— Нічого. Просто отак, прийшли сусіди, ми посиділи, поговорили, а коли розходилися, то помолилися згідно нашого християнського звичаю. І це все. Я не думаю, що в тому є щось такого, чого треба боятися і чого не можна робити, — відповів Харитон.

— Якщо ти думаєш, що в ваших сходинах немає нічого злого і протидержавного, то пошо ви завішуєте вікна, коли сходитеся? — і незнайомий пильно дивився на Харитона, чекаючи відповіді.

— Просто отак, щоб менше хто бачив, щоб менше говорили, — відказав Харитон.

— Ага. Це добре. Узавтра ти маєш явитися до району і з тобою там говоритимуть інші, — сказав незнайомий і вийшов до другої кімнати.

Район був недалеко і Харитон другого дня пішов туди піхотою. Ішов полями, ішов понад річку сіножатями і любувався чаром своєї рідної землі. Перед ним хилилися трави, пшениці, під межами моргали волошки й червоні маки. Навколо розпли-

вався запах літа. Було гаряче і Харитон скинув кашкета і ніс його в руці, торкаючись колосків, що похилялися на стежку.

Із району Харитон тоді вже додому не вернувся. Посадили його до в'язниці за містом і він сидить там довгі місяці. Не знає, що там діється в рідному селі, як дружина, як діти. Про це він нікого і не питається, бо ніхто йому нічого не скаже.

Але ось одного дня вартовий відчинив двері камери, в якій сидів Харитон, і голосно сказав:

— Харитон Бальчук, негайно до канцелярії.

І Харитон, як стояв біля загратованого вікна, так і кинувся до дверей. Вартовий у довгій шинелі показав йому головою направо і вони пішли довгим коридором. Харитон перед, а вартовий за ним. Коридор був вистелений м'яким килимом, а тому Харитон ішов, але не чув своїх власних кроків. Праворуч і ліворуч були заливні двері, майже біля кожних дверей стояв вартовий, дивлячись кудись перед себе на такі самі протилежні двері.

Вони пройшли один коридор, пройшли другий, вийшли широкими цементовими сходами на другий поверх і вартовий відчинив бічні двері, впustивши в них Харитона. Там була широка кімната, заставлена м'якими кріслами, а між тими кріслами широкий стіл. За столом сидів якийсь військовик. Побачивши Харитона, він устав, пройшовся по кімнаті, заклавши руки назад, а Харитон стояв, не знаючи, що йому робити. Серце його билося так, як щойно зловлена і посаджена до клітки пташка.

Військовик знову сів за стіл і показав Харитонові крісло біля стіни.

— Сідай там, — сказав байдуже й ніби сердито.

І Харитон сів.

— А тепер давай поговоримо про те, чого я тебе сюди покликав.

— Прошу, кажіть, — обізвався Харитон спокійно.

— Отже, ти займаєшся антидержавною пропагандою і за це ми тебе посадили. Заводиш в селі релігію, а ми працюємо для того, щоб всяку релігію викорінити з села. Бо релігія — опіюм для народу. Тому, коли ти розповсюджуеш релігію, тоді ти працюєш проти нас, проти влади робітників і селян, проти свого народу і там самим ти є ворогом народу, — і військовик пройшовся по кімнаті від стіни до дверей і назад до стола.

— Товаришу начальник, я... — хотів щось сказати Харитон, але той йому перебив:

— Не говорити нічого, бо ми привели тебе сюди не для того, щоб ти говорив, а для того, щоб ти вислухав те, що я говоритиму. Зрозумів?

— Зрозумів, — прошепотів тихо Харитон. А військовик вів далі:

— Отже, ми тебе посадили і ти будеш сидіти дуже довго. Для таких ворогів народу в нас місця знайдеться, а якщо у в'язниці буде місця мало, то ми маємо несхідні сибірські простори, куди й запроторимо тебе.

— Товаришу нач..., — пробував щось сказати Харитон, але той стукнув кулаком об стіл і крикнув:

— Замольчать! — і Харитон обірвав слово.

А військовик, пройшовся знову по кімнаті, постояв хвилину біля вікна, закурив сигарку, вернувся до стола і, не сідаючи, казав:

— Але ти маєш можливість вийти на волю і вернутися до своєї родини, яка тебе напевно чекає. Ти ще молодий і тобі не треба отак намарно загинути.

— А що ж я маю зробити? — тихо спитався Харитон, ковтнувши сlinу.

— Щоб викупити свою вину перед новою владою, яка вас звільнили від польського ярма, тобі не треба багато якихось зусиль. Треба тільки написати таку заяву, що ти відрікаєшся того, в що ти досі вірив, що ти відтепер не будеш проповідувати твоєї

Євангелії, а ми ту заяву надрукуємо в районовій газеті, а тебе випустимо на волю. Це ж не велика вимога від тебе. Ти напиши, а в серці можеш собі вірувати, скільки захочеш. Ти підеш додому, колгосп виплатить тобі якусь матеріальну допомогу і ти житимеш так, як живуть усі вільні люди нашого краю. Подумай, ми даємо тобі тиждень часу. А за тиждень я знову буду тут і покличу тебе.

Харитон хотів щось сказати, але чув, що в устах йому зробилося сухо і гірко і в нього не було слів. Це побачив начальник і подав йому чашку з холодною водою, що стояла на столі. Вода освіжила Харитонові уста, повернула йому затемнену свідомість і він присунувся з кріслом біжче столу. І казав слово за словом, ковтаючи ті слова разом із зітханням:

— Товаришу начальник, я не думаю, що я зможу отак легко відмовитися від того, в чому я провів усе своє життя і що для мене є таке дорого. І коли б я навіть хотів щось вирішити, то це неможливо, бо всі наші життєві питання, всі наші проблеми ми вирішували разом з дружиною. Тому я хотів би мати побачення з дружиною і почути, що то вона на це скаже. Це питання дуже важливе і без моєї Анни я на це все нічого не можу сказати, — і він важко зітхнув і ще раз напився води.

— Добре... Це добре. Ми покличемо сюди твою дружину, але ти будь готовий пояснити їй безсенсівість твоого ув'язнення. За коротку твою заяву ти отримаєш волю і ніхто ніколи не матиме права торкнути тебе пальцем. Житимеш у своєму селі разом зо всіма людьми і будеш щасливий. А ти ж маєш дітей, перед тобою ще довге життя, а тому подумай розумно про те, що тобі пропонується — і начальник потиснув на столику дзвінка.

У дверях з'явився той самий вартовий, з яким Харитон ішов сюди. Вони обидва пішли тим самим коридором в поворотну дорогу. Харитон уперед,

а вартовий за ним. На коридорі було напівтемно. Біля дверей камер непорушно стояли вартові, ніби які привиди, ніби бездушні воскові фігури.

За кілька днів знову до камери, в якій сидів Харитон, прийшов той самий вартовий у довгій шинелі, з рушницею в руках. І знову голосно крикнув, щоб Харитон ішов з ним до канцелярії.

Тим разом вони пішли на коридорі в інший бік. Зійшли кілька сходів униз і опинилися в невеликій круглій кімнаті, в якій був тільки один довгий стіл. У куті стояла заплакана жінка. Побачивши Харитона, вона кинулася до нього, але вартовий скопив її за рукава і посадив на довгому ослоні біля столу, кажучи:

— Не можна, гражданка, не можна отак відразу. Я не маю права дозволити, щоб ви привіталися. Такий закон і я мушу його дотримуватися. Потім ви собі привітаєтесь, якщо буде все так, як влада хоче. А тепер сядьте ось тут і поговоріть про те, що ви маєте говорити, — і вартовий показав заплаканій жінці місце біля себе на ослоні, а Харитонові показав місце з другого боку. Харитон дивився на дружину, стримуючи слізози. Вона була худа, втомлена життям, такий самий був і він.

— Як же ти, Ганю, прийшла, піхotoю? А як діти? — дивився Харитон на дружину, але вартовий відразу перебив:

— Говоріть про справи, для яких ви сюди по-кликані, а свої родинні почування, як там діти, як сусіди, як худоба тощо, мені того не треба слухати. Про це все будете собі колись говорити вдома.

— Добре, Харитоне, добре! Всі здорові, тільки діти тужать за тобою. Все питаютися, коли ти прийдеш, — казала дружина, витираючи слізози. — Але про це не говорімо, кажи те, чого вони хочуть, кажи.

— О, Ганю, вони хочуть дуже великого. Просто хочуть від мене неможливого, — насилу промовив Харитон.

— А чого, чого? Кажи, — дивилася на нього дружина.

— Хочуть, Ганю, щоб я відрікся своєї віри. І коли б це була моя віра, то я так зробив би, але це ж віра не моя. Це Божа віра. А вони хочуть, щоб я відрікся від Христа, щоб написав про це заяву до газети, а тоді вони мене пустять додому. А я ж того написати не можу. Щоб відректися публічно від Бога, для того в мене немає відваги і сили, а тому я казав, щоб покликали тебе і що ти на це скажеш. Отже, кажи тепер ти. Кажи... — і Харитон закрив обличчя долонями, зігнувшись на коліно. Плечі його легко здригалися. Глибоко в душі його вирішувалася тяжка доля.

Анна плакала в кулак, а вартовий дивився перед себе на противлежні двері так, ніби звідти хтось мав прийти. Але у дверях не було нікого. До їх кімнати ніхто не приходив. Якусь хвилину була тут мертвна тиша, яку перервав голос Анни:

— Харитоне, подумай про свій тяжкий минулий шлях і на протязі того тяжкого життя тебе Христос ніколи не лишив. Він завжди був з тобою, то як ти тепер можеш відректися від Нього? Як? Що скажуть люди, яким ти проповідував Євангелію? Що скажуть наші діти? Тому не вирікайся Його, я тебе прошу... — казала крізь слізози дружина.

— Але тоді я додому не прийду. Може й ніколи, Ганю, ніколи... — ледь чутно вимовив Харитон.

— Я буду дітей пильнувати, брати і сестри мені поможуть, а головне поможе Бог і дасть мені сили все перенести. Але ти не вирікайся Христа. Пам'ятай, що Він тебе ніколи не відрікся, Він умер за тебе, — казала Анна і хитнулася на стільці. Була б упала, але вартовий дав їй води і знову сів поміж них.

— Ганю, — казав в'язень, — я знов, що ти таке скажеш. Я вірю тобі і того самого від тебе сподівався. Але викликав тебе сюди для того, щоб побачитися з тобою, бо іначе тебе сюди не впустили б.

І дякую тобі за твої слова. Ти завжди була такою. Ми всі наші життєві проблеми вирішували удвох, а ця проблема найважливіша в нашему житті і добре, що ти прийшла. Господь нехай поможе тобі і мені, — і він устав з ослона, на якому сидів.

Вартовий сидів непорушно, ніби неживий. Потім устав, поставив рушницю біля стіни і витер доною вогкі очі. Дивився на Харитона і на його дружину й казав:

— Люди, такого я ще ніколи не бачив. І те, що я побачив і почув сьогодні, я ніколи не забуду. Я не вірю в Бога, але якщо є такий Бог, що дає людині таку силу, то я хочу вірити в Нього. Нас з армії змобілізували до тієї проклятої служби біля в'язниці й казали нам, що ми будемо стерегти ворогів народу, але я побачив, що це не те, що нам казали. Тепер ви можете побути собі отут самі, а я вийду на коридор і пильнуватиму. Мені наказано, щоб вас удах не лишати, але сьогодні начальник в'язниці десь виїхав і ви можете побути самі. Я буду ввесь час за дверима. Поговоріть собі про ваші справи і нехай ваш Бог буде з вами, — і він вийшов на коридор, тихо зачинивши за собою двері.

*
* *

Надворі було літо. Пахуча й розкішна пора року тисяча дев'ятьсот сорок першого. Цвіли липи, цвіли рожі, гайдалися буйні пшеничні лани. І одного такого літнього дня високо над містом пролетіли літаки, наповнюючи повітря важким гуркотом. А другого дня все місто загомоніло, що почалася нова війна. Якісь літаки знову пролетіли над містом, скинувши недалеко заліздорожньої станції бомби. У місті постало замішання. За один день уся нова влада десь ділася і люди кинулися до в'язниці за містом. Ломили залізні двері, вибивали загратовані

вікна, розвалювали браму, але у в'язниці нікого живого не знайшли. Там були самі трупи помордованіх учора в'язнів.

Харитонова дружина і собі прибігла на в'язничне подвір'я. Там був плач і голосіння. Трупів виносили з камер і складали на коридорі. Хтось пізнавав свого брата, хтось пізнавав батька, чоловіка. Анна бігала по окривалених довгих коридорах, але Харитона ніде не було. Потім вибігла на подвір'я і пустилася бігти до камінної огорожі. Там стояв гурт мужчин. А вона бігла, згубивши пам'ять і свідомість. І нараз чиєсь руки скопили її за плече і чиєсь незнайомий голос казав:

— Не йдіть туди! Вам не можна на таке дивитися. Там повно крові, бо їх там під огорожею стріляли і вони там так і лежать.

— Я шукаю свого чоловіка, — казала Анна.
— Він повинен тут бути.

— Ні, його тут ніде нема, — казав незнайомий.

— А ви як знаєте? — дивилася на нього Анна непримітними і переляканими очима.

— А ви хіба мене не пізнаєте? — питався той.

— Ні, не пізнаю, — відповіла вона.

— Я той в'язничний вартовий, що був тоді, коли ви говорили зо своїм чоловіком. Пам'ятаєте? Від того часу я став іншою людиною. Багато помогав бідним в'язням, приймав для них передачі, брав до міста листи, аж поки мене не викрили. Але я заздалегідь змівся, замішався в місті між людей і ховався від влади. Я почав з родиною читати Євангелію і повірив у Бога.

— А моого Харитона не бачили? — дивилася на нього Анна, пригадуючи своє в'язничне побачення.

— Бачив.

— А де ж він?

— Вивезений. По тому, як ви говорили з ним, його разом з багатьома іншими посадили до вантажних вагонів і вивезли. І вивезли дуже далеко. Аж до

Іркутська. Над озеро Байкал. А звідти... Звідти повороту не буває. Це дуже далеко.

Анна похилилася на стіну і малошо не впала, але колишній в'язничний вартовий підтримав її. Тримав під руку і казав:

— Не плачте, не плачте. Дивіться, що це тут діється. Це прийшли справжні Божі суди, про які пише Євангелія. Ходіть звідси, ходіть. Його тут немає... — і вони обое пішли до навстіж відчиненої брами, в якій лежали поламані двері.

На в'язничному подвір'ї стояв голосний плач, який розносився по всьому довкіллі. А тополі, що росли поза огорожею, жалісно шуміли.

Перебачення колишнього в'язничного вартового справдилися, — брат Харитон, пресвітер невеликої євангельської громади в Горичкові ніколи не вернувся додому із свого далекого заслання.

БІБЛІЯ

У селі вже ніде не світилося, бо по-перше, в людей не було подостатком нафти, а по-друге, було вже досить пізно, далеко за північ.

Але в маленьких і круглих вікнах місцевої сільради, яка причаїлася під високим тином, ще близько світло. Те світло падало крізь вікно на кущі вже відцвілої калини, які росли під самим тином, падало на дорогу, що проходила біля самих воріт сільради. Щодня на тій дорозі буває повно підвід, які відвозять до району зібраний з села контингент, цілими днями, чи то в погоду, чи в негоду тут товпляться люди, бігають з олівцями за вухом виконавці від одного двору до другого, але тепер ніч і тут тихо. Село спить, прикрившись темрявою ночі і захмареним небом.

Голова сільради ще не вернувся з області, куди його покликали в якихось дуже важливих справах, а тому в сільраді ще світилося, бо секретар його чекає. Вони ще мають обговорити назавтра деякі пильні справи, а тому їм тепер і немає коли спати, вони дуже зайняті.

Але ось з горбка, що поза церквою, затарахкотіла підвода і спинилася біля криниці з високим журавлем. Було чути, як тихо іржали коні, втомившись дорогою. Скрипів журавель, хтось витягав з криниці воду і виливав її до корита. А потім у темряві було чути голос голови:

— Ви, дядьку, їдьте собі щасливо додому і відпочивайте, бо то вже пізно. А я ще зайду до сільради. Бачу, що там ще світиться, — і він переліз через перелаз.

Прийшов до сільради і перше, ніж іти по сходах до дверей, став під вікном і подивився до середини. На столі стояла нафтова лампа, збоку біля неї лежали якісь папери, а секретар сидів, зігнувшись, і читав якусь книжку. Біля нього на лавці лежав його довгий плащ, кашкет і було видно, що він готовий був іти додому, але ще затримався і щось читає.

Голова потягнув клямку дверей, але вони були зачинені з середини. Допіро по якійсь хвилині часу секретар відчинив двері і підкрутив трохи вище світло лампи. І сказав якимось втомленим і заспаним голосом:

— Заходь, заходь. Я вже зібрався йти додому, але затримався, бо думав, що ти повинен був незабаром приїхати, — і він дістав з-під столу неповну пляшку самогону, наливши половину чашки голові, а також собі. І сказав, дивлячись перед себе:

— Вип'еш?

— Можу випити, бо чую, що втомився за весь день, — сказав голова, скидаючи кашкета.

— А закусити маєш чим? — питався.

— Маю, — і секретар вийняв із шафи недоїджені з дня квашені огірки.

Випили обидва, закусили і втерли рукавом уста. І чомусь стояли серед кімнати мовчаки, дивлячись один на одного, ніби вони давно не бачилися. А потім голова спітався:

— А яку це ти книгу читав?

— А ти звідкіля знаєш? — сказав секретар.

— Я бачив крізь вікно.

— О, це так собі. І тобі не треба того знати. Не мав що робити, морив сон, то й читав. Отак тільки, щоб час швидше минав, — казав секретар, чомусь червоніючи.

— А все ж таки, що це за книга? Може яка контрреволюція? — жартував голова, побачивши розгубленість свого секретаря.

— Біблія, — казав той і дістав з шуфляди витерту з грубими окладинками книгу.

— Де ж це ти її взяв? — здивувався голова, — і пошо ти в сільраді її тримаєш? Ти ж знаєш, що коли б з району хтось приїхав та побачив у сільраді Біблію, то ми б дуже гарно тоді в очах району виглядали.

Голова тримав Біблію в руках, перекидав її сторінки і споглядав то в вікно, то на передню стіну, де в великих близкучих рамках висіли портрети вождів партії. Він мав таке враження, що вони дивляться на нього своїми колючими очима, а завтра з району в тій справі хтось приїде. Тому поклав книгу на стіл і спітався:

— Де ж це ти взяв і пошо тримаєш в сільраді? І взагалі, пошо тобі Біблія?

Секретар перейшовся по хаті від порога до стола, а потім назад, допиваючи з чашки свій самогон. Вони були з головою друзі, навіть близькі сусіди, а тому не лякалися один одного. Все, що вони робили, чи то погане, чи добре, то робили разом, завжди один одного підтримуючи.

— То де ж ти взяв ту Біблію? — спітався байдуже голова, коли секретар затримався біля столу.

— Украв! — відповів той сміливо.

— Де?

— У молитовному штундистському домі.

— А що буде, коли хтось бачив? — дивився голова з-під густих кошлатих брів.

— Коли б хтось побачив, то звичайно, була б неприємність, але кожна річ крадеться так, щоб ніхто не бачив і щоб ніхто не чув. І це, як ти знаєш, робиться вночі, — ніби жартома говорив секретар і знову дістав з-під столу пляшку з самогоном.

— Як же ти її там украв? — цікавився голова.

— Дуже просто. Задні двері від саду там завжди трохи відхилені. Треба встремити два пальці, піднести трохи догори всередині клямку і двері від-

чиняється. І я так зробив. А тепер маю Біблію. А штундистам навіть до думки не прийде, щоб це зробили ми.

— Коли ж це ти зробив? — не міг вийти з дива голова.

— Сьогодні. От щойно недавно перед твоїм приїздом. А тому й зачитався відразу. Надворі, як бачиш, темно, хоч око вийми і мене ніхто не бачив, — відповів секретар.

Голова сільради сів на лавку й низько опустив свою голову. Він дивився по сільраді, потім дивився на вождів, що висіли рядком на стіні, дивився на свого секретаря, який саме ховав Біблію до шуфляди, а потім тихо в кулак розсміявся.

— Ну й дивак з тебе, друже, — казав голосно.

— Скажи ж мені тепер і скажи так щиро, по-приятельському: пощо тобі ця Біблія? Що ти з нею будеш робити? Штундисти з неї моляться, читають, а що ти будеш робити?

— Ти не смійся, голово, — казав секретар, вдягаючи плаща, — бо ти ще сам з того щось скористаєш.

— Цікаво, що саме? — і голова також почав одягатися, поставивши свою порожню чашку на лавці біля порога.

— А ось я тобі скажу, — вів секретар, блискаючи напів п'яними очима, — я можу продати Біблію до Горанки, де є багато штундистів; за п'ятдесят рублів або й за більше. Тепер в них на Біблії великий попит і вони дають, скільки захочеш. А це ж на цілий тиждень можна закупити горілки. Зрозумів?

— Зрозумів, — казав голова, чухаючись за вухом.

— Але не забудь, друже, що штундисти можуть здогадатися, що це ти украв Біблію, а потім продав. А Горанка ж недалеко, сусіднє село.

— Нічого вони не здогадаються, — боронився секретар, — бо після Польщі лишилося багато Біблій то тут, то там і я сміливо міг мати одну. А тепер я її продав та їй годі.

Голова щось думав, але нічого не казав. Обидва вдягнулися, наклали заялозені кашкети, загасили лямпу і вже були біля порога, як голова обернувся, запалив сірника і сказав:

— А все ж таки Біблії тут тримати не можна. Забери її додому, або краще я її візьму. Я ще ніколи Біблії не читав, а тому маю бажання щось з неї прочитати. Що то воно там є, що ті штундисти так твердо тримаються тієї Біблії, — і він дістав з шуфляди книгу, поклав за пазуху плаща і вони пішли темнimi вулицями кожен до свого двору. Починав накrapати дрібний теплий дощ.

Другого дня секретар уранці прийшов до праці, але голови сільради там ще не було. Приїхали підводи, наклали на вози мішки з зерном, винесли з кооперативи порожні бочки від нафти і поїхали до району за крамом. А голова прийшов аж після того. Приніс учораши звіти і кинув їх сердито на стіл разом зо своїм кашкетом. Був якийсь невеселій і втомлений, а також заспаний.

Біля порога на ослоні, спершись на стіну, дрімав вартовий, який завжди пильнував кооперативи і за ті самі гроші робив порядки навколо сільради. Голова пройшовся по кімнаті туди-сюди, заложивши назад руки, а потім сказав до вартового:

— Ти, якщо маєш отут без потреби сидіти і дрімати, то краще піди надвір і позбирай біля кооперативи солому, яку порозкидали підводи.

І вартовий вийшов, стукнувши за собою дверима. У сільраді лишилися тільки голова і секретар. І голова казав:

— Слухай, друже, я навмисне його випровадив надвір, бо хочу щось поговорити з тобою, — і він присів біля столу, простягнувши ноги під лавку.

— А що? — готовий був слухати секретар, поклавши перед собою олівця.

— Нашот тієї твоєї Біблії, — казав голова. — Ти знаєш, що це хороша книга. Я учора читав її майже

до самого ранку і через те сьогодні навіть спізнився прийти сюди до праці. Бач, вона обґрунтована зовсім на іншій ідеології, як ота наша, ніби то соціалістична. Навчання нашої партії каже, що ворога треба немилосердно нищити. А Біблія каже зовсім протилежне. Вона каже, що ворогів треба любити. І це, власне, є найбільша зброя тих штундистів — любов. Їх переслідують, засуджують на довгі ув'язнення, висилають на Сибір, розстрілюють, а вони, замість того, щоб меншати, вони ростуть, з кожним роком побільшуються. Щороку в Горині, в Ікві, а навіть у Дніпрі відбуваються багатолюдні їхні хрещення і ані колишній царський уряд, ані наша жорстока влада не можуть їх знищити. І це не тільки стається тепер, таке саме було вдавнину. Їхнього диякона Степана побивали камінням, а обличчя його було всміхнене, радісне і він молився за своїх ворогів. І це саме було з їхнім найбільшим Учителем Ісусом Христом. Його розп'яли, а Він молився за тих, що Його розпинали. Це зовсім не те, що в нас. Ми на кожному кроці лише чуємо, щоб ворога бити і б'ємо тих уявних ворогів довгі десятиліття, а вони ростуть, ніби гриби по дощі. А Біблія проповідує зовсім щось іншого. Тому вона і дає тим штундистам силу переносити всякі переслідування і не відплачувати злом своїм ворогам, а любити їх.

Голова подивився до вікна, чи там немає когось, а секретар спітався:

— І це все, що ти кажеш, є в тій Біблії?

— Є ще більше, як я міг сказати, а тому я думаю, що ми тієї книги не повинні продавати, — казав голова.

— А що ж? — дивився на нього секретар.

— Треба нам обоюм її перечитати. Спочатку пе-речитаю я, а потім дам тобі. Але так, щоб ніхто не бачив і не знав. Там є дуже цікаві речі, про які ми досі не знали.

— Наприклад? — цікавився секретар.

— Наприклад, там написано, що всі люди грішні і всі вони загинуть, бо заплата за гріх — смерть. Але тим грішним людям, якщо вони покаяться, то є можливість спастися. Для того прийшов на землю Син Божий, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне.

Голова був би ще щось оповідав з прочитаного з Біблії, але в сінях почулися чийсь кроки і він замовчав. Сидів біля столу і стукав пальцями об стіл, вибиваючи якийсь тakt. Секретар почав щось писати.

До сільради ввійшов вартовий і доніс, що з району знову приїхала якась підвода. Голова сільради накинув на себе плаща і пустився до дверей. А секретар не вставав від столу. В нього сьогодні надзвичайно багато праці і він мусить її викінчити.

Довгими вечорами і темними ночами голова сільради сидів удома над Біблією і уважно читав. Все там було для нього нове і дуже цікаве, якого йому ще не доводилося ніде читати. І з кожним разом він переконувався, що вони, на домагання району, даремно переслідують своїх штундистів у селі, що штундисти порядні люди. І коли б усі люди на світі прийняли ті ідеї, що написані в Біблії, то на світі був би найбільший добробут. І був би спокій, бо люди любили б одні одних і воєн ніколи не було б.

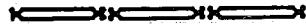
А потім читав Біблію також секретар. Читав удома довгими вечорами і темними ночами. А по тому, коли в сільраді не було нікого, а було тільки їх двох, коли надворі було пізно і темно, вони обидва довго дискутували над усім тим, що вони читали в Біблії.

І постановили між собою, що вони відтепер не будуть штундистам у своєму селі робити жодної кривиди. А Біблію вирішили якимось способом занести до молитовного дому і покласти її там, де вона була перед тим. Секретар зізнав, як це зробити, зізнав задні двері, які трохи відхиляються і вони обидва з головою сільради пішли за греблю, де стояв молитовний

дім. Село вже давно спало, не спала тільки сова на дуплавих липах, що росли навколо колишнього фільварку, і якось жалісно і сумовито кричала.

Секретар підставив пальці до дверей молитового дому і вони відчинилися. А голова сільради стояв на дорозі і слухав, чи ніхто не йде, чи ніхто не іде. Але на дорозі, а також на греблі нікого не було.

Усе село спало глибоким сном, прикрите темрявою ночі і захмареним небом...

НАЙМИТ

Сонце поволі опускалося за далекі дерева і там, де воно сідало, хмари були червоні, ніби хтось їх там запалював вогнем. Вечір наблизявся, але перед Микитою було ще багато праці, яку йому, поки сонце зайде, конче треба закінчити. Треба заскородити посіяний овес до самої долини, бо якщо він не зробить того сьогодні, завтра може прийти дощ, він може простягнутися на кілька днів, а тоді овес зверху покільчиться і пропаде вся його мозольна праця. А небо на заході червоні і назавтра доброї погоди воно не ворожить. Микита на тому трохи розуміється, він любить вгадувати погоду, а інколи і справді щось відгадає.

Тому Микита підганяє свої коні, виймає з-під борін сухий пирій і кладе його купками на межу. Він від цілоденної праці насили тягне свої тяжкі босі ноги і все оглядається назад, чи коні рівно йдуть, чи на полі за ними не лишаються порожні незаскороджені галяви. Але порожніх галявин там немає і він іде вперед і вперед. Далі і далі. От ще пройти до невеликого куща, що росте на межі сусіднього поля, на якому завжди сидить якась сива пташка, а там треба спуститися в долину і вже скородження лишиться на один загін менше. Але тих недоскороджених загонів є ще більше, а сонце не чекає. Йому байдуже, чи Микита скінчить свою працю, чи ні. Воно має свої закони, знає свою дорогу, за день також виконало далеку путь, а тому тепер поволі, все нижче і нижче сідає за дерево далекого обрію.

Микита хльостає батогом над кіньями, хльостає по їхніх худих ребрах, але це коням мало що помагає. Вони втомилися, низько похилили свої голови, насили переставляють ноги, які до того ще й грунтуть у м'яку ріллю і їм байдуже, чи сонце заходить, чи воно стоїть і чи взвітра буде дощ, чи погода. Вони ходять поволі, нога за ногою, бо виходили вже сьогодні всю свою силу.

Над полями підноситься сивий туман, недалеким шляхом люди їдуть уже додому. Голосно на все довкілля тарахкотять їхні порожні вози і прив'язані ззаду воза рала, здіймаючи за собою куряву. Але Микита додому їхати ще не збирається. Йому лишилося обійти кіньями ще раз до сусідньої межі, обійти другий раз і тоді все поле буде заскорожене. Сонце вже зайшло, але надворі ще видно, бо небо ясне, а тому він обертається з боронами сюди-туди, радий, що кожний його крок, хоча він дуже важкий, але він наближає його працю до кінця.

І коли на широкому небі запалилися перші зорі, Микита скінчив свою важку працю. Випряг коні, вітер порожнім мішком на них піт, вітер також рукавом піт на своєму чолі. Почистив борони від решти пирію і поклав їх на віз. Оглянувся ще раз на своє довге поле, на закінчену сьогоднішню працю і з полекшенням зітхнув. Він багато сьогодні зробив, бо відчуває, що ноги і руки болять. По них ніби лазять якісь невидимі мураски. В очах повно пилюки і він промиває їх теплою водою, що лишилася в пляшці ще з полуценку.

Микита виїхав на широкий шлях і пустив з рук віжки, замотавши їх за драбину воза. Підводи вже всі переїхали і він був на шляху тільки сам. Коні йшли поволі, киваючи головами, віз злегка тарахкотів, підскакуючи на нерівній дорозі, а Микита відчуває, що його ноги і руки відпочивають. Денна спекота замінилася вечірньою прохолодою, яка приемною тишею лягає не тільки на всі дов-

колишні поля, на придорожні кущі, але такою самою тишею лягає на втомленого Микиту.

І поки він приїхав додому, то відчув, що вся денна втома десь від нього втікає. Дружина відчинила навстіж ворота, турбуєчись, що Микити так довго немає. А він скинув з воза борони, коні пустив до стайні, насмикав їм зо стіжка сіна, а сам почав митися в довгому кориті біля криниці. Кури вже сиділи на драбині під хлівом і, почувши хлюпіт води, злегка кудкудали, посугаючись далі під стріху. Над усім його двором лежала тиша теплого весняного вечора.

Микита прийшов до хати, скинувши в сінях запилену сорочку. Кинув кашкета на лавку і тяжко сів на ослін біля столу, на якому вже стояла спізнена вечеря. І сам до себе, чи до дружини, чи ось так до нікого, щоб тільки щось сказати, промовив:

— Як ти думаєш, Горпино, чи я довго зможу так важко гарувати і чи є в тій праці якийсь здоровий глузд? Нас тільки двое, то чи ж то варто шодня так важко робити? — і він дивився у вікно, чекаючи, що скаже дружина.

— Микито, я тобі давно говорила, щоб ти собі пошукав якогось доброго помічника, знайшов якогось наймита. Ти вже не молодий, з кожним роком сили твої будуть малі, бо це ж стається з кожною людиною. Для того тобі конче треба помочі. Господарка в нас, слава Богу, велика, колись ти сам міг усе робити, а тепер твої сили вже не ті, що були колись, — казала Горпина і ставила на стіл дві миски і дві ложки. По хаті розходився запах борщу з молодим кропом. Вікно, яке виходило в сад, було навстіж відчинене і там тихо шуміли дерева. Микита прихилив трохи вікно, лякаючись, що вечірня прохолода може пронизати його плечі тоді, коли вони ще гарячі від цілоденної праці. Посунувся в самий кут і знову казав до дружини, яка й собі присіла з другого кінця столу, тримаючи на руці рушника:

— Про це, що ти сказала, Горпино, я вже думаю давно. Нам конче треба знайти собі когось до помочі, знайти доброго наймита, але ти сама знаєш, що в теперішні часи наймита знайти легко, але доброго робітника — тяжко. А нам треба таку людину, якій можна довірити всю господарку. Довірити і не боятися. Ось ми хотіли б, наприклад, кудись поїхати на день-два, поїхати до твоїх чи моїх батьків, які живуть далеко і ми не маємо на кого лишити господарки. І взагалі, я відчуваю, що моя сила не прибуває, але вона зменшується і з кожним прожитим роком воно буде гірше, — і Микита посунувся ще далі в кут від вікна, яке було відчинене в сад. Горпина кинула йому на плечі свого теплого светра і казала:

— Я чула від людей, що Микохорів Степан порядний і роботячий хлопець. Він наймитував два роки в пана і пан не може ним нахвалитися, який він роботячий і чесний. Тепер він у дома, то може б погодився прийти до нас.

— Оцей штундист? — спитався Микита.

— Так, — відповіла дружина.

— Але ж він іншої віри, ніж ми.

— То нехай собі буде. Що ж нас обходить його віра? Нам треба доброго і чесного робітника, а він собі нехай вірить, як він бажає.

Микита задумався. Натягнув вище на плечі светра і подивився крізь вікно в сад. Там було темно. Зорі на небі згасали, бо їх покривали темні хмари, що насували із-за гори. Передбачування Микити спрваджувалося, що коли сонце заходить за обрій, там будуть червоні хмари, то треба сподіватися дощу. І тепер хмари підходили, дерева в саду починали голосніше шуміти, а зорі на небі починали за хмарами гаснути. Горпина забрала із столу порожні миски, складала їх до теплої води, а Микита ще сидів за столом. Сидів, щось думав, а потім казав:

— Я нічого не мав би проти Микохорового Степана. Він не пустий хлопець, але найгірше ота його віра. Але ми можемо зробити з ним домовлення, що він собі нехай вірить, як він хоче, але щоб нам про свою віру нічого не казав. Ми маємо свою віру, свою церкву і нам досить. Нам треба робітника, наймита.

— У неділю треба буде його покликати і домовитися, — казала Горпина, витираючи миски.

На слова дружини Микита нічого не сказав, тільки похитав головою. Він завжди любив по вечери пройтися по хаті від столу до порога, а потім знову назад під стіною поза ліжко. Але тепер він сидів, спершись лікtem на стіл, бо за цілий довгий день він зробив багато миль дороги по своєму полі. А за вікном збиралося на дощ. Зривався більший вітер, голосніше шуміли дерева, десь далеко було чути голоси грому.

А в неділю по полуздні Микита пішов до Микохора, якого низенька хата була за греблею. Степана не було вдома, але був його батько, старий Микохір з довгими сивими вусами і завжди в тих самих білих полотняних штанах, підперезаних шворкою. І Микиті не дуже Степан потрібний, бо він усе переговорить з батьком і вони домовляться про кожну річ.

Вони посідали в тіні Микохорових лип і розмовляли про погоду, про нові податки, про одне і друге, а потім прийшли в розмові до найголовнішого, — про Степанове наймитування. Микохір не бачив у тому нічого злого, Степан ще молодий, він сильний, в Микохора вдома є ще менші сини, а тому вони без Степана можуть з роботою обходитися. А на зиму буде видно. Степан збирається піти до міста і пошукати там якоїс праці, а якщо в Микити буде робота, то він може й на зиму в нього залишитися.

Микита з Микохором обміркували й обговорили все, а коли вже Микиті треба було йти додому, він почухався за вухом, м'яв у руках кашкета, а потім сказав до Микохора.:

— Але в мене є до вашого сина ще одна вимога.
— Яка? — дивився на нього Микохір.

— Як ви знаєте, що ваш син є дуже ревним штундистом, а ми хотіли б, щоб він у нашому домі нічого не говорив про свою віру. Ми маємо свою церкву, а тому не хочемо, щоб він нам накидав свою віру.

Микохір легко всміхнувся і кліпнув очима. І сказав:

— Це легко можна полагодити. Я йому скажу про це і він мене послухає й нічого не буде вам казати про його віру. Бачите, я не рахую нашої віри такою дешевою і такою маловартісною, щоб нею можна було накидатися комусь, хто її не любить і не шанує. І Степан не буде робити в вас того, чого ви собі не бажаєте. Але в мене при тому і до вас є ще одна вимога, а якщо ви її відкинете, тоді Степан не може у вас працювати.

— А яка? — спитався Микита, затримавшись у воротях.

— Щоб ви не забороняли Степанові у вас молитися і читати Євангелію, — спокійно сказав Микохір.

— О, ні, ні. Того ми йому забороняти не будемо. Нехай читає, як матиме час, скільки йому забажається. А також нехай собі молиться. Ми також молимося, ходимо до церкви, а інколи я також помолюся на полі, а тоді відчуваю, що по молитві так добре на душі, — казав Микита і вийшов на дорогу, засаджену з обох боків різними кущами й деревами. На греблі, яка перетинає село надвое, було безлюдно, бо сьогодні свято і люди проводять свій вільний час десь у тіні. Над ставом, який блищає до сонця, літають ластівки.

*
* *

Микохорів Степан уже кілька тижнів працює в Микити наймитом. Кожний круглий день, від сходу й до заходу сонця, він проводить на полі, бо треба підготовити під лісом землю для посіву восени зимової пшениці, треба туди навозити гною, треба також полоти просо. Раніше багато тієї роботи робила Горпина, в якої спина від праці ніколи не розгиналася, але тепер, коли прийшов Степан, він перебрав на себе багато праці не тільки від Микити, але також від Горпини. А вони обоє за те все його люблять і поважають. Кожного разу, коли він під вечір приїздить з поля додому, його чекає готова вечеря, на кориті біля криниці завжди лежить мило і сухий рушник, щоб Степан міг собі помитися після цілодenneї праці.

Потім він вечереє, ще подивиться до стайні, чи коні мають досить оброку і йде до стодоли. Там завжди пахне свіжим сіном і на ньому Степан щоночі спить. Високо на сніпках під стріхою ще не сплять ластівки і горобці і він прислуховується до їхнього щебетання. Йому здається, що та пташина щось говорить між собою, здається йому, що ту їхню мову він трохи розуміє. Вони наперебій щось собі розповідають, ніби сперечаються за щось, а потім одне за одним замовкають. І в стодолі робиться тихо-тихо. Крізь щілину в стіні пробивається світло місяця і падає рівною ясною смугою на противленку стіну. А горобці з ластівками вже сплять. І Степан спить.

Одного ранку Микита сам запряг коні до воза, виніс із стодоли кілька грубих сніпків соломи і поїхав до сусіда нарізати січки. За ворітми заяць перебіг дорогу, коні, злякавшись, рвонулися з возом убік і віз із соломою перекинувся на рівній дорозі, зачепившись драбинами за сусідній тин. З двору вибіг Степан, прибігла схвильована Горпина і разом

із сусідами помогли розпрягти злякані коні і поставити на колеса воза. І аж тоді побачили, що Микитова нога була під колесом, чобіт був роздушений і з підошви скапували на солому краплі крові. Микита важко стогнав.

Прибігло більше сусідів, узяли його з усіх боків під руки й завели до хати. Чи нога була зломана, чи тільки сильно придушенна, того ніхто не знав, але вона була синя, насили стягнули з неї роздущеного чобота, а тепер обмивали теплою водою, прикладаючи до пухлятини широкі листки придорожника. Микита пробував ворушити пальцями скаліченої ноги, але не міг. Допіро другого дня палець трохи поворушився, а тоді він, а також Горпина знали, що нога не зломана, але сильно прибита.

Микита довгими днями не вставав з ліжка, але робота його на дворі, а також на полі не спинялася. Її чесно виконував Степан і кожного вечора приходив до хати, сідав біля хворого свого господаря, питуючи, що він має робити узвітра. А потім ішов до стодоли на своє пахуче сіно і безтурботно засипляв до нового ранку.

А одного вечора, коли Степан давно пішов на відпочинок, Горпина прийшла знадвору до хати і тихо сказала до Микити:

— Там із Степаном хтось є в стодолі.

— А ти як знаєш? — питався Микита.

— Я чула, як вони говорять.

— То це тобі так тільки здається, — казав він.

— Ні, ось ходи. Почуєш. Вони голосно говорять, — і вона помогла Микиті стати з ліжка на його здорову ногу, подавши довгого костура в руку.

Вийшли за поріг хати, а там було темно і тихо. Місяць був за хмарами. Із напіввідчинених дверей стодоли справді було чути чийсь притишений голос, якусь розмову.

Микита з Горпиною, тримаючись стіни, нога за ногою, щоб не зробити жодного шороху, жодного

необережного стукоту, підійшли до самих дверей. І почули знайомий Степанів голос, який казав:

— І ще прошу Тебе, Боже, щоб Ти дав для дядька Микити повне видужання. Щоб він міг устати зо свого ложа і бути здоровим, бо Тобі можливо все зробити. Ти колись уздоровлював недужих і хворих, Ти навіть воскрешав мертвих і таке саме Ти можеш зробити тепер. Я вірю, що Ти почуєш мою молитву, бо я прошу Тебе задля Твого Сина, а мого Спасителя Ісуса Христа...

Микита злегка шарпнув дружину за руку і вони так само тихо, без найменшого шороху, тримаючись стіни, прийшли до хати. В хаті світла вже не було. Микита поклав костура на лавку, витер долонею чоло і сказав до дружини:

— Горпино, це він молився. І таку молитву я вперше почув у своєму житті. Ми молимося зовсім не так, як він. Тому тобі здавалося, що він з кимось розмовляє, а це така молитва... Молився за мене, чого я ніколи не сподівався. І я думаю, що це одинока людина не тільки в нашому селі, але й на всьому світі, що молиться за мою бідну скалічену ногу. Добрий цей Степан, справді добрий. А тому в цю неділю я попрошу його, щоб він нам щось прочитав зо своєї Євангелії. А зокрема я хотів би, щоб він оповів нам про те, як то Бог колись уздоровлював хворих і воскрешав мертвих, бо він про це казав у молитві. Чи ти нічого не матимеш проти?

— і Микита шукав у темряві своєї подушки, щоб вигідніше на ній покласти свою нездорову ногу.

— Нічого я не маю проти, а навпаки, я б також бажала почути про те, як то Бог уздоровлював хворих, воскрешав мертвих. Це ж цікаво знати. Тепер такого немає, а колись воно, видно, було,

— казала Горпина і помагала Микиті примістити його хвору ногу між подушками.

Сиві хмари над Микитовим подвір'ям розливлися і з-за них хмар виплив на галявину зоря-

ного неба повний місяць. Довге корито біля кри-
ници було ще з дня наповнене водою і на поверхню
тієї води місяць кидав своє ясне проміння. Двері
до стодоли були трохи відхилені і в стодолі було
вже тихо. Над усім довкіллям, над усім селом, а в
тому і над Макитовим подвір'ям стояла глибока
місячна ніч.

З М І С Т

Батьки	5
Червоні рожі	11
Випробування	19
На сіножатях	27
Сирота	36
Листи	43
Співчуття	53
У лісі	59
Місіонери	68
Рідний берег	78
Самота	89
Рятунок	95
Нове життя	105
Вірний до кінця	116
Біблія	127
Наймит	135

ТОГО САМОГО АВТОРА ВИЙШЛИ З ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

1. "На шляху життя", ч. I. Збірка оповідань і віршів. Чікаго-Честер, 1951 р., ст. 126.
2. "На шляху життя", ч. II. Збірка оповідань і віршів. Вінніпег-Торонто, 1953 р., ст. 126.
3. "Зелений гай", збірка оповідань, Торонто-Чікаго, 1959 р., ст. 200.
4. "Далека дорога", спогади. Торонто-Чікаго, 1963 р., ст. 336.
5. "Небесний дім", збірка посмертних згадок духовних робітників. Вінніпег-Чікаго, 1956 р., ст. 240.
6. "Божий спокій", збірка оповідань. Вінніпег-Чікаго, 1966 р., ст. 206.
7. "Недоспівана пісня", повість. Вінніпег-Чікаго, 1967 р., ст. 348.
8. "Відпавши", оповідання, Вінніпег-Чікаго, 1968 р., ст. 32.
9. "Запашність поля", збірка оповідань. Вінніпег-Чікаго, 1971 р., ст. 200.
10. "Верить и любить". Збірка оповідань, перекладених на російську мову. Буйнос-Айрес, 1962 р., ст. 93.
11. "Шалом", життя і праця д-ра М. Гітліна, Вінніпег-Торонто, 1973 р., ст. 128.
12. "Золота осінь", збірка оповідань, Вінніпег-Торонто, 1974 р., ст. 146.
13. "Далекі береги", збірка оповідань. Видання "Світло на Сході", Німеччина, 1975 р., ст. 152.
14. "Квіті на камені", повість. Вінніпег-Торонто, 1976 р., ст. 264.
15. "Одного дня", збірка оповідань. Вінніпег-Торонто, 1977 р., ст. 148.
16. "Далекі зорі", збірка поезій, Вінніпег-Торонто, 1978 р., ст. 170.

17. "Стежки і дороги" збірка оповідань. Вінніпег-Торонто, 1981 р.
18. "Вітер з Волині", воєнні спогади, Вінніпег, 1981 р.

Переклади з російської мови на українську:

1. "Єлісей Сукач" — І. Лазарева. З історії євангельсько-баптистського руху в Україні. Вінніпег-Торонто, 1950 р., ст. 80.
2. "Останні дні Єрусалиму" — І. Мордовцева, Торонто-Чікаго, 1959 р., ст. 36.
3. "За віру" — життя і праця В.Г. Павлова. Торонто-Чікаго, 1960 р., ст. 40.
4. "Джордж Мюллер" — Фр. Г. Верне. Його життя і праця. Торонто-Чікаго, 1961 р., ст. 184.
5. "Повнота життя" — д-р О. Сміт, ст. 38.
6. "Штундист Павло Руденко" — С. Степняка. Повість з життя перших т.зв. "штундистів" в Україні. Чікаго-Вінніпег, 1968 р., ст. 246.
7. "Серце людини" — д-р Я. Юк. Вінніпег, 1972 р., ст. 24.

Усі ці книжки можна виписувати по адресі:

DOROHA PRAWDY
P.O. Box 3, Station D
Toronto, Ont.
Canada — M6P 3J5